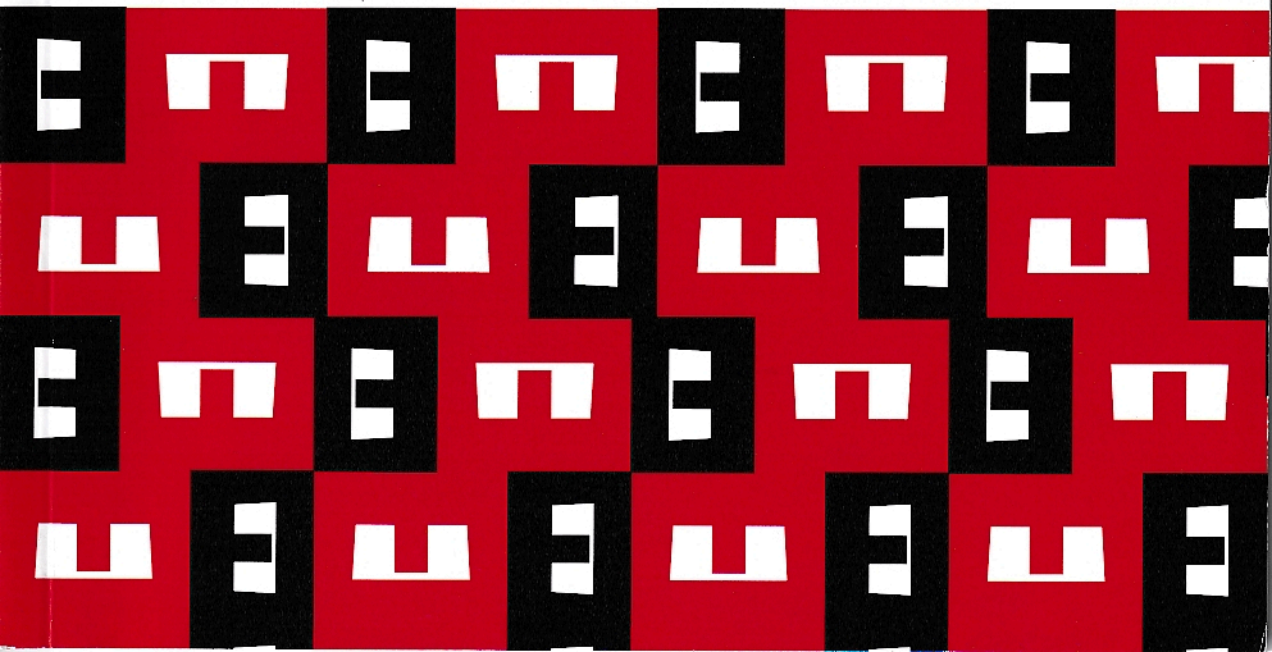

2020-02
LVIII. évfolyam

életünk

irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

TARTALOM

FÁBIÁN LÁSZLÓ ■ Mit lát Török Laci salföldi ablakából? / 1

BOZÓK FERENC ■ versei / 15

BUJI FERENC ■ A keresztény ezotéria másodvirágása / 17

PÓSA ZOLTÁN ■ versei / 44

KOMÁROMI GABRIELLA ■ Éjszaka fáradt rózsaszínben / 48

PATAK MÁRTA ■ Kisprózák / 52

DOMONKOS LÁSZLÓ ■ Gúzsbantánc / 65

SZILÁRDI BÉLA ■ Amikor az emlékek / 76

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Mit lát Török Laci salföldi ablakából?

ilyen szemem volt ilyen szemem
Balaskó Jenő

Vagy ablakában? – némi módosítással a kérdés, csak hogy rögvest utaljunk a tér sosem egészen pontos, nem egyértelmű kijelölésére; mert hogy néz valamit, valamit akar látni, kiderül a *Salföldi ablak I-II.* kép-párból, hatásosabban a *Salföldi-kisörsi anizsokból* – úgy a kilencvenes évek derekán; azt pedig általában sejtjük, tudhatjuk, amit

Török László (Fotó Urbán Ádám, 2012.)

a filozófia úgy fogalmaz meg: *a világ létezik, értsünk bármit is ezen, hogy tehát van egy eredeti, semmi másra vissza nem vezethető fennállás... melyet... saját fennállásán kívül nem minősít semmi... ezen a fennálláson túlmenően van egy második fennállás... melynek specifikuma, hogy az első fennállásra vonatkozik.* A vonatkozásból lényegében csak (alap)meghatározottsága foglalkoztat bennünket, amely a kettő (minősített) korrelációját adja meg. Tulajdonképpen a világ és a róla (benne) kialakult ismeret kettőséről beszélünk, pontosabban arról a specifikumról, ahogyan a második az el-

sőhöz, az önmagában létezőhöz (*Ding an sich* – mondaná Kant) viszonyul. Az ablak felé forduló, tehát érdeklődésével egyetemben éppen úgy része ama bizonyos első fennállásnak, mint az ablak vagy ami benne/rajta túl látható. Mi, az említett fotográfiai nézői (csakúgy ama fennállás részei), voltaképpen azt látjuk, amit Török László fényképezőgépén keresztül megmutat, ráadásul oly módon, ahogyan alkotóként reflektálta (mondhatjuk bizonyossággal, hiszen alaposan ismeri gépe, technikája minden esélyét, lehetőségét) a képek tárgyát. A megértés tehát ezúttal lényegében a *befogadást* jelenti, azt a sajátos átvételt, amit a műélmény birtoklása nyújthat. Paul Ricoeur a szemlélő alany valamint a szemlélete tárgya közti viszonyt *egybetartozásként* definiálja. Az egybetartozás ontológiai föltétele pedig: *az, aki kérdez, része annak a dolognak, ami felől kérdez.*

Vagyis amikor már a dolgozat címében bátorkodtunk kérdést fölteni, nyomban a „Törökség” részévé váltunk; nota bene kijelöltünk magunknak egy véges területet, világban-való-létünk alkalmi játékterét – annak láthatárával. Korábbi tapasztalataink arra intenek, hogy – újfönt Ricoeurre hagyatkozva – ne feledkezzünk meg egyúttal a *dialektikusan szolidáris távolságteremtésről*, hiszen releváns véleményt próbálunk megfogalmazni a Török-életmű néhány alapkérdésében; reménykedünk, hogy elmélgedésünkben, *az értelmezésben a megértés nem valami mássá, hanem önmagává válik* (Heidegger normája). E sorok írója – ezúttal is bevallottan – valami kétes eklektikával, a fenomenológiai és a hermeneutikai vizsgálódások ötvözésével próbálkozik egy sajátos szépirodalmi térben (fotóesztétika), amely remélhetőleg az értelmezés spontán folyamatoképpen is fölmutathat bizonyos célzatosságot.

Elgondolkodtató a fizikus, a természet hivatásos ismerője, Nils Bohr meditációja Werner Heisenberg előtt a dániai Kronberg kastély meglátogatása után: *Nem különös, hogy miképp változik meg ez a kastély, mihelyt valaki azt képzelet, hogy Hamlet élt itt? Tudósként úgy hisszük, hogy egy kastély csak kövekből áll, és csodáljuk, ahogyan az építész azokat összeillesztette. A kövek, a patinás zöld tető, a safaragás a kápolnában: mindezek összessége hozza létre a kastély egészét. Semmin sem változtatna az a tény, hogy Hamlet élt itt; mégis minden teljesen megváltozik. A falak és a bástyák hirtelen másképpen szólnak meg... Mindannyian tudjuk Hamletről, hogy neve egy 13. századi krónikában bukkan fel... De mindenki ismeri a kérdéseket is, melyeket Shakespeare az ő közvetítésével tett fel, az emberi mélységeket, melyet feltárni rendeltetett: így kellett, hogy helye is legyen a földön, itt, Kronenbergben.* A fizikus, akárcsak az író, tudja, hogy az eseményeknek helyük van (teret igényelnek), lejátszódásuk időt. A megfigyelő pedig, az ő ismeret- és élményanyagával, teljes habitusával van jelen a megfigyelésben; ez az a jellegzetes, nyomhagyó „szellemi keret”, amely körbefonja az aktus tárgyát. A példából talán fölsejlik, mégis mennyire elhanyagolható az idő kérdése, ha nem is az einsteini szigorúsággal: *Számunkra, megrögzött fizikusok számára a múlt, jelen és jövő közti különbségététel csak illúzió; bár örök illúzió.*

Mi azonban ennek ellenére (vagy éppen emiatt?) leragadunk az időfolyam emberi képzeténél: illúziójánál – ha tetszik, még ha az entrópia-korlát nem engedélyezi is az időirány megfordítását...

Igaz ugyan, hogy a World Press Photo 1973-as Aranyszem-díját meghozó *A család* című fénykép (akár akciónak lehetne nevezni, mint számos Török-fotót) látomása nem a salgföldi ablakban született, a Pajta Galéria 1991-ben nyílt meg, valójában a méltán világhírre apelláló mű indítja igazi pályájára ezt az életművet; méghozzá a meztelenség meghökkentő újra-szituálásával, vagy fogalmazzunk úgy: a kispolgári étosz fölbolygatásával, tulajdonképpen hajazva Michel Foucault sommás megállapítására: *A modern társadalom perverz, de nem puritanizmusát meghazudtolva, és nem is képmutatása ellenére, hanem valóságosan és közvetlenül az.* Ugyanakkor Török tág értelmezéseket fölkináló munkája számos korrelátumot érint a témakörön belül; akár olyan fikciósat, vajon miben jelölhette volna meg – mondjuk – híres *punctumát* Roland Barthes, ha netán kezébe kerül a kép? A kép poénja – természetesen – az, hogy a szokványos családi fotó miliójébe a fényképező egy majdnem-idegen elemet, egy meztelen lányt ültet be Duchamp-i „zavarba ejtő mozzanatként”; a majdnem itt csupán annyit jelent, hogy kizárólag a ruhátlansága teszi nyugtalanítóvá, némileg imagináriussá. De talán a „punctum” mégsem azonos a poénnal, hajlanánk arra, hogy a „punctumot” a képen szereplő „apa” és a „fiútestvér” reakciójában ragadjuk meg. Mondhatni az érintési szorongás, az incesztus-izony, az ezeket legyűrni törekvő vágy és egyéb bűnterhek fölsejlő fülledetségében. Ez a *délire de toucher* (érintési szorongás) valószínűleg a fényképezőgép mechanizmusán is áthatolni látszik, mivel a fénykép – legalább minden figurális esetben – szellemidézés, hasonlatos a barlangi ősember festői gesztusához. *A család* című kép férfi tagjainak nyíltan vágyakozó mosolya érosz bizsergetését sejteti. (Érdekes lehet a képhez „ellött” tizenkét filmkocka folyamata mint lélektani intimpistáskodás a szemlélő részéről. Na igen – Virilio szkepszisével szólva – a hajó alkalmazásával a hajótörés is „alkalmazásra” került.)

Olyan bonyolult kérdések merülhetnek föl, mint a narcisztikus együttműködés problémája (aligha pusztán a meztelen modell oldaláról), dehumanizálódás vagy az identitászavar. Kissé élesebben (a pszichológus Bánki Györgyre támaszkodva): a valóság narcisztikus igényekből fakadó megtagadása. Úgy tetszik, ezek a fölvetések hovatovább körvonalazódnak látszanak Török László alkotásaiban, mindinkább a határozottan karakteros életmű felé mutatva. Előáll a Pascal-i helyzet: a lélek kétes ingadozásba kezd az igazság és a gyönyör között. Ismeret és érzelm küzdelme; valami effélében keresendő és kereshető a *Töröklét* (Kincses Károlyé a találó szójáték) kéksavban homályló titka, aminek vizsgálója rendre közelében tudja magát (kivált *A család*, az alapmű ismeretében), jóllehet újra meg újra kudarcot érez. Ami valószínűsíthetően bizonyosság, hogy a meztelenség nagy ívű allegória – egyetemében az ember és az ő saját-világa dereng és húzódik vissza árnyékba – a tétovaság eredendő (az, mert Ádámtól maradt ránk) öröklétében. Szokás az allegórián fanyalogni (e sorok írója megtette nem egyszer); Paul de Man így zárja meggyőző érvelését: *Az*

allegória nagy horderejű igazságok hordozója, s így fennáll az igazság és megtévesztés ismeretelméleti rendszerének kifejezése a meggyőzés narratív vagy kompozíciós rendszerének segítségével. Török *A család* esetében egyaránt hagyatkozott a narratívára és a kompozícióra. Reprezentációja hitelességével döbbsent meg. Elemzendő viszont a *langage d'agrement*, a csábítás nyelvének vélelmezhető jelenléte, amely a továbbiakban egyik – jelentős, sőt: jelentésszerű – szólama fotográfusunk életművének; nem kis mértékben éppen a meztelenség, a meztelen nő témaként állandósult jelenléte által. Azaz: le kell meztelenítenünk a meztelenséget...

*mellettek szállva így szebb a szerelemnél
Balaskó Jenő*

A meztelenség és érosz, a meztelenség és a nárcizmus minden változatának eredete – akarjuk, nem akarjuk – behullott az ősiség szakadékába, ámbár korántsem annyira, hogy ne lenne képes alkalomadtán (de mennyi, de mennyi az alkalom!) fölszínre törni, keseríteni és édesíteni pillanatok és sorsokat nem különben. Van mit édesítenie, hiszen az említett összetevők gyakorta magányt eredményeznek: sikoltó magányt – Munch festményének tanúsága szerint. Annál is fájóbb rémisztő magányosságot mint a norvég *Szorongás* című képén. Sőt, a *Nő – három stádiumban* ifjúvá érett hölgye önmaga sötét árnyéka előtt talán még hivalkodik is meztelenségével, más képeken mintha ruha alól ugyanaz a kiszolgáltatottság rémlene az „élet-táncról”. 1897-es metszetében a férfiagy képzetében női akt hullámzik. (A kilencvenes évek közepén Berlinben, saját följegyzései szerint, a páras-ködös kékség aurája foglalkoztatta.)

El kell gondolkodnunk a Török-képek sajátos színhasználatán – esetleg újabb allegorizáló gesztusokon. A hetvenes években általában *barna* képek készülnek (az volt *A család* szintén), az évtized legvégén jelentkezik a ciános kék, amely majd egyértelműen uralni fogja a jövőt. Ha a tematika felől közelítünk (akár a díjazott fotó, akár az *Egy kamera emlékére* sorozata, akár a seregnyi 1973-as „rendezett” jelenet), a barna egyértelműen a múlt *időterében* (szándékolt a megfordítás!) helyezi el az eseményeket, akkor is, ha esetenként talán az *idő aszimmetriája* (Jokesz Antal képcíme) jelentkezik logikai „punctumul” (*Nincs időnk várni, Hazafelé, Szakítás* stb.) – különösen az említett *Egy kamera emlékére* sorozat markáns női aktjának eseményalakító betörésével a lezártak vélt múltba. Szembeötlő, hogy az 1982-84-es *Cigányok* blokkot csakúgy a kék dominálja, ámbár – közhelyesen – alighanem a barna kíváncsozók – mintegy az itt rekedt múlt allegóriájaként. Török azonban nem közhelyekben gondolkodó alkotó: a cigányságot egyáltalán nem retrográd népelemnek – és ekként valamiféle szociológiai kuriózumnak (ahogyan szokványos riportok teszik) – akarja megmutatni; bölcsen, érzékenyen (együtt gondolkodva ihletőjével, Bari Károllyal) a *mozdulatlanság örökbefogadása* felett dönt; még csak nem is a „kötelező” részvét mozgatja, nem az álságos, politikai reminiscenciákkal sunnyogó polgári liberalizmus, hanem a fölismerés, hogy az események posztulálják tudatunkban az időt,

amelyben múlt és jövő együtt létezik a jelenben, a jelenen viszont vitathatatlanul rajta ez a létezés. Ebben a szellemiségben tehát a kék az időtlenség epidermise: fölületén esnek meg a dolgok. Kereteik igencsak töredezetek, ahogy a képkockát idézik.

(Nem tekinthetünk el szótlanul Sára Sándor akkoriban készült filmjétől, a *Cigányoktól*, amely aligha csupán szociológia reveláció volt a maga idejében.)

Ebbe a zárt világba nemhogy nem viszi be Török – kívülről – másik jellegzetes allegorikus gesztusát: a meztelen női testet, de nem is viheti be abba a szigorú (nemi) erkölcsi világrendbe, amelyet még nem szabadított föl a korábban jelzett polgári perverzión (és itt most ne említessenek a nyomor devianciái, a bűnözés abnormitásai mint téves kitérés/illeszkedési kényszerek.) Holott csakúgy nyilvánvaló, fényképezőnk semmi esetre sem riportot, sem nem dokumentumot készít, Török minden alkotó gesztusa művészi, tehát a közvetlen, a direkt, a tapasztalati valóságra legfölebb reagáló, még inkább belőle újat kreáló irányultság fotográfiai eszközökkel.

Talán ebben a pillanatban lenne legillendőbb hozzátenni: kifejezetten képzőművészi gondolkodással, szerkesztéssel. Szívesen csatlakozunk Szilágyi Sándor vélekedéséhez, noha kissé sarkítva: a fotográfia akkor (és csak akkor) művészet, ha képzőművészet. Természetesen egyéb esetekben sem kérdőjelezzük meg jelentőségét, mindössze a minőség különbözőségére, szerényebben: a fölhasználói eltérésekre utalunk...

Az új modell talán majd betűk közé fekszik
Zalán Tibor

1986 februárjában címezte az idézett sorral kezdődő verset a költő, az alkotótárs *Török László FotóUrnak egy salföldi parasztházba*. Mi több, nem egyszerűen alkotótárs, de hiteles értője, esztétikai közelítője, ha szabad így fogalmazni, a fotós művészetének. Különleges találkozás az *eszmébarikádokon*; filozófiai ráhangoltság, ha úgy jobban tetszik.

Mivelhogy van – mire.

Ha az eddig elmondottakból nem derült volna ki, Török László életműve jócskán rendelkezik bölceleti relevanciával. Mindenekelőtt jellegzetes allegóriái által: egyfelől a meztelenséggel, másfelől a kék szín uralmával (ezúttal a barnát nem ragozva tovább – evidenciája miatt; a fénykép-tárgy múltbelisége technikai fogyatékoságként jelentkezik régi fényképeken).

A meztelenség a Bibliában indirekt módon az engedetlenséghez, a *bűnhöz* tapad, ennek megfelelően taszító jelenség. Ádám és Éva a bűn által ismerte föl meztelenségét vagy inkább a kötelező szemérmert, amely nemiségük elfödését parancsolja. Ennek öröksége döntően meghatározta a júdaista-keresztény szexuális viselkedést. A pap – például nem mehetett föl ruhátlanul Jahve oltárához, nehogy az meglássa meztelenségét. Noé fiainak (a mai emberiség ősatyáinak) ugyancsak meggyűlt a bajuk apjuk részeg meztelenségével. Átvitt értelemben a ruhátlanság nélkülözést, nyomort jelent, egyúttal szegyen; a foglyok meztelenre vetkőztetése része volt a megalázásnak. (Ki-

Salföldi anzix I., 1996.

Cigányok, 1982-84.

végzése előtt Jézust is megfosztják ruháitól.) A vének súlyosan vétkeznek, amikor meglesik a fürdőző Zsuzsannát. A Biblia nem ismerte a *nuditas sacra* fogalmát, amely más mitológiákban szinte magától értetődik. Keresztény festők táblaképein a pogány mítoszok hősei meztelenek: Léda, Leukipposz lányai (Rubensnél), Ió (Caravaggiónál), Antiopé, Junó, Diána, Vénusz, Kalüpszó (Böcklinnél) stb. És nem föltétlenül a szexuális vágy tárgyai, többnyire szimbólumai sem. De sosem ábrázolják Szűz Máriát ruha nélkül, a női szenteken, mártírokon legalább ketonetet látunk – hosszan rátekerve a testre. Holott a keresztény misztikusokból (Keresztes Szent János, Sienai Szent Katalin) az *Énekek énekéhez* (szöveges lemeztelenítés) hasonlatos, egyáltalán nem szublimált érzékiség, olykor akár a legszélsőségesebb formái áradnak, ahogyan a középkori Mária-himnuszok nagy részéből (Prudentius) csakúgy. A magyarázatok az elfojtás sajátos lehetőségéhez fordulnak: a szakrális érzékiséghez (jellegzetes de-territorizálási folyamat: kiemelni szerves közegéből, másik területre telepíteni a vesélyt jelentő jelenséget), a vallásos elragadtatottsághoz. Csakhogy a profán szexust távol tartásuk a keresztény erkölcsi ideáltól, amely az emberszereteten is az istenszereteten igyekszik kimutatni. (Megemlítendő: Gadamer a teológiát tekinti a hermeneutika szülőanyjának.)

Mindenesetre a tematikus blokkok után (akár azokkal párhuzamban) Török – úgy tetszik – irodalmi allúziókhöz fordul, jeles költőkkel – Balaskó Jenő, Bari Károly, Szervác József, Tóth Erzsébet, Zalán Tibor – szövetkezik közös munkára: megmerülésre a nyelvben, a költői kifejezésben. Nemcsak izgalmas, de szokatlan portrék keletkeznek ezekből a kapcsolatokból; mintha az ábrázolás különlegességeivel az arcon túl, a szellemiséghez igyekeznék – meggyőző módon – közelíteni, akárha a nyelv dialógikus karakterére apellálna a beszélő szubjektum (hiszen az, kéznél vannak a neki adresszált textusok!) megközelítésében. Nincs szó illusztrációról; a párbeszéd önföltáró mechanizmusáról, a szóba állás tisztességéről, alázatáról annál inkább. Mert hogy a dialógusban nem pusztán a partnert ismerjük meg alaposabban, de önmagunkról csakúgy képek sorjáznak elénk – egy beszédhelyzetben. Mivel költő szólítja meg a fényképezőt, az úgy véli, illendő a maga módján, a saját (fotó)nyelvi eszközeivel *poétikusan* válaszolnia. Semmi esetre sem rangsort keresve, inkább egyszerű érvképpen említjük Tóth Erzsébet bonyolultságában is szépséges, enigmatikusra hangolt, költői alkotót föltáró 1983-as portréját.

(Úgy tetszik, Török nem osztja föltétlenül Susan Sontag normáját, ugyan miért tenné? miszerint *a fényképezőgéppel mindenképpen leleplezi az arcból a társadalmi maszkot*, inkább bízik – alkotóról lévén szó – a műben, az önkifejezésben.)

Ha pedig a titoknál tartunk, érdemes figyelmeznünk – egyáltalán nem kiábrándító szándékkal – Gadamer megismerés korlátjára: *Bármennyire is történeti adottságként jelennek meg a műalkotások, s ekképp mint a tudományos kutatás lehetséges tárgya, az érvényes rá, hogy mond valamit nekünk – mégpedig úgy, hogy közlése soha nem méríthető ki egyszer s mindenkorra fogalmilag*. Török tehát a fogalmiság helyett a képiséget választotta, általa bírt legjobban a vers közelébe férközni. Voltaképpen párhuzamba állítani a költői alkotás végtelenbe vesző titkát egy másik műalkotás (a

sajátja) ugyancsak végtelenbe vesző enigmájával. Olyannyira megragadta ez a – mondjuk így – *önös elemzési mód* (persze, hogy nem merő elemzés, persze, hogy autonóm művek sora!), hogy bátran klasszikus szövegekhez fordult: idézeteket kölcsönzött Madáchtól, József Attilától, Pilinszky Jánostól, egy sor költő kortársától (a portréknál említettekén kívül – például – Ágh Istvántól, Csajka G. Cipriántól, Kemenczky Judittól, Kukorelly Endrétől, Szikszai Károlytól stb.), olykor alá- máskor belebújt ezekbe a betűrengetegekbe, akárha saját erdejét róná. Remélve az idézett Zalán-sor *talánjának* bizonyosságra váltását.

Nem utolsósorban pedig citálandónak találta képzőművész barátját szintén: a két *Idézet Somogyi Győzötől* (1985 és 1986) valójában visszatérít bennünket is a dolgozat címében fölvetett kérdéshez, mert egyszeriben Salföldön találjuk magunkat. Elsőül egy sejtelmes szobában, amelyet éppen csak átderengtetni képes az ablak René Magritte-os napsütötte fényessége (fénymorzsalékok egy széken), másodikra meg a repkénnyel futtatott salföldi kőfallal, ám egyúttal rátalálva – nem mintha eddig semmi köze nem lett volna hozzá – a táblaképi fogalmazás mintegy minimal art-os metódusára, valamint annak speciális szürrealizmusára; úgy tetszik, arról volna szó. Abban a szellemiségben, amelyet Suzuki ekként összegez dialektikájában: *Minden dolog szakadatlanul egybeolvad és egymásba hatol, minden egyes dolog benne a maga különlegességével, ám mégis valami egyetemessel.* A nagy igényű táblakép mindig hitte magáról, hogy valamiféle metanyelv lehet a tárgynyelv (természetes nyelv?) szűkösebb esélyeihez képest nagy összefüggések megfogalmazásához, Török két nagy allegóriája – a meztelenség és a kék(ség) – formailag kéznél-lévők ehhez a föladathoz. Csak éppen a teljességigény realitása fölött szállt el az idő, jóllehet, a „*nagy-elbeszélések*” episztemiológia lehetetlenségének divatos hangoztatása nem föltétlenül a másik végletbe, a „*mini-diskurzusokba*” kell, hogy hajszoljon, hiszen sokkal inkább a megismerési/megértési korlát világosságát (a tudat mínuszát?) jelenti, semmint a kifejezés korlátját, amelynek a végtelenségbe űzött „metafizikai töltete” – úgy látszik – továbbra is evidens. Levezethető az antik ontológia Gadamer által idézett határ-maximájából: *Individuum est ineffabile*, azaz: az individuum kimondhatatlan.

Erőfeszítéseink ellenére az alkotói egyén csakúgy.

A nyelvre korlátozódó fogalom, ahogy már utaltunk rá, képtelen teljességében elérni titkát. A nyelvhasználat rendületlenül visszavezet bennünket tárgyunktól önmagunkhoz, sőt: önmagunkba. Gadamer idejében leszögezte: *A megérthető lét – nyelv.* Ez rímel Heidegger gnómájára: *A nyelv a lét háza* – a maga benne-rejlő korlátjával. Amint a *Táblakép* vagy a *Vakráma*, netán az árnyék-minőségek (*félkonkrét, konkrét*) egyfelől tényleg az, ami adott, ami látszik, másfelől azonban a hangsúly az adotton túlira helyeződik, olyan föltehető kérdésekre: miért éppen ez? miért éppen így? – noha pontosan meg nem válaszolhatók. Mindenesetre az eddigiekhez képest erőteljesebben jelentkezik a lefojtásból (majdnem-kitakarásokból) a vágy, ahogyan Ezra Pound fogalmazna, egyféle *implicit* (állítmány nélküli) *metafora*, amelyre a kijelentés retorikai fogalma: a *kérügma* is megáll. (Ugyanez a *Balaskó-idézetekben*, Zalánhoz kapcsolódva csakúgy, tárgyiasabb teret tételezve a Szilágyi Ákos

citátumokban.) Nem tudjuk, ám jó okunk van vélelmezni, hogy fotográfusunk világközelítésében – kitapinthatóan – a nyelvre hagyatkozik, olyasfélét tételez föl, mint amit a bölcselő alaptézissé sűrít: *a nyelvi világséma átléphetlensége világossá válik*. A Példabeszédek sűrű szövedékeinek megfelelően enigmatikus tömörséggel (*csalárd a kedvesség, és hiábavaló a szépség*). Azt – persze – megint csak nem tudhatjuk, hogy – mondjuk – a meztelen női testet áttetszően fődő (tehát a tilalmasat indirekt hangsúlyozó) fehér lap alól vajh a démoni parázna (Lilith mint őskép) avagy az apokaliptikus menyasszony dereng-e. (Hegel a nőiség nyugtalanító idegenségéről morfondírozva azt a közösség ironikus titkaként azonosítja.) De hát kívánhatunk-e többet a metafizika határföltételei között?! Ha viszont a szín jelképiségét vesszük figyelembe, akkor nagyon is világos az utalás Máriára, a Szűzanyára; a kék szín az ő égi szimbolikájára utal hagyományosan, szemben a pirossal, amely az ábrázolásokon Magdalai Máriát idézi. Mária mennyei kékje újfent deterritorizálási mozzanat: az érosz kivonása. (A bibliai metaforikában Éva teste a paradicsomi kert apológiája, sőt Milton szerint szintén. Joyce az *Ulyssesben* profánabb módját találja az érosz kirekesztésének: ironizálja, hősnőjét éjjeli edényre, bilire ülteti.)

Az elmondottakból kitetszhetett, Török László, mint az igazán komolyan vehető művészek, magánmitológiát épít, aminek – ha lehet így fogalmazni – *bricolage* szerkezete van, ámbar egyáltalán nem a tákolmány negatív értelmében, hanem a látszólag eltérő karakterű darabok bravúros összefogásában, tiszteletre méltó egységesítésében. Ki kell mondanunk a teljes életmű alapvető minőségét: a biztos ízlést, ami egyáltalán nem magától értetődő ilyen szövevényes vállalkozásban...

...a kék felezhetetlen
Szervác József

Egy terjedelmesebb eszmefuttatásában (*Metafora, kifejezés és stílus*) A. Danto elmereng „a stílus az ember” közhelyes (noha nem föltétlenül hamis) állításon (a magyarban implicit metaforának látszik), hivatkozik Peirce kijelentésére, miszerint *az ember nyelvének egésze, mert az ember egy jel*. Olvastán fölötlik bennünk Hölderlin sora: *ein Zeichen sind wir, deutungslos* (jel vagyunk, jelentés nélkül), ám aligha adtuk föl valaha is, hogy létünknek (de legalább – jelenlétünknek) jelentést tulajdonítsunk. Természetesen vannak kvázi-jelek, amelyek megfelelő kontextusokban valóban jelként viselkednek, jóllehet, továbbra sincs konkrét jelöltjük (Berlinben élő festőnk, Lux Antal egy egész pályaszakaszt szentelt ilyesféle jeleknek). Danto a reprezentáció felől közelít a kérdéshez, annak sajátságaiban keresi (és találja meg) a stílus lényegét – Schopenhauer költői summájára kihegyezve: az ember stílusa – a *lélek fiziognómiája*. Szeretnénk világossá tenni, hogy a stílust mindig valamivel szemben lehet értelmezni; az egyén stílusa, mindig differencia specifica, saját, az összes rajta kívüllől önmagába visszahúzódó. Nem hisszük – Dantóval szemben –, hogy a stílust utánozni lehet, ugyanis a legrafináltabb próbálkozás is nyomban modorrá *lélekteleníti* az után-

zásra választott stílust. (Abban egyetértünk Dantóval, hogy gyakorta megesisik, maga a művész szegényíti önismétléssel modorra stílusát.)

Török László esetében az egész életművet átfogó és meggyőző stílusegységre figyelmeznénk. A kékség állandósult képi aurája – mint az általunk szorgalmazott *időtér* metaforája (is) – úgyszólván szó szerint megfelel Schopenhauer fölfogásának; minden egyes képen az alkotó lélekállapotát, habitusát, mélyről érkező lét-reflexióját tükrözi, és egyértelműen tulajdonolja (noha mégsem privatizálja) az alkotások miliőjét. Majd négy évtizeddel ezelőtt erről már nyilatkoztunk: *Fényképeit meg akarja szabadítani a fekete-fehér technika nagyon is tárgyas kényszerétől, ugyanakkor azonban nem kíván a színes fényképezés vélt csapdájába sem belekerülni... Azzal, hogy képeit kékre színezi valamiképpen elemeli őket a valódi tárgyiasságból a képtárgy tárgyiasságába. Ez a kékség hangsúlyozza, kiemeli az alkotói gesztus jelentőségét. Török esetében persze egyéb manipulációkról is beszélhetünk, a színpadias beállítás és elrendezés, az egymásra kopírozás mind a beavatkozás tényére igyekszik a figyelmünket fölhívni... Használja a képzőművészet egyéb eszközeit is, a Christóra emlékeztető becsomagolást, a happeninges elrendezést... Azt kívánja mondani, hogy a művészet éppen azáltal hat, hogy lehetősége van a valóság módosítására... A kék színben földadta a hagyományos fotográfia kifejező eszközeinek egész sorát. Valörök, tónusok fogynak meg, rajzosság életlenedik el, puhul meg, illendő tehát, hogy valamivel kárpótoljon értük. A kékség a messzeség színe. Ahogyan mást mutat, minden esetben a „töröklétből” következő a leggyakoribb elem, a női akt használata, akkor is, ha éppenséggel baráti reakció egy kortárs (például Tóth György) akt-használatára (Magdi I-II. 1991.); marad félreismerhetetlen Török-fotó. A stílusban – per definitionem – nem lehet másodlagosság, az individuum primer lényege uralja – lett-légyen bár valóban kimondhatatlan. Ily módon akár elfogadhatjuk Zalán Tibor minősítését a *Módosulások* album bevezetőjéből, Török László konzervatív művész...*

hamuvá tört hajad pernyéje a szélben
Balaskó Jenő

1983-ban, *Módosulások* című fényképalbumában nyilatkozta Török László: *Létünk és létezésünk alapdilemmái foglalkoztatnak: az élet, a halál, a szeretet, a szenvedés, a helytállás.* Életművét áttekintve a helytállás sem hagy kívánni valót, sem morálisan, sem művészileg; már ha a kettő szétválasztható. Amit a Pajta Galéria létrehozásával és működtetésével tett és tesz, morálisan is értékelhető cselekedet: kiállítás az arra érdemes kortársak mellett egy gazdag fotógyűjteménnyel, esetről esetre akciókat szervezni, amelyek szituálják ezeket a falakat borító munkákat a korszerű és igényes művészeti szellemiség szférájában. Többségükben pedig mondanak valami mást, valami alapvetően különbözőt a fényképről és a fényképezésről > a fotográfiról mint művészetről.

Jean Baudrillard a maga fordított gondolkodásával (*miért van inkább a semmi, mint a valami*) leszedi a keresztvizet a művészetre törekvő fotóról – cinkosságot föl-

tételezve a technicizmus és a fényképezés között; egyenesen úgy véli, *az alany elveszíti az interpretációra való előjogát* (mármint a tárggyal szemben). Ugyanis – ez nehezen cáfolható – a tárgy reprezentációja kap hangsúlyt, aminek súlyos következményei lehetnek: *Azok a kérdések, amelyek az alanyt gyötrik, a tárgy ironikus játékszerévé válnak, ahogyan a vágy is (ez a szexuális „tárgyra” szintén igaz)*. Eleddig az ellenkezőjét igyekeztünk kimutatni Török László művészetében, pontosan azt méltányoltuk, ahogy ennek ellenáll, sőt, ezen fölülemelkedik. Végeredményben találkozunk Baudrillard már-már kiengesztelő, az enigma lényegéhez közelítő konklúziójával: *a fotókép mélyén mindig jelen van egy semmi-, hiány- vagy irrealitás-alakzat. A fénykép mélyén megbúvó semmiből fakad a kép mágiája*. A „semmit” aligha lehet itt másként, mint metafizikailag értelmezni. Erre a metafizikai mozzanatra korábban már föl hívtuk a figyelmet.

Az eltávozott barátokat idéző, rájuk emlékező képeken (Gabos Kálmán, Balaskó Jenő, Elek István) rendre ott bujdoskol ez a semmi, de akár a *csendre* „hallgató” *Salföldi anzixokból* is (a *Salföldi önarcképből*, a táblaképekből csakúgy) kiolvasható – szinte józsefattilás parafrázisként (*talán eltűnök hirtelen*). A „vágy titokzatos tárgya” ugyanúgy hullik bele a kövek repedéseibe, ahogyan a növényzet a falak szinte egynemű részévé válik. Ám itt nem a Baudrillard-i repedésről van szó, ami szétzilálja a reprezentációs szerkezetet, inkább a létezés sérülékenységéről, ha még szabad egyáltalán előhozakodni ilyesféle nagy-elbeszéléssel. Márpedig Török nem riad vissza tőle, sejtettük akár a *Módosulásokból*. Baudrillard hevesen szólal föl a művészet, kivált a fotóművészet önreflexiója ellen. Nem egészen értjük, hiszen a művészet egyszerűen nem lehet egyéb önreflexiónál – lett-légyen bár Robbe-Grillet-féle precíz tárgyilagosság, hűvös leírás. Ez az önreflexió nem föltétlenül tudatos és szándékolt, pusztán megkerülhetetlen *egybetartozás* – miként esett róla szó. Még a ikonosztáz esetében is. Török László képei között lapozva, a nézőnek időnként határozottan az az érzése, mintha markáns magán-mitológiája kvázi-ikonosztázokban szakrifikálnának. (Szilágyi Ákos-, Balaskó-, Pilinszky-idézetek, *Balaskó Jenő emlékére, Félkonkrét árnyék* stb.) Ezúttal a theotokionokat (Mária-dicséreteket), amelyek az alkotót beemelik a szakrális világba, az idézett költők művei szolgáltatják, a kiállításokon pedig Heidegger-i értelemben megtörténik a fölszentelés. Florenszkij szerint a modern ikonfestőnek is tudatában kell lennie, mit alkot, Török tudatossága felől aligha lehet kétségünk.

Borisz Groys nagyon mély gondolattal jellemzi a művészet korokat átívelő folytonosságát: *Az új szempontjából a modernizmusban az archívum ugyanazt jelenti, amit a minőség szorításában a premodern időkben a tradicionális kánon jelentett*. A rokonítás tehát az ikonosztázzal korántsem ördögtől való. Viszont az önreflexió ezúttal sem jelenti azt a fajta sterilizációt, amiről Baudrillard értekezik, annál inkább a megrendülés magasztosságát, hogy kissé emeltebben fogalmazzunk. Csupán reménykedni tudunk, hogy okfejtésünk követni képes ennek az életműnek elegáns gazdagságát. Esetében az elegancia azt is jelenti, hogy képes diszkrétan, tapintatosan, noha árnyaltan és saját nyelven szólni szorongásról, fájdalomról, szeretetről (hogy’ is le-

hetne kituszkolni a művészetből minden nagy-elbeszélést?), gyászolni őszintén, visszafogottan, megrendülni önmagába zártan, csöndesen. *A szelleme alapján lesz személy az ember* – állítja Bergyajev, a Török-képek szellemisége (ezt értettük stílusa lényegének, amikor arról töprengtünk) félreismerhetetlenül igazolja minden esetben a szerzőséget, a mélységesen múltba ágyazott, hiteles modernitást.

Korántsem véletlen volt imént az utalás René Magritte-ra, és – szabad legyen így fogalmazni – kozmikus és metafizikus szürrealizmusára. Az alapképletet a festő egy pipáról készült 1962-es rajza alá írta: *CECI N'EST PAS UNE PIPE*. Mert hiszen így is van: az csupán egy pipa képe, nem lehet megtönni, megszívni: azaz más a valóság és más a műalkotás valóságossága. A kép – valóság fölötti, ha jobban tetszik: szürreális. Ahogyan 1928-as festményének címével sugallja: a szem *hamis tükör*. Pár esztendővel később *Fekete mágia* címmel készül egy kis méretű képe, amelynek varázslata egy derekától fölfelé az ég kékjébe fordított női akt! Nem az az érdekes most, látta-e valaha Török ezt a művet, hanem hogy az ő *metafizikai kékje* – íme – nem otthon-talan a kozmoszban. Ez a kékség a későbbiekben is jócskán foglalkoztatja a festőt, mintegy a szürrealizmus eredendő *kozmiusságának* metaforájaképpen (eklatáns példája az 1964-es *Magánnapló*). Az a világ, amelyben Török László művészi pályája elindult, hamisságával, efemer hazugságaival legföllebb a valóság riasztó vetülete, morbid árnyéka lehetett, oximoronosan: a szürreális tárgyiasulása. Az a világ, amelyet a barát, Zalán Tibor jellemez kegyetlen malíciával: *aki ma elrejt holnap elvitet*.

Együtt a sandaságok mindazzal, miképpen a nyárspolgári diktatúra a szexualitásról vélekedett. Foucault általánosítása a kommunista önkényuralomra szintén érvényes: *Hatalom és szexualitás között nem is lehetséges más viszony, csakis negatív jellegű: visszautasítás, kirekesztés, eltaszítás, korlátozás, elhallgattatás vagy elkendőzés*. Ahogyan a francia szerző kifejti a *női test hiszterizálását* a hatalom által, mind a tapasztalat révén, mind a Magritte-i szürrealizmus pszichológiai elemzése útján megfelelően alátámasztottak lehetnek (voltak is) a kádárizmus álságos prűdériájában. A nyomasztó konzekvencia is tudatosulhatott Zalán verse nyomán: *A remény filozófusa holnaptól nem rendel*. (A keserű summázatra alighanem a finn költő, Pentti Saarikoski adta a releváns választ: *Innét legjobb a legelső cipőben meglépni*; tegyük hozzá, a mi viszonyaink között – Salföldre.) Török aktjain időről időre olvashatjuk a megalázó sérülések nyomait, vele egyetemben pedig a szépség entitásának közvetlen (esztétikai) emisszióját. Emblematikusan például a *Salföldi fügefánk* 2015-ös, az életművet *vivace* hangsúlyozó összefoglalásán. Munkásságát áttekintve beláthattuk, a *fényképezés* – konstatálja Sontag is – *korántsem korlátozta tevékenységét a valóságghú ábrázolásra, hanem lépést tartott a festészet valamennyi naturalizmusellenes hódításával, s magába szívtá őket*. Salföldi ablakából Török László (is) a világ evidenciáját látja, ám fényképezőgéppel (egyéb eszközeivel) a látványt kiszakítja ebből az evidenciából, és – Keats módján, némiképpen a szivárványt szálazva – valami *másként* tárja elénk...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A késő újkor józansága I.* Göncöl, 1994. Szerk: Tillmann J. A. (Capra, Chargaff, Easlea, Feyrabend, Heidegger, Jonas, Koslowski, Prigogine, Rosenstock-Huessy, Virilió írásai)
- BAUDRILLARD, Jean: *Az utolsó előtti pillanat.* Magvető, 2000. Ford. Tótfalusi Ágnes
- BARTHES, Roland: *Világoskamra.* Európa, 1985. Ford: Ferch Magda
- BÁNKI György: *A legnagyobb könyv a nárcizmusról.* Ab ovo, 2016.
- BERGYAJEV, Nyikolaj: *Az ember rabságáról és szabadságáról.* Európa, 1997. Ford. Patkós Éva
- BOHÁR András: *Aktuális avantgárd: M. M. Ráció,* 2002.
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *Kafka.* Qadmon, 2009. Ford. Karácsonyi Judit
- FLORENSZKIJ, Pavel: *Az ikonosztáz.* Corvin, 1988. Ford: Kiss Ilona
- Fotóművészeti konferencia.* MMA, 2019, Szerk.: Barta Zsolt Péter
- FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története.* Atlantisz, 1996. Ford. Ádám Péter
- FREUD, Sigmund: *Totem és Tabu.* Göncöl, é.n. Ford: dr. Pártos Zoltán
- GROYS, Boris: *Az utópia természetrajza.* Kijárat, 1997. Ford. Sebők Zoltán
- INGARDEN, Roman: *Az irodalmi műalkotás.* Gondolat, 1977. Ford: Bonyhai Gábor
- JAMESON, Fredric: *A posztmodern.* Józsoveg, 1997. Ford: Erdei Pálma
- KINCSES Károly – ZALÁN Tibor: *Török László – fotópoézis.* Pajta Galéria, 2018.
- NOËL, Bernard: *Magritte.* Bonfini, 1977.
- RICOEUR, Paul: *Fenomenológia és hermeneutika.* Kossuth, 1997. Ford. Mezei Balázs
- SONTAG, Susan: *A fényképezésről.* Európa, 1999. Ford. Nemes Anna
- STANG, Nic.: *Eduard Munch.* VEB Verlag der Kunst Dresden, 1977.
- Szöveg és interpretáció.* Cserépfalvi, é.n. Összeállította: Bacsó Béla. (Danto, Derrida, Gadamer, Heidegger, de Man, Ricoeur tanulmányai)

Egy kamera emlékére I, 1977., Bella Istvánnak

BOZÓK FERENC

ALKONY

Tapintgatom magam: ki lenne az,
ki utcasarkon épp dohányzik, és
a nyári izzadás nyakán a kés.
A szürkület grafitja rám havaz.

Az alkony észrevétlen estre vált.
A fény hiánya elborít belül.
Az est grafitlepel: reám terül.
Befed, szitál reám finom halált.

De élek még! És van még testem is,
és vannak vámpírok még Pesten is:
egy szúnyog szomjasan nyakamba mart,

s a testtelenség míg megérkezik
a vérem issza, hozzá fényt eszik,
s az utcalámpa fénykörébe tart.

Anya gyermekével II., 1978.

ÁLOM

Az este szárnyas ablakát kitarja,
szelíd szurokhuzatba mártja testem,
s ha öntudatlan ájulásba estem
az álom áthúz egy lomhább világba.

Dzsuang Dszi ősz fejére lepke röppen.
Már nem tudom, ki álmodik, s mi álom.
Halott barátom újra itt találok.
Pár furcsaság, min álmodó ledöbben.

Az álom oly szeszélyes, illanékony:
van úgy, hogy torkomat szorítja démon,
vagy épp idilli környezetbe ringat.

Ki érti, mondd, az innenit, s a túlit?
A lét ködös bizonytalanba bújik.
Egykor talán megértjük álmainkat?

BÉKA

A csobbanás. A hús patak
szilánkra zúzva tündököl
szilánkra hull a víztükör.
Riadt, csodálkozó halak.

De elsimul, ha elmerül,
mocsár fogad be, lágy csatak,
lupé-üveg, opál patak
azonnal újra szétfeszül.

Te rút varangy, te mostoha,
ragyogva lüktető toka,
te torzszülött, te rossz göröngy,

a víz alatt, s a föld színén
nagyon szeretlek, ősi rém,
te undorító drágagyöngy.

BUJI FERENC

A keresztény ezotéria másodvirágzása*

Sanctasanctis! Foriscanes!

Mint köztudott, az a feltételezés, hogy az Emberfia tanításának van egy ezoterikus és egy exoterikus rétege, sokszorosan igazolódott, és e megkülönböztetés az evangélium egyik legfőbb „strukturális” sajátossága. Meglepő módon azonban az igehirdetés e két rétegének megkülönböztetését egy ma már gyakorlatilag feledésbe merült egyháztörténeti jelenség is igazolja.

Martin Luther ágostonos szerzetes 1517-ben szögezte ki kilencvenöt tételét a wittenbergi katolikus templom kapujára, melyben az akkori Katolikus Egyház tanításának és rituális gyakorlatának számos elemét kritizálta. Az esemény kiindulópontjává vált egy hosszú folyamatnak: a reformáció szinte egész Európán végigsöpört. A Katolikus Egyház gyakorlatilag tehetetlen volt, és bénultan nézte, hogyan szorítja ki a protestantizmus Európa mind nagyobb területeiről.¹ A protestantizmus akadálytalan diadalútja azonban nem sokáig tartott: III. Pál pápa (1534–1549) 1545-ben összehívta a Trentói Zsinatot, amelynek elsődleges feladata az volt, hogy kidolgozza a Katolikus Egyház válaszáat a protestantizmus térhódítására. A zsinati atyák tisztában voltak vele, hogy belső megújulás nélkül, pusztán külső eszközökkel nem lehet sem megállítani a protestantizmus terjedését, sem pedig visszaszorítani. Ettől fogva a protestantizmus és a katolikus megújulás, a reformáció és az ellenreformáció hosszú évtizedeken keresztül számos területen feszült egymásnak, a teológiától kezdve a művészeteken keresztül a háborúig.

A teológiai csatározások egyik lényeges pontja volt a Szentírás és a Szenthagyomány viszonya. A katolikus álláspont szerint a Szenthagyománynak éppen olyan szerepe van az egyházi tanítás kialakításában, mint a Szentírásnak: Krisztus mint a keresztény tanítás végső forrása ezen a két „csatornán” keresztül közli tanítását egyházával. Szerkezetében maga a Szentírás is a Szenthagyomány műve: azok a könyvek kerültek bele, amelyeket a Szenthagyomány jóváhagyott. A protestáns oldal azonban az öt *solában* fogalmazta meg a maga álláspontját, melyek közül az első, a *sola Scriptura* kimondja, hogy a hit egyedüli forrása a Szentírás. A katolikus álláspont protestáns kritikája szerint a Katolikus Egyház számos olyan doktrinális és rituális elemet tartalmaz, amelyek viszonylag kései innováció hatására jelentek meg benne, és az első századok patrisztikai hagyományából hiányoznak. Ekképpen az adott hagyomány-

* A szerző megjelenés előtt álló könyvének (A rejtőzködő Messiás. Ezotéria és exotéria az evangéliumban) egyik fejezete.

elem és a Szentírás között semmiféle élő kapcsolat nem lehet. A katolikus teológusok maguk is kénytelenek voltak szembesülni azzal a meglepő jelenséggel, hogy az Egyház tanításának és rituális gyakorlatának bizonyos elemei – elsősorban azok, amelyekre a protestáns kritika irányult – évszázadokon keresztül gyakorlatilag valóban adatolhatatlanok, és kései innovációknak tűnnek. Ugyanakkor azt tapasztalták, hogy nemcsak ezeknek a kritikus és vita tárgyát képező tanításelemeknek nincs nyoma, hanem olyanoknak sincs, amelyek viszont nyilvánvalóan és minden vitán felül szentírási eredetűek. Ekkor merült fel a katolikus teológiában a kérdés, hogy mi lehet annak az oka, hogy az egyébként oly gazdag patrisztikus hagyomány az Egyház tanításának legszentebb elemeit gyakorlatilag ignorálja.

A választ a kérdésre először a kor egyik neves teológusa, az antwerpeni Emmanuel Schelstrate (1649–1692) fogalmazta meg. A kérdést érintő első munkája, az *Antiquitas illustrata circa concilia generalia et provincialia* (1678), valamint a kifejezetten a témára irányuló *De disciplina arcani contradisputationem Ernesti Tentzeli dissertatio apologetica* (1685) nyomán heves vita bontakozott ki a protestáns és katolikus teológusok között, amely véglegesen csak a XIX. század második felében csitult el. Ez alatt az időszak alatt katolikus és protestáns oldalról könyvek *tucatjai* születtek, amelyek a Schelstrate által felvetett megoldást vizsgálták, és a kérdés hosszú időn keresztül a teológiai viták ütközőpontjává vált.

Schelstrate, aki kiváló ismerője volt a patrisztikus hagyománynak, felismerte a korai Egyháznak egy évszázadok óta teljesen feledésbe merült gyakorlatát: a keresztény doktrína központi és legszentebb elemei azért nem jelennek meg a patrisztikus irodalomban, mert ezek írásban való rögzítését tiltották, nehogy ezek a tanítások illetéktelenek – kereszteleetlenek – kezébe jussanak. Schelstrate ezt a gyakorlatot elnevezte *disciplina arcaninak*, „titokfegyelemnek”. *Adisciplina arcani* tehát nem a katekumenátus idejéből származó kifejezés, hanem egy jóval későbbi kor, a hitújítás és ellenreformáció korának szülötte. Schelstrate úgy gondolta, hogy a *disciplina arcanival* megtalálta a magyarázatát annak, hogy a későbbi Katolikus – és Ortodox – Egyház központi doktrínáinak és rituális gyakorlatainak nyomai miért nem lelhetők fel a korai patrisztikus hagyományban: az egyházatyák korában egy olyan „titoktartási fegyelem” érvényesült, amely miatt a későbbi korok kutatói számára a különböző írott forrásokból nem nyerhető hiteles és teljes kép a korai Egyház teológiai felfogásáról és liturgikus gyakorlatáról. Protestáns oldalról természetesen erősen vitatták ezt a feltételezést – később azonban a protestáns teológia is kénytelen volt belátni, hogy létezett egy ilyen gyakorlat. Ettől fogva a vita tárgya már nem e gyakorlat pusztá léte, hanem *időbeli hatóköre* volt: a katolikus teológia – érthető módon – szerette volna a lehetőségeken belül minél korábbra tenni a *disciplina arcani* gyakorlatának megjelenését, míg a protestáns teológia – úgyszintén érthető módon – szerette volna ezt a lehetőségeken belül minél későbbre tolni. Az álláspontok azonban a vita hatására folyamatosan közeledtek egymáshoz, és gyakorlatilag kialakult egy konszenzusos álláspont: a *disciplina arcani* első jelei a II. század végére tehetők, a IV. században volt virágja teljében, és a VI. században halt el.² S ahogy a titokfegyelem patrisztikus gya-

korlata olyannyira nyomtalanul tűnt el, hogy több mint ezer év után szinte a semmi-
ből kellett újra felfedezni, a katolikus–protestáns teológiai vita lecsengését követően
a *disciplina arcani* úgyszintén a teológia süllyesztőjébe került, és a XX. századra szinte
még az emléke is kiveszett annak, hogy valaha létezett egy ilyen egyházi gyakorlat,
hozzá kapcsolódóan pedig másfél évszázadon keresztül zajlott ekkleziológiai vita.³

A *disciplina arcani* megjelenésének két nagy köre létezett, melyeket azonban nem
lehet egymástól élesen elválasztani, mégis markáns különbség van közöttük: a titok-
fegyelem alkalmazása a katekumenátuson belül, illetve a titokfegyelem alkalmazása
a katekumenátuson kívül. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a titokfegyelem alkalmazása
a szóbeliség, illetve az írásbeliség vonatkozásában. Végül e két terület hoz-
závetőlegesen megfeleltethető a korai egyházi önrítelmzés két nagy területének: a
liturgikus és szakramentális gyakorlatnak (gör. *kérügmata*), illetve a tanítások és dog-
mák korpuszának (gör. *dogmata*).⁴

Az alábbiakban megvizsgáljuk, mennyiben van jelentősége témánk szempontjá-
ból a *disciplina arcani*nak.

Titokfegyelem a katekumenátuson belül. Az Egyház történetének egy különleges,
de időben meglehetősen behatárolt jelensége volt a katekumenátus. A II. század kö-
zepétől kezdve, főként azonban a II–V. században azokat, akik a keresztény hitet fel-
akarták venni, meglehetősen szigorú feltételek mellett fokozatosan, egy hosszas pro-
cedúra keretében vezették be a keresztény tanokba. Ezt a képzési rendszert nevezték
katekumenátusnak, s akik részt vettek benne, azokat hívták katekumeneknek, hitje-
lölteknek. A VI. századra a katekumenátus intézménye részint a pogányság eltűné-
sével, részint a gyermekkeresztség szinte kizárólagossá válásával gyakorlatilag
megszűnt, de nyomai az istentiszteleti rendben keleten mind a mai napig megma-
radtak, és a nyugati liturgikus gyakorlatban sem ismeretlenek.

Mivel a katekumenek a szentmisének csak az első felén lehettek jelen, a második
felénél el kellett hagyniuk a templomot, a liturgia tradicionálisan két fő részre tago-
lódott (nem számolva az előkészületet és a befejezést): a katekumenek liturgiájára
(*leiturgia tón katékumenón / missa catechumenorum*) és a hívők liturgiájára (*leiturgia
tón pisztón / missafidelium*).⁵ Ezek az elnevezések keleten mindmáig használatosak,
nyugaton pedig egészen a II. Vatikáni Zsinatig érvényben voltak, azt követően azon-
ban a katekumenek miséjét „igeliturgiának” (*leiturgia verbi*), a hívők miséjét pedig
„eucharisztikus liturgiának” (*leiturgia eucharistica*) nevezték.⁶ Míg a katekumenek li-
turgiája nyilvános volt (nemcsak katekumenek látogathatták, hanem a pogányok,
zsidók vagy akár eretnekek is), addig a hívők liturgiája exkluzív volt, vagyis kizárólag
az Egyház teljes jogú tagjai vehettek részt rajta.

Ez a kettősség azonban nemcsak a liturgikus időt strukturálta, hanem a liturgikus
teret is. A templom eredendően két részből állt: a szentélyből, amelyben a szent cse-
lekmények végbementek, illetve a hajóból, ahol a hívek közvetlen tanúi és részesei
lehettek e cselekményeknek. Volt azonban a templomnak még egy harmadik része
is, az úgynevezett „katekumenek előcsarnoka” (*narthéx / narthex*), mely egy olyan

Balaskó Jenő portréja I., 1983.

Balaskó Jenő portréja II., 1983.

profán térnek számított, amelyet mégis a templom szent terébe integráltak. A templom főkapuja a keleti szentéllyel szemben a templom nyugati végén voltaképpen a katekumenek előcsarnokának bejárata volt, és ennek megfelelően *csak* a katekumenek használták; a már megkeresztelt hívők nem e tágas főbejáraton, vagyis a katekumenek előcsarnokán áthaladva érték el a hajó szent terét, hanem a hajó szűkös oldalbejáratán keresztül közvetlenül léptek a templomba – hiszen nekik nem kellett újra áthaladniuk a katekumenátus fokozatán.⁷

A keleti Egyház liturgikus hagyományában mind a mai napig megmaradtak a nyomai annak, hogy a katekumenek csak a liturgia első felén vehettek részt. Mind Aranyszájú Szent János, mind Nagy Szent Bazil isteni liturgiájában a Katekumenek Ekténiáját követően és a Nagy Bemenetet megelőzően különös hangsúllyal hangzik el a felszólítás:

Katekumenek, mindnyájan távozzatok; katekumenek, távozzatok; katekumenek, mindnyájan távozzatok; senki a katekumenek közül jelen ne legyen!⁸

Egy korábbi formula, melyet a IV. század második felére datálható *Apostoli konstitúciók* kodifikáltak, még világosabban foglalta össze és még hangsúlyosabban fejezte ki, hogy kiknek a távozását kellett kihirdetnie a diakónusnak az eucharisztikus liturgia előtt:

Sem a katekumenek közül senki, sem a hallgatók [katekumenjelöltek] közül senki, sem a hitetlenek közül senki, sem az eretnekek közül senki ne maradjon itt. (Apostoli konstitúciók 8:12)⁹

A hittanulóknak – bármelyik szinthez is tartoztak – ekkor el kellett hagyniuk a templomot. Bár az ortodox liturgiában a pap mind a mai napig elmondja e szavakat, ma már senki nem távozik ezek hallatán a liturgiáról, mert ma már ez csak egyszerűen egy értelmét veszített liturgikus maradvány. Közvetlenül a Hitvallás előtt pedig a pap azt mondja:

Az ajtókat, az ajtókat! Bölcsességben figyeljünk.¹⁰

Ma már természetesen ekkor sem zárnak be semmiféle ajtót, vagyis ezúttal is egy archaikus maradvánnyal állunk szemben. A katekumenek ugyan ekkorra már eltávoztak, de ekkor újra megerősítést nyer, hogy a hívők liturgiáján – az eucharisztikus liturgián – olyan misztérium fog végbemenni, amely az avatatlanok szemének és fülének nem való. Mint ahogy Földváry Miklós István liturgiatorténész fogalmaz, „az ajtókra vonatkozó felhívás értelmileg a katekumenek elbocsátását teszi teljessé: a legszentebb misztériumok ünneplésének kezdetekor minden beavatlan előtt be kell zárni azt a liturgikus teret, amely a megkeresztelteknek van fönntartva”.¹¹ A liturgia egy még későbbi fázisában, immár közvetlenül a szentségekben való részesedés előtt hangzik el a felszólítás, hogy „Szentségek a szenteknek!”¹² Ez mintegy végleg megpecsételi és beteljesíti az előző két felszólítást („Katekumenek, távozzatok” – „Az ajtókat, az ajtókat!”), mert azt mondja ki, hogy a szentségek csak és kizárólag a szenteknek, *vagyis* a megkeresztelteknek valók.¹³

A diakónusoknak ez a típusú feladata azonban ezzel még nem ért véget, mert utána is ügyelniük kellett arra, „nehogy bármiféle hitetlen vagy még avatatlan be-
menjen” (Apostoli konstitúciók 2:57):¹⁴

A többi diakónus pedig fel-alá járkáljon és figyelje a férfiakat és a nőket, nehogy valami felfordulás keletkezzen, és hogy senki se hajtsa le a fejét, senki se sugdolózzon, senki se bóbiskoljon el; és a diakónus álljon a férfiak ajtajánál, a szubdiakónus pedig a nők ajtajánál, hogy az áldozatbemutató ideje alatt senki se menjen ki, se ki ne nyissák valamelyik ajtót, még ha a hívők közül akarná bárki is. (Apostoli konstitúciók 8:11)¹⁵

Egy feltehetőleg gall származású, Európa nyugati peremvidékeiről induló IV. század végi szentföldi zarándoknő, Egeria – teljes összhangban a Jeruzsálemi Szent Kúrillosz műsztagogikus katekéziseiből kiolvasható szokásokkal – egészen plasztikus képet fest az akkori Jeruzsálemben uralkodó szokásokról. A katekumenátus három évének utolsó hét hetében, mely mindig a nagyböjti időszakra esik, a keresztelés előtt álló katekumenek oktatása nyilvános volt, s „a nép közül mindazok, akik hallani akarják”, jelen lehettek, „*de csakis a hívők*”, vagyis a többi katekumen nem léphet be a templomba.¹⁶ A nagyhét első napján a püspök a következő beszéddel fordult a keresztségre várókhöz:

Ez alatt a hét hét alatt oktatást kaptatok az Írás törvényéről és hallottatok a hitről is; hallottatok a test feltámadásáról is, mint ahogy a Hitvallás minden tanításáról is, legalábbis amennyire képesek voltatok – lévén még katekumenek – meghallgatni; de a legnagyobb misztériumra – a keresztségre – vonatkozó szavakat, mivel még katekumenek vagytok, nem hallhattátok; és hogy ne gondoljátok, hogy bármi is ok nélkül történik, amikor már meg lesztek keresztezve Isten nevében, a húsvét nyolcada alatt, a szertartás után a templomban majd hallotok erről [is] beszélni; mivel [azonban most] még katekumenek vagytok, *Isten legtitkosabb misztériumait még nem mondhatjuk el nektek.* (Egeria útinaplója 46:6–7)¹⁷

Miután pedig már lezajlott a keresztelés szertartása, a rákövetkező katekézis során egy katekumen sem léphet be az Anasztasziszba;¹⁸ csak a neofiták és a hívek, akik a misztériumokról akarnak hallani, lépnek be az Anasztasziszba. Becsukják az ajtókat, hogy egy katekumen se közeledhessen. (Egeria útinaplója 47:2)¹⁹

A latin szertartású katolikusoknál a katekumenek miséje a Hitvallással (*Credo*) ér véget, a hívők miséje pedig a Fölajánlással (*Offertorium*) kezdődik. Bár nyugaton is élesen megkülönböztették a szentmise két fő részét, a keleti liturgiával ellentétben sem a II. Vatikáni Zsinatot megelőzően, sem azt követően nincs liturgikus nyoma annak, hogy a katekumenek a hívők miséjén – az eucharisztikus liturgián – nem vehettek részt. A latin liturgiából a VI. századra kikoptak azok az utalások, amelyek az ősegyházban még jelen voltak, és a század végére – Nagy Szent Gergely pápaságának idején – már gyakorlatilag a ma is ismert szentmise volt (nem számítva a modern változtatásokat). Viszont a latin mise egy korai fejlődési fázisa megőrizte számunkra a katekumenek templomból való kiküldésének egy meglehetősen nyers formáját:

Sanctasantis! Foriscanes!

– vagyis: „Szentségek a szenteknek! A kutyák helye kívül van!”²⁰ A felszólítás egyik újszövetségi gyökere Mt 7:6: „Ne adjátok a szent dolgokat a kutyáknak”. De a Jelenések könyve mennyei Jeruzsálemmel kapcsolatos egyik felszólításának is szerepe lehetett e liturgikus gyakorlat kialakulásában:

A *kutyák*, csalók, erkölcstelének, gyilkosok, bálványimádók és mindazok, akik a hamisságot szeretik és művelik, *kinn maradnak*.” (Jel 22:15)²¹

Nyugaton a *disciplina arcani* maradványai mindössze arra korlátozódtak, hogy a mise legszentebb részét, az átváltoztatást megelőző misekánon szövegét a papnak csöndesen, de nem hangtalanul kell imádkoznia. Bár a szokás gyökerei a homályba veszttek, de a Trentói Zsinat – a gyakorlat protestáns kritikájával szemben – kifejezetten megerősítette (Denzinger 943). Louis Bouyer, aki külön könyvet szentelt az eucharisztikus imádságnak, megjegyzi: „El kell ismerni, hogy maga ez a kérdés [a misekánon halk hangon mondásának kérdése] talán a leghomályosabb misztériuma az egész liturgiátörténetnek.”²² Mivel az Egyház nyugati felében viszonylag hamar eltűnt a katekumenátusnak az a szigorú intézménye, amelyet fentebb leírtunk, vagyis a hitjelöltek az eucharisztikus liturgián (*missafidelium*) is részt vehettek, e szokás hátterében alighanem megalapozottan sejthetjük azt a szándékot, hogy a misének ezt a legszentebb részletét még csak véletlenül se hallhassa meg jelenlévő keresztleletlen.²³ És talán hasonló oka lehetett annak is, hogy Regulájában Szent Benedek (480k–547) arra hívja fel a figyelmet, hogy a szertartás végzőjének a Miatyánkot a reggeli dicséret és a vesperás kivételével mindig csöndben kell mondani, viszont az imádság vége előtt föl kell emelnie a hangját, „hogy mindnyájan felelhessék: »De szabadíts meg a gonosztól«”²⁴

Az Egyház legfontosabb tanításait tehát szigorú titoktartással övezte, s nem engedte, hogy legszentebb szertartásainak szemtanúi legyenek megkereszteleltek. Mindezeket ugyanis misztériumoknak tekintette, és „a kora keresztények nyelvezete szerint a misztériumok azok a vallásos tanítások voltak, amelyeket gondosan óvtak attól, hogy tudomására jussanak az avatatlanoknak”²⁵ – és természetesen avatatlanoknak számítottak a hittanulók is.

A képzés, melynek végén a katekumenek megkapták a keresztséget, általában hároméves volt. Azokat, akik keresztségre jelentkeztek, de még nem indult el a képzési-beavatási folyamatuk, keleten *akroómenoszoknak*, nyugaton *audienseknek* („hallgató”) nevezték. A „hallgatók” tehát tulajdonképpen még nem voltak katekumenek, csak mintegy katekumenjelöltek. A „hallgatók” a liturgián ugyan jelen lehettek, de csak „megfigyelőként”, nem pedig aktív résztvevőként, ezt követően pedig a katekumenekkel együtt távozniuk kellett. Az ő feladatuk az volt, hogy főként a Zsoltárok és a bölcsességi irodalom többi darabja alapján elsajátítsák az általános egyistenhitet és a legfontosabb morális életszabályokat.²⁶ Ekkor tehát még semmiféle specifikusan keresztény tanítással nem találkoztak, találkozhattak. A képzés előrehaladásával azonban egyre többet ismerhettek meg a specifikusan keresztény tanítás dogmatikai-kateketikai, rituális-liturgikus és morális-spirituális elemeiből. A kate-

kumenek tudásáról, illetve tudatlanságáról e vonatkozásban Szent Ágoston azt mondja:

Ha megkérdezzük egy katekumentől, hogy hiszel-e Krisztusban, akkor azt fogja válaszolni, hogy igen, s a kereszttel fogja megjelölni magát. [...] De kérdezzük csak meg őt, hogy ettől-e már az Emberfia testéből és ittál-e már az Emberfia véréből – fogalma sem lesz arról, hogy miről beszélünk. (Beszéd János evangéliumáról 11:3)²⁷

Általános alapelv volt, hogy „a képzés anyagát a *disciplina arcani* miatt előre sohasem közölték”.²⁸ Ha a képzési folyamat végén a hitjelölteket alkalmasnak ítélték a keresztségre, akkor a keresztséget néhány nappal megelőzően ismerkedhettek meg a keresztény tanítás olyan alapvető kifejeződéseivel, mint a Miatyánk és a Hitvallás: a Miatyánkot csak nyolc nappal a keresztség előtt ismerhették meg, a Hitvallást pedig közvetlenül megkeresztelkedésüket megelőzően. Ettől fogva nevezték őket görögül *fortiszomenoinak*, vagyis „megvilágosodottaknak”, illetve latinul *competentesnek*, vagyis „alkalmasoknak”. Ezeket az imádságokat azonban nem írott formában, hanem csak szóban kapták meg, és „nyomatékosan felszólították őket arra, hogy ne fecseggék ki a Hitvallást [és a Miatyánkot] a kívülállóknak, és ne is vessék papírra”²⁹ – nehogy a szövegek illetéktelen kezekbe jussanak. Mindezen felül az eucharisztikus közösség tagjaként, vagyis nyilvánosan ekkor még nem is imádkozhatták őket. Erre csak azt követően kerülhetett sor, hogy a beavató (műsztagogikus), avagy húsvéti szentségek (keresztség, bérmálás és eucharisztia) vételével az Egyház teljes jogú tagjaivá váltak. A megvilágosodottaknak/alkalmasoknak úgyszintén el kellett hagyniuk a templomot a katekumenek liturgiájának befejezésével, mert még ekkor sem lehettek szem- és fültanúi a keresztény tanítás központi misztériumának, az áldozat bemutatásának, mely csak a teljes jogú hívők számára volt fenntartva. Először csak keresztségük alkalmával maradhattak végig jelen a liturgián, amikor háromszorosan alámerítették őket a keresztelődmedencében, általános szokás szerint teljesen mezítelenül, majd tiszta fehér ruhába öltöztették őket – ekképpen is kifejezve a szimbólumok nyelvén, hogy tökéletesen meghaltak előző énjüknek, újjászülettek, s visszatértek az őszülők paradicsomi ártatlanságába, eredendő tisztaságába.³⁰

Azokat, akik katekumenként vagy már hívőként valamilyen súlyos bűnt követtek el, kizárták az Egyházból, és ha újra vissza akartak térni, akkor bizonyos értelemben egy hasonló processzuson kellett keresztülmenniük, mint a katekumeneknek, azzal a különbséggel, hogy az ő esetükben sokkal szigorúbb feltételeket szabtak meg. Visszatérésük az Egyházba alapvetően bünbánati jellegű volt, és a folyamat időben akár többszörösét is kitehette a reguláris katekumenátus idejének (házasságtörés esetén például tizenöt, gyilkosság esetén húsz évet). Ezek a bünbánók négy fokozaton keresztül térhettek vissza a liturgikus közösségbe. Az első fokozatba a *sírók* (*prosklaintonentes/fientes*) tartoztak. A sírók „csak a templom előudvarában tartózkodhattak, nem léphettek be [a templomba], és sírva kérték a templomba menők imádságait”. A bünbánó a következő szinten érte el azt a fokozatot, amely a katekumenátust megelőzi; ekkor nevezték őket *hallgatóknak*. Ők már a templom előcsarnokából, vagyis

a katekumenek előcsarnokából hallgathatták a liturgiát (természetesen csak a katekumenek liturgiáját), de részt nem vehettek benne. Akik elérték a következő fokozatot, azokat *térdeplőknek* (*hüpopiptontesz / genuflectentes*) nevezték: ők a katekumenek előcsarnoka és a templomhajó közötti sávban térdepelhettek, és úgyszintén csak a liturgia első felén vehettek részt. Végül az *együttállók* (*szünbisztamanoi / consistentes*) mindvégig jelen lehettek a liturgián, együtt állhattak a hívőkkel, de nem járulhattak szentáldozáshoz.³¹

Miután egy katekumen beavatást nyert az Egyház legszentebb misztériumaiba és feltárultak előtte a *kérügmata* és *dogmata* addig rejtett titkai, neki magának is nagyon szigorú titoktartással kellett öveznie újdonsült tudását. Jeruzsálemi Szent Kírilloz (313k–386) magától értetődően külön írt műsztagogikus katekéziseket a hitjelöltek számára („még a katekumenek előtt sem beszélünk nyíltan a misztériumokról”), és olyan katekéziseket, amelyek a már megkeresztelteknek szóltak. Ez utóbbi katekéziseinek egyikében fogalmazza meg figyelmeztetését az újonnan megkereszteltekhez:

Az Úr példabeszédekben szólt azokhoz, akik nem voltak képesek meghallgatni, a tanítványoknak azonban titkon megfejtette a példabeszédeket. [...] *Ezek azok a misztériumok, amelyeket az Egyház elbeszél neked most, amikor a katekumenek közül kilépsz, amiket nem szokás pogányoknak elmondani. Mert nem tartoznak a pogányokra az Atyáról és Fiúról és Szentlélekről mondott misztériumok, és még a katekumenek előtt sem beszélünk nyíltan a misztériumokról. Viszont sok dologról burkoltan beszélünk, hogy az értő hívők felfogják, és a nem értők ne lássák.*” (4:29)³²

A kappadókiai Nazianzoszi Szent Gergely egyik beszédében, miután körvonalazza, hogy a megkereszteltnek újonnan birtokába jutott tudásból melyek az exoterikus természetűek, megjegyzi, hogy ez az, ami a nyilvánosság elé tárható, s aminek nem tilos a sokaság fülebe jutnia. A többről azonban csak magadban elmélkedj a Szentháromság kegyelméből, s azokat rejtse is magadba pecséttel megerősítve. (A keresztségről 45 [40])³³

Azt, hogy az újonnan megkereszteltnek alkalmazkodnia kellett azokhoz a titoktartási szokásokhoz, amelyeknek gyökerei az egyházatyák felfogása szerint egészen a kereszténység születésének időszakáig nyúltak vissza, az Egyház nyugati részein is ugyanígy látták. A milánói Szent Ambrus (339–397) arra figyelmezteti az újonnan megkereszteltet, hogy

benned is sértetlenül maradjon meg ennek a misztériumnak pecsétje, rossz élet tettei és a tisztaság elvesztése fel ne törjék, *be nem avatottak előtt közszájra ne kerüljön, hitlenek közé szószátyár fecsegéssel ne jusson*. Jól őrizd tehát hitednek zárját, hogy sértetlenül maradjon meg benned életed és titoktartásod épsége. (A misztériumokról 54 [9])³⁴

Szent Ambrus tanítványa, a nyugati kereszténység legragyogóbb csillaga, Szent Ágoston pedig rögtön katekézise legelején figyelmezteti a megkereszteltet, hogy újdonsült tudását gondosan őrizze, s nehogy írásba foglalja:

Vedd át, gyermekem, a Hit Szabályát, melyet „Szimbólumnak” (Hitvallás) nevezünk. S amikor megkaptad, írd szívedbe, s naponta mondd el magadban. [...] *A Hit-*

vallást senki sem veti papírra, nehogy aztán avatatlan szemek elé kerüljön. Ha tehát nem akarsz megfélemleni arról, amit oly nemes lelkesedéssel tettél magadévá, akkor vésd mélyen emlékeztettedbe. (Beszéd a Hitvallásról hitjelölteknek 1:1)³⁵

Természetesen ugyanez volt az elvárás a Miatyánkkal kapcsolatban is. Szent Ambrosius lelkére köti a beavatottaknak:

Nehogy meggondolatlanok legyetek és felfedjétek az Úr imájának titokzatos értelmét [avatatlanok előtt]! (Káin és Ábel 1:9 [37])³⁶

Titokfegyelem a katekumenátuson kívül. Magától értetődik, hogy ezek a mai keresztény fülek számára érthetetlenül szigorú liturgikus rendszabályok nem hagyták érintetlenül a liturgián kívüli területeket sem. Ami a liturgikus gyakorlat részeként nem való avatatlan füleknek, az a liturgikus gyakorlaton kívül sem való nekik – s ezért mindent meg is tettek annak érdekében, hogy ne kerülhessenek kezükbe olyan könyvek, amelyekben az Egyház legszentebb tanításaival találkozhatnának. Ezt azonban csak úgy tudták elérni, ha ezeket a tanításokat nem rögzítették írásban. És ez a gyakorlat volt az, ami a XVII. századtól fogva a katolikus–protestáns hitviták során a legnagyobb érdeklődést váltotta ki.

A titoktartási fegyelem e formájának lényege, hogy az Egyház bizonyos központi tanításait és liturgikus cselekményeit – a beavató szentségeket (keresztség, bérmlás, eucharisztia), a bűnbánat és a bűnbocsánat szentségét, a Hitvallást és a Miatyánkot, a Szentháromság, a megtestesülés és a megváltás tanát – a pogányokkal, zsidókkal, eretnekekkel és katekumenekkel szemben titokban tartották. E tanításokról tilos volt beszélni a keresztleleneknek, és arra is odafigyeltek, hogy ezek írott formában se jussanak illetéktelenek – avatatlanok – tudomására.

Noha a *disciplina arcani* a nagy alexandriai egyházatyák idejében még éppen csak a kezdeti lépéseit tette, az alapjául szolgáló általános keresztény és egyházi attitűd már tökéletes formát nyert. Mint ahogy Alexandriai (Szent) Kelemen³⁷ (150k–215k) megfogalmazta,

már Izajás prófétának is tűzzel tisztították meg a nyelvét, hogy látomását elbeszélhesse (vö. Iz 6:1–8). Nekünk, ha részesülni kívánunk az igazságból, úgyszintén meg kell tisztulnunk mind hallásunk, mind pedig nyelvünk tekintetében. E megfontolások miatt fogom vissza tollamat. Ezúttal is óvakodom attól, hogy – a Szentírás szavaival élve – „a gyöngyöket a disznók elé vessem, hogy aztán eltapossák azokat és megfordulva nekem rontsanak” (Mt 7:6). Azok számára, akik a tanulatlanságuk miatt disznóhoz hasonlatosak, az igazi világosságra nézve nem könnyű olyan érveket előterjeszteni, amelyek eléggé tiszták és világosak lennének. Aligha van valami, ami képzelenebbnek látszik az utca embere számára, mint az efféle beszédek, s ugyanakkor csodálatosabb volna és erősebb isteni ösztönzést hordozna azok számára, akik nemes természettel rendelkeznek. (Szönyegek 1:12:55:2–4)³⁸

Alexandriai Kelemen tanítványa, Órigenész (184k–253k), az alexandriai kateketikai iskola legkiválóbbja pedig azt az óhajt fogalmazta meg, hogy olyan hallgatókra van szükségünk, akik éles elmével rendelkeznek. Így hát hallgatóimhoz fordulok,

Zalán Tibor portréja I., 1983.

Zalán Tibor portréja II., 1983.

hogy jól vigyázzanak, nehogy olyan helyzetbe hozzanak, amelyben az a szemrehányás érhet, hogy a szent dolgokat a kutyák – a szégyentelen lelkek – elé vetem. Mert akik künikoszok módjára³⁹ hajlamosak ugatni, s akik könnyen kaphatók a kicsapongásra és becsmérő szavakra, azok legfeljebb csaholni tudnak, akárcsak a kutyák. Arra kérem hát hallgatóimat, ne tegyenek ki engem annak a vádnak, hogy a pompás gyöngyöket, melyeket jómagam összegyűjteni próbálok, a kereskedőkhöz hasonlatosan azoknak kínáljam, akik a test tisztátalanságaiban fetrengenek, s így egy gyékényen áruljak a disznókkal. Merthogy meg kell mondanom, hogy aki folyvást a testi dolgokba merül és az élet mocskos dolgaiban fetreng, s akiben nem él vágy a tiszta és szent életre, az nem egyéb, mint disznó. S mivel „a mennyek országa hasonlatos a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöt keresett” (Mt 13:45), ha efféle becses gyöngyökre bukkanva kemény munka és sok-sok átvirrasztott éjszaka árán nagy nehezen sikerülne hozzájuk jutnom, s utána olyan lelkek elé vetném őket, akik az élvezeteket hajszoják s fejük búbjáig belemerülve a tisztátalanságba a test szennyes dolgainak adják át magukat, akkor én úgyszintén helytelenül járnék el, mert disznók elé vetném a gyöngyöket. Ha pedig a disznók megkaparintják a gyöngyöket, mivel szépségükre vakok, nemességükre pedig érzéketlenek, lábbal tiporják majd őket, gyalázva azt, ami pedig kifogástalanul nyert kifejezést. És nemcsak meg fogják taposni a gyöngyöket, hanem megfordulva a gyöngyök szolgáit is gyalázattal fogják illetni. (Párbeszéd Hérakliddésszel 12–13)⁴⁰

Mindez világosan mutatja, hogy – legalábbis abban az Alexandriában, amely akkoriban a keresztény világ „tudományos” központja volt – már markáns megfogalmazást nyert a *disciplina arcani* alapelve. Ugyanakkor az Egyház nyugati vidékein sem volt ismeretlen az ezotéria eszméje. A szmírnai származású, de Lyonban (akkor Lugdunum) élő Szent Irenaeus – vagy görögösen Eirénaiosz (130–202) – még kissé bizonytalanul fogalmaz, amikor a titkos apostoli tradícióra hivatkozó gnosztikusokkal vitázva kifejti, hogy ha az apostolok ismertek rejtett misztériumokat, amelyeket ők külön-külön megosztottak a tökéletesekkel, míg a többiek előtt titokban tartottak, akkor ezeket a misztériumokat elsősorban azoknak adták át, akikre egyúttal az egyházak gondjait is bízta, mert azt akarták, hogy akiket utódaiknak szántak és akikre saját tanítói küldetésüket rábízták, hiánytalanul tökéletesek és minden tekintetben feddhetetlenek legyenek. (Az eretnekek ellen 3:3:1)⁴¹

A karthágói Tertullianustól (160k–225k) azonban már távol állt ez a feltételes fogalmazásmód, amikor a keresztény és pogány misztériumokra utalva megjegyezte, hogy

természetéből fakadóan az összes misztérium megköveteli a hallgatást. (A nemzetekhez 1:7:13)⁴²

Érdemes megfigyelnünk, hogy már ekkoriban, vagyis a II. és a III. század fordulóján úgy vélték, hogy az ezotéria gyökerei egészen a kereszténység kezdetéig, az apostoli korig vagy egészen az Emberfia földi életének idejére nyúlnak vissza. Alexandriai Kelemen, miközben arról beszél, hogy „az Úr a *szabbath* előírásai ellenére sem tart vissza bennünket attól, hogy jót tegyünk”, kifejti, hogy Krisztus urunk he-

lyénvalónak tartotta, hogy „akik fel tudják fogni” (Mt 19:12), azok [és csak azok] részesüljenek az isteni misztériumokban és ama szent világosságban, az utca emberei előtt [pedig] nem tárta fel azt, ami nem tartozik rájuk; hanem csak kevesek előtt [fedte fel], akikről tudta, hogy megvan bennünk az alkalmasság, s akik képesek arra, hogy befogadják a misztériumokat és hozzájuk igazodjanak. A titkos dolgokkal [...] kapcsolatban azonban azt a megbízatást kaptuk, hogy szavakban fejezzük ki őket, s ne írásban. Ha erre bárki azt mondja, hogy meg van írva a Szentírásban: „Semmi sincs elrejtve, ami nyilvánosságra ne kerülne, s olyan titok sincs, ami ki ne tudódnék” (Mt 10:26) – akkor annak oda kell figyelnie arra is, amikor azt mondjuk, hogy ebben a kijelentésben [az Úr] előre megmondta azt, hogy az elrejtett titok [csak] annak számára fog feltárulni, aki titkon hallgatja, s mindaz, ami elfátyolozott, akárcsak az igazság, [csak] az előtt fog feltárulni, aki a fátyol alatt képes befogadni a hagyományokat, s az, ami a többség számára rejtett, a kisebbség számára világossá fog válni. [...] A misztériumokat titkos módon adják tovább, hogy azok a beszélő és a hallgató ajkain lehessenek – vagy inkább ne is a hangjukban, hanem az elméjükben találjanak otthonra. (Szőnyegek 1:1:13:1–4)⁴³

Az alexandriai atyák tisztában voltak azzal, hogy a *disciplina arcani* gyakorlata a kereszténységen kívül is jelen van, de a „miszteriológiára”, avagy az ezotériára nem úgy tekintettek, mint valami pogány, vagyis eleve elítélendő jelenségre, hanem mint ami a tanítások bizonyos fajtájának és szintjének természetes, magától értetődő velejárója. Alexandriai Kelemen a Szőnyegek ötödik könyvének szinte az egész negyedik fejezetében ezzel a kérdéssel foglalkozik,⁴⁴ s ahogy a keresztény misztériumok is rejtettek, és csak azok számára hozzáférhetők, akik erre megfelelően előkészültek, úgy a pogány „misztériumokat sem tárták fel válogatás nélkül mindenki előtt, aki csak megjelent, hanem csak azok előtt, akik előbb elvégezték a tisztító szertartásokat és megkapták az útmutatásokat”.⁴⁵ Már Órigenész is kifejezetten hangsúlyozza: az, hogy a nagyközönség számára való tanítások mellett vannak olyanok, amik nem a tömegeknek szólnak, nem egyedül a keresztény tan sajátja, hanem a filozófusoké is, akik szerint vannak egyfelől a nagyközönség számára való tanítások, s másfelől vannak ezoterikus tanítások. (Kelszosz ellen 1:7)⁴⁶

Sőt, Órigenész nem elégszik meg azzal, hogy egyszerűen párhuzamba állítja – természetesen csak formai értelemben – a kereszténységen kívüli misztériumokat és a keresztény misztériumokat, hanem határozottan kiáll amellett, hogy e kérdésben az Emberfia és tanítványai a görög bölcselőknél is tisztábban látták, mi az, ami nyilvánosan közzétehető és leírható, és mi az, ami csak egy szűk kisebbség számára közölhető szóban:

Jézusról mondják, hogy Isten tanítását külön megmagyarázta tanítványainak, és leginkább visszavonulva tette ezt, *hogy amit mondott, ne trják le*. Nem tűnt ugyanis számára elfogadhatónak ezeket a nagyközönség elé tárni, sem írásban, sem szóban. És ha nem szemtelenség igazat mondani az ilyen nagyszerű férfiakról, azt állítom, hogy az Isten kegyelme folytán felfogva a gondolatokat még Platónnál is jobban látták, mi az, amit le kell írni, mi az, amit egyáltalán nem szabad leírni a nagyközönség

számára, mi az, ami elmondható, s mi az, ami nem ilyen. És itt ismét János az, aki megtanítja számunkra a leírható és a le nem írható közötti különbséget, amikor meghallotta a hét mennydörgés hangját, mely megtanított neki bizonyos dolgokat, de megtiltotta, hogy e szavakat írásban örökítse meg (vö. Jel 10:4).⁴⁷ (Kelszosz ellen 6:6)

Ennek a hozzáállásnak köszönhető az, hogy az Egyház fokozatosan és egyre teljesebben átvette a misztériumvallások terminológiáját, és olyan szavak honosodtak meg nyelvezetében, mint a *misztérion* („titok”), *szümbolon* („szimbólum”), *műészisz* („beavatás”), *misztagógia* („beavatás”), *katharszisz* („megtisztulás”), *teleiószisz* („tökéletessé válás”), *phótiszmosz* („megvilágosítás”).⁴⁸

A II. és a III. század fordulója azonban még csak kezdete volt a *disciplina arcani* megjelenésének, és nem alakultak ki azok a *formális szabályok*, amelyek meghatározták volna, mi az, ami nyilvánosan közzétehető, és mi az, ami nem. Az ezzel kapcsolatos döntések ekkoriban még inkább egyéni ítéletek függvényét képezték. Az idő előrehaladtával azonban egyre inkább „intézményesült” ez a megkülönböztetés. Alexander Schmemmann mesteri módon elemzi, hogyan helyeződött át a hangsúly a jeruzsálemi templomi liturgia krisztianizált változatáról a liturgia miszteriológiai felfogására a poszt-konstantini érában (313–): „A kora keresztény kultusz nemcsak egyszerűen híjával volt a miszteriológiai kultusz fő jellemvonásainak, hanem az Egyház tudatosan és nyíltan szembehelyezkedett a miszteriológiai lelkiséggel és a misztériumok kultuszaival.”⁴⁹ A IV. század azonban egy komoly – de mint ahogy láthattuk, nem minden előzmény nélküli – fordulatot eredményezett, s ennek kapcsán Schmemmann egyenesen „miszteriológiai áttörésről” beszél;⁵⁰ ezzel kapcsolatban a fordulat legjellegzetesebb példájaként az V. és a VI. század fordulóján alkotó Dionüsziosz Areopagitész (Areopagita Szent Dénest)⁵¹ idézi:

Ügyeljete arra, nehogy istenkáromló módon megszentégtelenítsétek a szentek szentjét; olyan tudással óvjátok és becsüljétek meg az isteni misztériumot, amely az értelemből fakad és láthatatlan. Vigyázzatok, nehogy olyanok is hozzáférjenek Istennek ezekhez a dolgaihoz, akik avatatlanok, s így beszennyezzék őket. Csak olyan módon részesüljete a szentben, ami méltó a szent dolgokhoz. A szent megvilágosodás csak azoknak való, akik maguk is szentek. (Az egyházi hierarchiáról 1:1)⁵²

Elég azonban csak visszagondolnunk arra, hogyan fogalmazott már *háromszáz évvel Dionüsziosz Areopagitész előtt* Alexandriai Kelemen és Órigenész, hogy lássuk: legalábbis az alexandriai kateketikai iskola fényében semmiféle miszteriológiai áttörésről nem beszélhetünk. Ezek szerint Dionüsziosz egyszerűen csak újrafogalmazza azokat a gondolatokat, amelyek már évszázadokkal korábban is az Egyház sajátjai voltak. Nem áttörésről, hanem legfeljebb folyamatos fejlődésről, vagy inkább egy attitűd és szemléletmód fokozatos *intézményesüléséről* van szó, melynek kezdetei a II. század végére nyúltak vissza, de amelynek gyökereit ennek az időszaknak a legnagyobb egyházatyái egészen az apostoli korig és az Úr tanításáig vezették vissza.

A nyílt és írott, illetve az íratlan titkos hagyomány megkülönböztetése a IV. századra az egyházi tanításnak olyannyira integráns részévé vált, hogy Nagy Szent Bazileiosz (329–379) egyenesen úgy fogalmazhatott, hogy „ezt senki sem tagadja,

[...] aki csak valamelyest is ismeri az egyházi törvénykezést”.⁵³ Baszileiosz megfogalmazásában az Egyházban őrzött rendelkezések (*dogmata*) és igehirdetések (*ké-rügmata*) közül az előbbiek az írott hagyomány révén jutottak el hozzánk, az utóbbiak viszont titokban (*en műsztérió*) hagyományozódtak ránk az apostoli igehirdetésből. Ezek mind egyforma érvényűek az istentisztelet szempontjából. (A Szentlélekről 66 [27])⁵⁴

Baszileiosz ezzel kapcsolatban Szent Pálra hivatkozik: „Legyetek hát állhatatosak, testvérek, és ragaszkodjatok a hagyományokhoz, amelyeket tőlünk élőszóban vagy levélben kaptatok.” (2Tessz 2:15)

Georges Florovsky részletesen elemzi Szent Baszileiosz felfogását bizonyos tanításelemeknek *en műsztérió* való hagyományozódásáról. Miután idézte őt, hogy „az apostolok és a szentatyák, akik a kezdetek kezdetétől fogva mindent elrendeztek az egyházakban, csendben és titokban őrizték a misztériumok szent jellegét” – sietve hozzát teszi, hogy „ez a »csendes« és »misztikus« hagyomány, »melyet nem hoztak nyilvánosságra«, nem egy ezoterikus tanítás, melyet egy különleges elit számára tartottak fenn. Az »elit« maga az Egyház volt.”⁵⁵ Ám pontosan *ez az ezotéria lényege*, függetlenül attól, hogy az az „elit” az Egyház volt, vagy bármi más. Miben különbözne Baszileiosz felfogása *az ezotéria elvének vonatkozásában* Plótinosz (203–269) felfogásától, aki az ezoterikus attitűd – a titokfegyelem – lényegét ekképpen fogalmazta meg:

Nem szabad felfedni az Istenség természetét a beavatatlanok előtt, minthogy annak az istennek a természete felfedhetetlen. Ezért tiltják meg, hogy a beavatottak beszéljenek Őróla olyannak, akinek nem adatott meg, hogy maga is lássa Őt. (Enneász 6:9:11)⁵⁶

Néhány sorral lejjebb maga Florovsky is szinte definícióját adja az ezotériának: „Bizonyos »hagyományokat« azért kellett megőrizni »íratlanul«, nehogy hitetlenek kezei közé kerülve profanizálódjanak.”⁵⁷ Nos, ennél pontosabban aligha lehetett volna megfogalmazni az ezotéria lényegét, ugyanis eszerint az Egyháznak voltak olyan tanításai, amelyekhez bárki hozzáférhetett, s amiket nem tartottak titokban, míg voltak tanításai, amelyeket viszont még a katekumenek előtt is titokban tartottak, és csak a katekumenátus legvégén fedtek fel előttük.

Szent Baszileiosz – szentírási gyökereit is bemutatva – egészen részletes leírását adja annak, amit Florovsky *nem* tekint ezotériának:

Hogy ellene kell mondani a Sátánnak és angyalainak, milyen írásból vettük? Ugye abból a tanításból, melyet nem volt szabad elmondani, melyet nem hirdettek a nyilvánosság előtt, melyet atyáink csendben őriztek, hogy megvédjék a kíváncsiskodás és nyughatatlanság elől, nagyon helyesen azt tanítva, hogy csenddel kell óvni a misztériumok szent tartalmát? Ezekbe nem tekinthettek be avatatlanok – hogyan illett volna hát ezekhez, hogy írásban terjesszék és a nyilvánosság elé tárják? Mi lehetett ugyan a nagy Mózes célja azzal, hogy a templomot nem tette mindenki számára megközelíthetővé? [...] Mózes, mivel bölcs volt, jól tudta, hogy a könnyen megközelíthető, a hétköznapi és szokványost hamar megvetik, ami azonban ritka, nehezen

megközelíthető, az szinte természetszerűleg kívánatos. Az apostolok és atyák, akik az Egyház dolgai felől kezdettől fogva rendelkeztek, azt, ami a misztériumban szent, ugyanilyen módon titokban és csendben óvták. Nem misztérium ugyanis az, ami profán módon bárki fülébe juthat. Az íratlan hagyomány értelme ez: a tanítás felületes megismerése nehogy megvetést váltson ki sokakban a megszokottság következtében. Más ugyanis a dogma, és más az igehirdetés. Amarról hallgatni kell, emennek viszont a nyilvánosság előtt kell végbemennie. A homályosság is a hallgatás egyik formája, amellyel az Írás akkor él, amikor a dogmák értelmét nehezen átláthatóvá akarja tenni az olvasók számára. (A Szentlélekről 66 [27])⁵⁸

Úgyszintén Baszileiosz az, aki világos különbséget tesz az írott és az íratlan tradíció között:

Hát nem ez a rejtett és titokban tartott tanítás az, amelyet a mi atyáink csendben őriztek, távol tartva mindenféle ártalomtól és kíváncsi pillantástól, tudatában annak, hogy a csend révén az ember megőrzi a misztériumok szent voltát? Azt, aminek szemlélése az avatatlank számára nincs megengedve, miért volna ésszerű írásban nyilvánosságra hozni? [...] Ez az oka az íratlan dolgok hagyományának: megóvni a tanításokba foglalt magasztos tudást attól, hogy – komoly védelem híján – a tömegek megvetésének tárgyává váljon. (A Szentlélekről 25 [10])⁵⁹

Bár az V. században a titokfegyelem már lazulásnak indult, a század derekán Szózomenosz (400k–450k) a *disciplina arcani*ban járatos barátai tanácsára még úgy döntött, hogy Egyháztörténetében nem teszi közzé az I. Nikaiai Zsinatnak (325) az Atya és a Fiú egylényegűségével kapcsolatos határozatát:

[Eredetileg] úgy gondoltam, hogy ide kell másolnom magát a kérdéssel foglalkozó dokumentumot, hogy az utókor a hit szimbólumát, mely a maga idejében megteremtette a békét [a különböző nézetten lévő püspökök között], szilárd és tiszta formájában birtokolhassa; mivel azonban néhány istenfélő barátom, akik járatosak voltak az efféle dolgokban, azt ajánlották, hogy ezekről az igazságokról csak az avatottaknak és avatóiknak szabad beszélni, és csak ők hallhatják ezeket, egyetértettem tanácsukkal, merthogy nem elképzelhetetlen, hogy az avatatlank valamelyike olvashatja ezt a könyvet. Ám miközben elrejtettem a tiltott anyagnak azt a részét, amellyel kapcsolatban meg kellett őriznem a csendet, nem hagytam teljes tudatlanságban az olvasót a zsinat véleményével kapcsolatban. (Egyháztörténet 1:20)⁶⁰

Figyelemreméltó fordulatnak kellett végbemennie a keresztény ortodoxia önértelmezésében ahhoz, hogy a patrisztikus kor teológusai a III. század elejétől fogva a különböző *eretnekségekkel szemben* vádként fogalmazzák meg az ezotéria elvének semmibe vételét. Tertullianus például amiatt panaszkodik, hogy az eretnekek között nem különülnek el egymástól a megkereszteltek és a katekumenek:

Mindannyian ugyanúgy mennek be [a templomba], egymás mellett hallgatják [a liturgiát], és együtt imádkoznak [– vagyis nem tartják be a „*fidessilentii*”⁶¹ a csendfoglalmat]; azt, ami szent, a kutyák elé vetik, gyöngyeiket pedig, habár nem igazgyöngyök [mint az Egyház tanításai], a disznók elé szórják” (Pergátló kifogás az eretnekekkel szemben 41).⁶²

Alexandriai Szent Athanasziosz (Nagy Szent Atanáz, 298–373) az ariánusokkal szemben,⁶³ Szent Jeromos (347–420) pedig a „*gnoszticizáló*” markionitákkal szemben fogalmazta meg az elemi ezoterikus szabályok semmibevételének vádját.⁶⁴ Úgyszintén a markionita liturgikus gyakorlattal szemben fejezte ki felháborodását az utolsó nagy hereziológus, Szalamiszi Szent Epiphániosz (315–403), amikor arról beszélt, hogy amarkioniták a maguk elképzelt misztériumait [elsősorban az eucharisztia markionita formáját] a katekumenek jelenlétében ünneplik. (Orvosságos szelence 42:3:3)⁶⁵

E sorok írója úgy véli, éppen elég oldalról mutatta be a *disciplina arcanit*, hogy az olvasóban eloszlassa az ezzel kapcsolatos kételyeket: a patrisztikus kor legfontosabb századaiban a kereszténységnek integráns része volt az ezotéria és exotéria megkülönböztetése. Mint már utaltunk rá, a titokfegyelem a VI. században enyészett el, mert egy olyan világban, amelyben már megszűnt a pogányság, értelmét veszítette. Egy teljes keresztmetszetében krisztianizálódott világban értelmetlen volt fenntartani a titoktartási fegyelmet. Noha ez az időpont vagy inkább időintervallum nincs szoros kapcsolatban a platóni Akadémia bezárásával (529), a kettő egybeesése mégis sokatmondó: a kereszténység ennek a különleges gyakorlatának az életben tartását indirekt módon a pogányságnak köszönhetette.

A titokfegyelem megszűnésének okainál sokkal fontosabb kérdés azonban kialakulásának vizsgálata, különösen annak fényében, hogy az Egyház születése és a *disciplina arcani* első nyomainak megjelenése között csaknem száz-százötven év telt el.⁶⁶

A leggyakrabban előforduló magyarázat szerint a keresztényüldözések kényszerítették az Egyházra azt, hogy bizonyos tanait és szertartásait titokban tartsa a keresztietlenek előtt. Az üldözések első másfél évszázadában azonban ismeretlen volt a titoktartási fegyelem, ráadásul a *disciplina arcani* virágkora csak az üldözések végét követően jött el, abban az időszakban, amikor a kereszténység már államvallás lett. Ilyen módon a két jelenség között nehéz szoros kapcsolatot találni. Még ha volt is szerepe a titokfegyelem kialakulásában az üldözéseknek, semmiképpen nem ez volt a meghatározó tényező.

Hasonlóképpen nem vezethető le a *disciplina arcani* gyakorlata a misztériumval-lásokból sem, ugyanis a kereszténység már születésétől fogva egy olyan kulturális-val-lási milióbe került, amelyben ezek hatása sokkal dominánsabb volt, mint az ekkorra már pusztán formálissá váló hivatalos római vallásé. Természetesen a misztériumval-lásoknak komoly szerepük lehetett a kereszténység miszteriológiai átalakulásában, de ezzel kapcsolatban a fő kérdés az, hogy ez a hatás miért csak a II. század végétől, III. század elejétől fogva érvényesült, amikor a misztériumvallások már kezdték elveszíteni szerepüket és jelentőségüket.

Ugyanez a probléma merül fel akkor is, ha a *disciplina arcanit* egyszerűen az Új-szövetségből, azon belül is az evangéliumokból próbáljuk levezetni – *mint ahogy a patrisztikus korban ténylegesen is a kinyilatkoztatásból és az apostoli hagyományból vezették le*. Nyilvánvalóan lennie kellett egy nagyon is markáns akadálnak, amely a ti-toktartási fegyelem megjelenését közel százötven évig annak ellenére is lehetetlenné

tette, hogy mind az evangéliumi tanítás, mind a misztériumvallások jelenléte, mind pedig a keresztényüldözések ezt sokkal korábban is indokoltá tették volna.

Jól tudjuk, hogy a korai kereszténység egyik meghatározó „kortünete” az eretnekségekkel való küzdelem volt. A kereszténység e küzdelem kohójában alakította ki és szilárdította meg saját ortodoxiáját, ekkor választotta le magáról azokat a tanításokat, amelyek aztán az eretnekségek közé kerültek. A korai Egyház legnagyobb és legkorábbi vetélytársa egyértelműen egy olyan irányzat volt, amely pontosan azokkal a sajátosságokkal rendelkezett, amelyet az Egyház a maga „misztériológiai áttörése” révén tett magáévá: a gnoszticizmus. És pontosan itt érhetjük tetten a *disciplina arcana* megjelenésének legvalószínűbb okát. A titoktartási fejelem és általában a misztériológiai szemléletmód megerősödése a keresztény ortodoxián belül ugyanis párhuzamosan zajlott a gnoszticizmussal való polémia fokozatos elhalásával.

A gnoszticizmus gyökerei egészen az I. századig nyúlnak vissza, úgyhogy joggal állítható, hogy a gnoszticizmus a kereszténység őseretneksége. Bizonyos elemei már az újszövetségi könyvek születésének időszakában megjelentek, és pozitív vagy negatív értelemben, de lecsapódtak bennük. János evangéliumának sajátos, a szinoptikusoktól meglehetősen eltérő „misztikus” teológiájában jól tetten érhető az a *SitzimLeben*, amelyben keletkezett, és amelyben már erőteljesen jelen voltak gnosztikus-hermetikus-középlatonikus jellegű eszmék. Elegendő ezzel kapcsolatban csupán a jánosi teológia egyik legfőbb sajátosságára, a *Logosz*-tanra gondolni, vagy a kétszer születés eszméjére, hogy a fény és sötétség bipoláris terminológiáját ne is említsük. A *Jeromos Bibliakommentár* egyenesen úgy fogalmaz, hogy „bár meg lehet különböztetni a II. század gnosztikus rendszereitől a negyedik evangélium krisztológiáját, annak Jézusról mint isteni kinyilatkoztatóról alkotott képe talán sokkal közelebb áll azon megváltói történetekhez, amelyek gnoszticizáló körökben keletkeztek az I. század végén”.⁶⁷ Hasonlóképpen gnosztikus „beszüremkedések” figyelhetők meg az Efezusi levélben, melynek páli szerzősége meglehetősen kétséges, s amely valószínűleg az I. század utolsó negyedében keletkezett. Negatív, elutasító értelemben megjelennek a korai gnózis bizonyos elemei már Pál Kolosszei levelében (2:4,8,16,18–22), valamint a jóval későbbi és egészen biztosan Pál halála után keletkezett úgynevezett lelképásztori levelekben (1Tim, 2Tim, Tit), az első János-levéiben, és talán még a Jelenések könyvében is. A gnoszticizmus virágkora azonban egyértelműen a II. század: meghatározó, iskolaalapító személyiségeinek, „hereziarcháinak”⁶⁸ tevékenysége e századra esett (Kérinthosz, Baszileidész, Valentinosz, Markión, Hérakleón, Karpokratész), és ebben az időszakban volt a legaktívabb az ortodox antignosztikus hereziológia is (Szent Jusztinosz, Szent Ireneusz, Hippolütosz, Tertullianus). A IV. századi hereziológusról, Epiphánioszról írja Vanyó László, hogy az ókeresztény irodalomban ő folytatja „Ireneusz, Hippolütosz, Tertullianus irányvonalát, olyan, mint egy megkéssett apologéta, aki a múlt minden eretnekségét ítélőszéke elé idézi, így kissé anakronisztikus jelenség a IV. században”.⁶⁹ Bár a gnosztikus iskolák még a III. században is megvoltak, jelentős gnosztikus személyiséget ebből az időből már nem ismerünk, és eddigre már a keresztény ortodoxia

számára is elveszítette jelentőségét a gnoszticizmus: még ha nem is szűnt meg, veszélyt már nem jelentett rá.

A gnoszticizmussal való aktív polémiájának korszakában, vagyis a II. században a keresztény ortodoxia egyszerűen nem engedhette meg magának, hogy ellenfele specifikus tanításait és szóhasználatát átvegye, ideértve egy olyan, minden ízében gnosztikus és „miszteriologikus” gyakorlatot, mint a titoktartási fegyelem. Ám a gnoszticizmus fokozatos jelentőség- és térvesztésével arányosan egyre kevésbé kellett attól tartani, hogy a keresztény miszteriológia a gnózis gyanújába keveredik. Természetesen a római *oikumené* misztériumvallásai is hatással voltak a formálódó kereszténységre, viszont a kereszténység a III. századra a Birodalom legerősebb vallási mozgalmává válva immár megengedhette magának, hogy identitásának veszélyeztetése nélkül átvegye és saját rendszerébe integrálja a gnosztikus iskolák és a misztériumvallások bizonyos formái elemeit. Ezeknek az elemeknek az integrációját elősegítette az, hogy eredendően sem voltak idegenek tőle, hiszen az újszövetségi, szorosabban véve pedig az evangéliumi tanítás integráns részét képezték. A keresztény Egyház születése után százötven évvel az elfelejtett krisztusi ezotéria formái és tartalmi értelemben is újjáéledt: az ezotéria és exotéria elfelejtett és megtagadott jézusi megkülönböztetését, illetve az ezoterikus tanításelemek titkosítását egyre inkább intézményesült formában fogadta vissza magába az Egyház.⁷⁰

Bár a *disciplina arcani* kiteljesedésének századát, vagyis a IV. századot – mely együtt a kereszténység államvallássá válásának és hatalmi pozícióba kerülésének évszázada is volt – gyakran elég negatíve szokás megítélni, ez a század azonban különleges jelenségeket produkált, melyek aligha voltak egymástól elszigeteltek. Azt lehetne mondani, hogy ez az évszázad az Újszövetségben, szorosabban pedig az Evangéliumban meglévő potencialitások aktualizálódásának kora. Három ilyen „tünetcsoport” is létezik, melynek gyökerei a kereszténység születésének idejébe nyúlnak vissza, de amelyek hosszú időn keresztül legfeljebb csak lappangtak. Mint láttuk, ilyen volt a *disciplina arcani* elve. De volt másik két olyan jelenség is, amely a *disciplina arcani*val egy időben jelent meg.

Ezek közül az első az *aszkézis*.

Az aszketikus élet gyakorlata és kultusza tulajdonképpen az Emberfia halálával véget ért. Az apostolok körül kialakult jeruzsálemi ősegyház egy egészen más típusú életmódot helyezett piederstálra: egy olyan vagyonszövéségen alapuló rendszert, amely sok tekintetben emlékeztet a XX. század elején létrejövő kommunisztikus kibucmozgalomra. Ez a kibucrendszer a maga intézményesült formájával és „szociális hálójával” nagyon messze van a vándoraszketának attól az életformájától, amit az Emberfia preferált és gyakorolt, s amelynek gyakorlására, az egyik napról másikra élés megvalósítására tanítványait is biztatta.

A IV. században Remete Szent Antal (251–356) révén a monasztikus (magányosan élő), Szent Pakhómiosz (292–348) révén pedig a koinobita (közösségben élő) életforma honosodott meg az Egyházban, intézményesült formákat adva annak a *vándoraszketái* életmódnak, amelyet maga az Emberfia is gyakorolt és tanított. A re-

meteség kialakulásának azt a magyarázatát, hogy az az establishmentbe integrálódó és eredeti fényét egyre inkább elvesztő, egyre inkább elpolgáriasodó keresztény világ elleni tiltakozás, még ha részlegesen helytálló is, nem szabad túlértékelnünk. Olyan ez, mintha a krisztusi askézist próbálnánk levezetni a korabeli zsidó társadalom gazdasági viszonyaiból. Ráadásul éppen a *disciplina arcani*val kapcsolatos kutatásaink világítottak rá arra, hogy ez a IV. századi kereszténység nagyon is komolyan fogta fel önmagát. A környezet legfeljebb a feltételeit teremtette – teremthette – meg a remeteség és szerzetesség kialakulásának; az okot az evangéliumi tanítás radikális aszketikus elemei között kell keresnünk. A remeteség és a szerzetesség kialakulása visszatalálás volt az evangéliumi radikalitáshoz, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem ez az, ami magyarázatot kíván, hanem az, hogy az askézisnek ezek a formái miért nem jelentek meg korábban, és különösen hogy miért ennyire későn jelentek meg. A remete és a szerzetes valóban komolyan vette az Emberfia tanítását, és egyáltalán nem azért, mert megfogadott valamilyen evangéliumi „tanácsot”, hanem mert ha a szűk kapun akart bemenni és a keskeny úton akart végighaladni (melyek – ha úgy tetszik – úgyszintén „evangéliumi tanácsok”), akkor az Emberfia aszketikus jellegű tanításait nem mellőzhette.

A remeteség és a szerzetesség sokkal szerencsésebbnek bizonyult történeti értelemben, mint a *disciplina arcani*, vagyis a keresztény ezotéria, mert nem halt el néhány évszázadon belül, hanem az egész keresztény éra alatt folyamatosan virágzott, biztosítva a krisztusi spiritualitás külső elemeinek folytonosságát, és csak a XX. században, a kereszténység rapid hanyatlásával párhuzamosan kezdett elenyészni.

A IV. század azonban az evangéliumoknak egy olyan elemét is képes volt újraéleszteni, amely sokkal rejtettebben volt jelen a kereszténység születésének pillanataiban, mint a miszteriologikus és aszketikus elemek: a *misztikát*. A misztikus elemek olyannyira rejtettek az Emberfia tanításában – vagy inkább életében –, hogy még azok a misztikatörténeti munkák sem foglalkoznak velük, amelyek a keresztény misztika történetét kivételesen az Újszövetség születésének idejétől vizsgálják,⁷¹ s amelyek még kivételesen az evangéliumok misztikatörténeti vonatkozásait is tárgyalják. Ezek a munkák ugyanis éppen nem a misztikát látják meg az evangéliumokban, hanem azokra a jelenségekre figyelnek fel, amelyek csupán esetleges kísérőjelenségei a misztikának, vagy az Emberfiának azokra a kijelentéseire összpontosítanak, amelyek a keresztény misztika későbbi történetében alkalmasnak bizonyultak a misztikus értelmezésre.⁷² Nincs itt a helye ezek vizsgálatának, vagy akár csak említésének se, de e munka során elszórtan már utaltunk arra, hogy Krisztus imádkozási szokásai csak kontemplatív és misztikus módon értelmezhetők, és – még ha csak finoman is (vö. Mt 6:6) – tanítványait is efelé próbálta irányítani. Minden bizonnyal az Emberfia tisztában volt azzal, hogy az általa gyakorolt szemlélődő misztikus imamód olyan távol áll kortársainak vallásos szemléletétől és gyakorlatától, hogy még a tanítványainak sem tudná ezzel kapcsolatos saját tapasztalatait átadni. A krisztusi misztika vonatkozásában tehát még azt sem mondhatjuk, mint amit az ezotéria vonatkozásában, hogy tudniillik a későbbi koroknak újra fel kellett fedeznie. A misztika kapcsán nem

volt mit felfedeznie a patrisztikus kornak, de az a misztikus potencialitás, amely láthatatlanul is jelen volt az evangéliumban, mégiscsak kibontakozott, és a IV. században keleten Nüsszai Szent Gergely (335–395) és Evagriosz Pontikosz (345–399), valamint később Dionüsziosz Areopagitész (V–VI. sz.), nyugaton pedig Szent Ágoston (354–430) élete és tanítása révén újraéledtek az evangéliumok és a többi újszövetségi könyv misztikus aspektusai is.⁷³ Ekkorra a gnosztikus-misztériologikus terminológiát annyira magáévá tette az Egyház, hogy a század végén a szerzetesség legnagyobb teoretikusa, Evagriosz Pontikosz a maga aszketikus tanítását *Praktikosz*, misztikus tanítását pedig *Gnóosztikosz* címen tehetette közzé. Ez kétszáz évvel korábban elképzelhetetlen lett volna. S bár az Egyház a milánói ediktumot követően (313) integrálódott a hatalmi establishmentbe, ami sokak szerint a kereszténység eredeti tisztaságának a végét jelentette, ennek ellenére a kereszténység két-háromszáz év bénultságát követően ekkorra nyerte vissza azokat a „misztériologikus”-aszketikus-misztikus elemeit, amelyek az Emberfia életében és tanításában gyökereztek.

JEGYZETEK

- 1 A protestantizmus első nagyobb horderejű megnyilvánulása Magyarországon a felvidéki bányavárosok 1525–1526-os sztrájkhulláma volt, mely jelentősen hozzájárult a közállapotok szétzilálódásához s így a mohácsi csatavesztéshez is. A század végére a népesség kb. 90%-a valamelyik protestáns felekezethez csatlakozott.
- 2 A vita összefoglalását – részletes bibliográfiával – lásd *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* I. 257–259. („Arcani Disciplina” című szócikk), továbbá *Dictionnaire de Théologie Catholique* I. 1738–1758. („Arcane” című szócikk).
- 3 Az 1907 és 1914 között megjelent 16 kötetes *The Catholic Encyclopedia* még négy egész hasábot szentel neki, míg a 2003-ban megjelent 15 kötetes *New Catholic Encyclopedia* említést sem tesz róla. Ványó László ezeroldalas monográfiája, *Az ókeresztény egyház és irodalma* csak utalásszerűen (385.), illetve csak gnosztikus vonatkozásban említi a titoktartás fegyelmét (297.). Az 1993 és 2010 között megjelenő *Magyar Katolikus Lexikon* „titoktartási fegyelm” címen hat sort szentel a témának. A helyzet az elmúlt egy-két évtizedben, ha lassan is, de javul. Legutóbb lengyel történészek és különféle egyházakhoz tartozó teológusok foglalkoztak a *disciplina arcana* kérdésével egy gyűjteményes kötetben; lásd Wojciech Gajewski – Bogusław Górka (red.): *Disciplina arcana w chrześcijaństwie*.
- 4 A *kérügmata* és a *dogmata* patrisztikus megkülönböztetése csaknem pontosan megfeleltethető a *dromena* („a megcselekedett dolgok”) és a *legomena* („a kimondott dolgok”) eleusziszi eredetű, de a későbbi misztériumokban és misztériumkultuszokban is megjelenő megkülönböztetésének.
- 5 E fejezetben törtvonallal elválasztva az adott kifejezések görög és latin megfelelőit közöljük.
- 6 Az előbbi középpontjában a Szentírás és annak homiletikus magyarázata (az „ige”), az utóbbi középpontjában a szentmise-áldozat bemutatása (az „eucharisztia”) áll.
- 7 A celebráns (a pap) és asszisztenciája vagy a hívek számára szolgáló oldalajtón, vagy a szentély külön oldalsó ajtaján keresztül lépett be a templom szent terébe.

- 8 *Imakönyv az orthodox keresztények számára*, 94.
- 9 *The Ante-Nicene Fathers* VII. 486. Ahol fordító nincs megadva, ott a fordítás az enyém.
- 10 *Imakönyv az orthodox keresztények számára*, 101.
- 11 Barsi Balázs – Földvári Miklós István: „*Belépek Isten oltárához*”, 151.
- 12 *Imakönyv az orthodox keresztények számára*, 113.
- 13 Az ősegyház minden egyes tagját szentnek tekintette. A szentségnek ez természetesen egy másfajta értelmezése, mint ami később a kanonizált szentek kapcsán polgárjogot nyert, lényegileg mégis szoros kapcsolatban van vele. Vö. 1Kor 6:11: „Néhányan bizony ilyenek [bűnösök] voltatok, de megtisztultatok, szentek lettetek, és megigazultatok Urunk, Jézus Krisztus nevében.”
- 14 *The Ante-Nicene Fathers* VII. 422.
- 15 *The Ante-Nicene Fathers* VII. 486.
- 16 *Egeria útinaplója*, 140. (46:1)
- 17 *Egeria útinaplója*, 141.
- 18 A jeruzsálemi Anasztaszisz eredetileg az a sírkamra volt, amelyet hagyományosan az Emberfia feltámadásának helyével azonosítottak. Később liturgikus használatra átalakították.
- 19 *Egeria útinaplója*, 142.
- 20 Lásd ezzel kapcsolatban AmbroiseGuillois mindmáig legalaposabb monográfiáját a témáról: *Explication historique, dogmatique, morale, liturgique et canonique du cathéisme* IV. 236. Lásd továbbá Fernand Cabrol: *The Mass of the Western Rites*, 34.: „A pogányokat az eucharisztikus szinaxisokkal [„összejövettel”] ellentétben a nem-eucharisztikus szinaxisokról nem zárták ki. Ezekon nemcsak a katekumenek, de még az eretnekek is rész vehettek; amikor azonban az eucharisztikus szolgálat elkezdődött, mindegyikőjüknek távoznuk kellett: »*Foriscanes*« – mint ahogy meglehetősen nyersen mondták.”
- 21 *Foris canes, et venefici, et impudici, et homicida, et idols servientes, et omnis qui amat et facit mendacium.* (Vulgata)
- 22 Louis Bouyer: *Eucharist*, 366. A misekánonnal (Canon Missæ, Canon Actionis) kapcsolatban lásd Mezey László: „A római misekánon.”
- 23 A misekánon halk mondása által felvetett problematikának Jean Borella egy külön fejezetet szentelt a keresztény ezotériáról szóló nagy ívű munkájában: *GuénonianEsoterism and Christian Mystery*, 378–383. („Onthesilentlyrecited Canon of theMass” című fejezet).
- 24 *Szent Benedek Regulája*, 74. (13:14)
- 25 *The Catholic Encyclopedia*, X. 662. („Mystery” című szócikk)
- 26 A hellenisztikus háttérű bölcsességi irodalom (Jób, Zsoltárok, Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, Bölcsesség, Sirák fia) a legegységesebb – legkevésbé judaista – része az Ószövetségnek.
- 27 Idézi *The Catholic Encyclopedia* V. 33. („Discipline of the Secret” című szócikk)
- 28 *Magyar Katolikus Lexikon*, VI. 323–325. („Katekumenátus” című szócikk)
- 29 Georges Florovsky: *Bible, Church, Tradition*, 88.
- 30 Ezzel a mai keresztény ember számára meglehetősen idegenszerű témával kapcsolatban lásd Giovanni Filoramo számos részletkérdést megvilágító érdekes tanulmányát: „Baptismal Nudityas a Means of Ritual Purificationin Ancient Christianity”.
- 31 A leírás fő forrása Philip Schaff: *History of the Christian Church* II. 131.

- 32 *Jeruzsálemi Szent Kőrilloz művei*, 169. Lásd fentebb Egeria tapasztalatait a jeruzsálemi liturgikus szokásokról.
- 33 *Nazianzoszi Szent Gergely beszédei*, 315–316. A fordítást javítottam.
- 34 Szent Ambrus: *A szentségekről. A misztériumokról*, 139–140.
- 35 Idézi Jean Borella: *Guenonian Esoterism and Christian Mystery*, 331. Vö. Heidl György – lényegileg azonos tartalmú, de más megfogalmazású – fordításával: „A Hitvallást nem az olvasás, hanem az újbóli megfontolás végett írták. Hogy a felejtés véletlenül el ne törölje, amit a gondviselés adott, a ti könyvetek az emlékezet legyen.” Szent Ágoston: *Hit és hitvallás*, 105.
- 36 Saint Ambrose: *Hexameron, Paradise, and Cain and Abel*, 394.
- 37 Alexandriai Kelemen szentként tiszteli a Kopt és az Etióp Ortodox Egyház, valamint az Anglikán Egyház (Church of England); egészen a modern korig szentként tisztelték az Ortodox Egyházban; hosszú ideig szentként tisztelték a Katolikus Egyházban is, de a XVII. század végén Caesar Baronius (1538–1607) bíboros-egyháztörténész javaslatára VIII. Kelemen pápa (ur. 1592–1605) kivette a nevét a szentek listáját tartalmazó Martyrologium Romanumból, melyet később XIV. Benedek pápa (ur. 1740–1758) 1751-ben megerősített. Lásd Sabine Baring-Gould: *The Lives of the Saints*XII. 23–25.
- 38 Clement of Alexandria: *Stromateis*, 63.
- 39 A künikosz, ismertebb változatban cinikus a „kutya” jelentésű görög *kúón* szóból származik; jelentése: „kutyaszerű”.
- 40 Origen: *Treatise on the Passover*, 67.
- 41 Saint Irenæus of Lyons: *Against Heresies*, 256.
- 42 *The Ante-Nicene Fathers*III. 115.
- 43 Clement of Alexandria: *Stromateis*, 31–32.
- 44 Alexandriai Kelemen „ezoterizmusával”, illetve ezotériaértelmezésével kapcsolatban lásd Andrew C. Itter: *Esoteric Teaching in the Stromateis of Clement of Alexandria*.
- 45 *The Ante-Nicene Fathers*II. 449. (Szónyegek 5:4:20:1)
- 46 Órigenész: *Kelszosz ellen*, 31.
- 47 Órigenész: *Kelszosz ellen*, 422–423.
- 48 Lásd ezzel kapcsolatban Philip Schaff: *History of the Christian Church*II. 151.
- 49 *Introduction to Liturgical Theology*, 86. Lásd az egész „The problem of the development of theordo” című fejezetet (72–115.).
- 50 *Introduction to Liturgical Theology*, 98.
- 51 Vagy újkori névhasználatban gyakran *Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész* (Ál-Areopagita Dénes). Azonban még ha a *Corpus Dionysiacum* szerzője nem is volt azonos az Apostolok Cselekedeteinek Areopagita Dénesével (17:34), a „pseudo” melléknév megbélyegző használata indokolatlan, hiszen ezen az alapon számos újszövetségi könyv szerzője kapcsán ugyanígy járhatnánk el, tekintve, hogy e könyvek legalább egyharmadának hamis szerzőségi megnevezése van. Továbbá indokolatlan valakit megfosztani szentségétől *csak azért*, mert nem azonos az Apostolok Cselekedeteinek pusztán futólag említett szereplőjével, akiről kétszáz év múlva van egy bizonytalan, vagy inkább valószínűtlen adatunk (Euszebiosz egyháztörténete 3:4:10), miszerint Domitianus (ur. 81–96) egyházüldözése (94) alatt lett mártír – ekkor ugyanis már 90-100 éves aggastyánnak kellett lennie. Ezzel szemben a *Corpus Dionysiacum* szerzőjének szentségéről mindenekelőtt életműve és életművének az egész keresztény világot megtermékenyítő rendkívüli hatása tanúskodik.
- 52 *Introduction to Liturgical Theology*, 101.

- 53 *A kappadókiai atyák*, 145. (A Szentlélekről 66. [27. fejezet]) A IV. századi Egyház titokfegyelméhez való ragaszkodásával kapcsolatban lásd Juliette Day: „Adherenceto Disciplina Arcani in the Fourth Century.”
- 54 *A kappadókiai atyák*, 145.
- 55 Georges Florovsky: *Bible, Church, Tradition*, 87. Lásd ezzel kapcsolatban az egész „St. Basiland »Unwritten Tradition«” című fejezetet (85–89.).
- 56 Plótinosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről*, 347.
- 57 Georges Florovsky: *Bible, Church, Tradition*, 87.
- 58 *A kappadókiai atyák*, 145–147.
- 59 *A kappadókiai atyák*, 146. A fordítást módosítottam.
- 60 *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church* II. 255.
- 61 Tertullianus: Apológia 7. Idézi latinul *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* I. 258.
- 62 *The Ante-Nicene Fathers* III. 263.
- 63 „Az ariánusok nem szégyellik fitogtatni a szent misztériumokat a katekumenek előtt, vagy ami még rosszabb, a pogányok előtt. [...] Minekünk tehát nem szabad fitogtatnunk a szent misztériumokat az avatlatlanok (*amuentoi*) előtt, nehogy a pogányok gúny tárgyává tegyék azokat, a katekumenek pedig ekképpen ismerve meg őket, megütközzenek rajtuk.” (Beszéd az ariánusok ellen 11. [a magyar kiadásból hiányzik]. Idézi Jean Borella: *Guénonian Esoterism and Christian Mystery*, 323.
- 64 Kommentár a Galatákhoz írott levélhez 3:6:6.
- 65 *The Panarion of Epiphanius of Salamis* I. 296. Az antiheretikus polémiaának ezzel a sajátos aspektusával kapcsolatban lásd Guy G. Stroumsa: *Hidden Wisdom*, 31–32.
- 66 E sorok írója az egyházatyák igényével ellentétben és a jelenlegi teológiatörténeti állásponttal összhangban úgy gondolja, hogy nem létezett számottevő kontinuos titkos hagyomány az Egyházon belül, hanem az ezotéria egy bő százéves periódust követően (60 és 180 között) még csak nem is tetszhalott állapotából tért magához, hanem „halottaiból támadt fel”, eleinte alig észrevehetően, de viszonylag gyorsan és folyamatosan erősödve egészen a IV. századi kiteljesedéséig.
- 67 *Jeromos Bibliakommentár* II. 556. Lásd az egész 61:8 szakaszt.
- 68 A patrisztikus időkben kezdték így nevezni az eretnekségek alapítóit (vö. patriarcha).
- 69 Ványó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*, 660.
- 70 Ne feledkezzünk meg azonban itt arról, hogy azt a tanítást, amit ez az ezotéria magában foglalt, korábban is ismerte az Egyház, csak éppen nem tekintette ezoterikusnak. Ugyanez vonatkozik a *disciplina arcani* megszűnését követő idősakra is: ettől fogva is birtokában volt az Egyház a korábbi ezoterikus tudás elemeinek, csak ezúttal sem tekintette azokat ezoterikusnak.
- 71 Kurt Ruh *A nyugati misztika története* című grandiózus munkája, melynek magyar kiadása sajnálatosan elakadt a II. kötetnél, Dionüsziosz Areopagitésznél kezdi a keresztény misztika bemutatását.
- 72 Bernard Mc Ginn még befejezetlen, e pillanatban (2018. március) a hatodik kötetnél tartó kiváló misztikatörténeti monográfiája, a *The Presence of God. A History of Western Christian Mysticism* a misztika evangéliumi tanújeleiként olyan esetekre hivatkozik, mint az Emberfia színeváltozása (Mk 9:2–9), vagy olyan kijelentésekre, amelyek a misztika későbbi történetében fontos hivatkozási alapnak számítottak, s amelyeknek valóban lehetséges – de semmiképpen nem szükségszerű, sőt egezetikai-filológiai értelemben

kontraindikált – a misztikus értelmezésük; pl. „Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent” (Mt 5:8). Ezzel lényegileg Mc Ginn is tisztában van, hozzátéve: „Hogy mit értett az evangélium írója »Isten látásán« (*tontheonopszontai*), az többféleképpen is értelmezhető, de nehéz lenne hibáztatni azt a II. századi művelt görög keresztényt, aki a kontemplatív *theoria* platonikus tradíciójának értelmében igyekezett értelmezni Krisztus ígértét »Isten látásáról.«” (*The Presence of God* I.68.)

- 73 A III. század elején Alexandriai Kelemen feltehetően még csak a *theologiamysticát* művelte, viszont ezzel utat nyitott a *misztikus praxis* számára is. Kelemen misztikájának kérdésével kapcsolatban lásd Andrew C. Itter: *Esoteric Teaching in the Stromateis of Clement of Alexandria*, 167. (106. jegyzet).

Szervác József portréja I., 1983.

PÓSA ZOLTÁN

TROGLODITA

*KÖRBEVESZI A VÖLGYTEKNŐT A NYÍRFAÉPÜLET, MINT EGY FÜRDŐ-
HÁZ.*

*LEGBELÜL, KÖZÉPEN TÁRGYALÓ, MINI AULA, UDVAR, TETEJÉT ÜVEG
BORÍTJA, TEHÁT DÍSZUDVAR. TÉ ALAPÚ ÓRIÁSASZTAL*

*OTT OLVASOM FÖL HATALMAS DOLGOZATOM, BESZÉLYEM RÉZÜ-
MÉJÉT. ETTŐL FÜGG, HOGY KÖZÉJÜK, A MINDENKOR SZÁMÍTÓK
KÖZÉ TATROZOM E...MOSTANTÓL. BARNA MÁRTA ALIAS BOGYI EL
VOLT RAGADTATVA TŐLE, TEHÁT JÓ, AKÁRKI AKÁRMIT MOND, HA A
FELESÉGEMNEK TETSZIK, AKKOR IS ÖRÜLÖK, HA NEM VESZNEK
BE...*

*ARRÓL SZÓL, HOGY A DIKTATÚRA SOHA NEM LEHET POZITÍV EGÉ-
SZÉBEN...A BALOLDALI VÁLTOZAT MÉG ROSSZABB A JOBBOSNÁL, A
TOTALITARIZMUS NEM VILÁGNÉZETI KÉRDÉS. EGYETLEN ESZME,
A KERESZTÉNY HIT, AMI KIVEZETI AZ EMBERISÉGET ÉS AZ EMBERT
IS A VÁLSÁGBÓL..*

*OSZTÁLYTÁRSAIM AGGÓDVA ELISMERŐN NÉZNEK, NEM IS ANNYIRA
RÁM, AZ OSZIRA, A SZÁMÍTÓK SZÁMUNKRA MÁR LÁTHATÓ HELY-
TARTÓJÁRA... FEKETE SZÉKELY, TÖMÖTT ÉBEN HAJ, BARNA ARC,
KARCSÚ TERMET, VÉKONY DERÉK, BŐ KEBEL, PISZE ORRA ALATT BA-
JUSZKA JELZI, HOGY NEM MAI CSIRKE...EZ AZ OSZI EGÉSZ JÓ BULA,
MÉG JÖHETNE EGY FORDULÓRA – ÍGY SUTTOG AZ OSZTÁLY IZOM-
PACSIRTA FÉL-LUMPEN, FÉL BESUGÓ VAGÁNYA, AZÉRT NEM RAKJÁK
KI, MERT KÖP..*

*A HITEHAGYOTT REFORMÁTUS LELKÉSZLÁNY, A FAJTÁJÁT ELÁRULÓ
FEKETE HUN-SZÉKELY ASSZONY ARTIKULÁLATLANUL ÜVÖLTENI
KEZD: – HOGY GONDOLOD EZT – FELÉM GESZTIKULÁL. AZ OSZTÁLY
FELBOZSDUL, NYÜZSÖGNEK, FENYEGETŐN FELÉM RÁZZÁK AZ UJ-
JUKAT....*

*EZ DIPLOMAKÉRDÉS....SÓT, AKI ILYEN DISZKRIMINÁCIÓKAT ÁLLÍT,
NEM IS ÉRETTSÉGIZHET...KÖRBNYÜZSÖGNEK, KIVEZETNEK.*

*KOLLÉGIUMI ÁGY, BAROKK SZOBA.... MINDENKI ELHÚZÓDIK
TŐLEM. AZ OSZI MELLÉMBÜVIK A TAKARÓ ALÁ... ÜTEMESEN JÁR A
KEZE. MATAT RAJTAM*

*NEM MEGMONDTAM, HOGY CSAK AZT ÍRD LE A DOLGOZATBAN,
AMIT LEDIKTÁLTAM NEKED...A TERMELŐ ERŐK MEGHATÁROZZÁK
A TERMELÉSI VISZONYOKAT, VAGY FORDÍTVA...NÉZ RÁM IJEDTEN.
DE HÁT ÖN, AMIKOR MÉG KICSI VOLTAM, TEMPLOMBA JÁRT.*

ÉPPEN AZÉRT. AZT AZ ESZMÉT, AMIT EGYSZER MEGTAGAD...PAR-
DON, MEGHALADTÁL, TÖBBET NEM FOGADHATOD EL.
HIRTELEN ÁTVÁLTOZIK HUSZONEGYEDIK SZÁZADI, PISZE, TÖRPE,
RUGALMAS, JAPÁNARCÚ ROVATVEZETŐMMÉ. MAGYARÁZ.
ZOLI, MAGÁNAK IGAZA VAN, DE EZ ÍGY ELAVULT. AZ IGAZSÁG EL-
AVULT(KATEGÓRIAKÉNT IS ELAVULT).
MAGÁBÓL TROGLODITA LETT, NE ÍRJON MÁR TÖBBET, MAGÁT LEÍR-
TUK VÉGLEG

SAVONAROLA GYERMEKKORA.

GAZDÁM A HERCEGPRÍMÁS FEKETE SZEGŐKKEL OSZTOTT BÍBOR
PALÁSTJÁBA ÖLTÖZVE TITKON, ESTÉNKÉNT SORSOMON ÉS JÖVEN-
DŐMÖN TÖPRENGTEM. ÁM A BÖLCS ÉRSEK RUHÁZATA SEM VARÁ-
ZSOLT BÖLCSEBBÉ.

VAJON ÉN LESZEK-E A MINDENKIT MEGÉRTÉS LATOSA?

ÉN, AZ ÖRÖKKÉVALÓ FATA MORGANA VÁR TARTÓOSZLOPA VAGYOK,
AKI UGYANAKKOR SÉTÁL IS A NAPMÉZTŐL CSILLOGÓ KASTÉLY FO-
LYÓSÓIN. A TÖBBIÉK MÉG KI IS RÖHÖGNEK, AMIÉRT KÉPZAVAROK-
BAN HALLUCINÁLOK.

ELINDUL FELÉM A SÁPADT HÖLGY, A HERCEGPRÍMÁS NAGYHERCEG
FIVÉRENEK LEÁNYA A HIGANYHIDEG KERTEN ÁT, S TÉRDRE BORUL
ELŐTTEM, KEZEMET CSÓKOLGATVA ÁJUL ELRAGADTATÁSBA.

KAROMBA VESZEM A KISASSZONYT, ÁM DIADALMAM ÍZÉT ELVESZI
ÖRÖK KISHITŰSÉGEM.

VAJON VÁRAMÉRT SÓVÁROG, VAGY UTÁNAM?

S RÁ KELLETT JÖNNÖM, HOGY AZ UTÓBBI ROSSZABB NEKEM, HI-
SZEN KICSÚSZOTT SÍKOS TENYEREMBŐL DOMBORÚ TOMPORA, S A
HIDEG FŰBE ALÁCSUSSZANT

VÁGYAKOZVA FELÉM KAP, ÉS A SEMMIT MARKOLJA. SIKOLT, HIÁBA
KÍNÁLOM NEKI MAGAM HELYETT A KASTÉLYT, ISZONYODVA ELFUT,
S FENNEN HIRDETI, HOGY ÓVAKODJON TŐLEM MINDEN LÁNY.

ELTERJESZTI, HOGY CSÚF, GÖRNYEDT ALAK VAGYOK, PEDIG A TER-
METEM GÁRDISÁKÉVAL VETEKSZIK, LEÁNYSZÍN BŐRÖM EPEDŐ,
MINT A NÁRCISZ

S LŐN SÖTÉTSÉG, ELVESZTEM ÖRÖKRE TESTI SZÉPSÉGEM TALÁN HI-
ÚSÁGOM MEGTORLÁSAKÉNT, S MEGLÁTOM A JÖVŐM.

EGY CSILLAG LEHULLOTT, S BÉKÁVÁ KÍVÁNT VÁLNI, TAGADVA TIT-
KOLNI AKARJA, HOGY CSILLAG, AZ ÉG HÍRNÖKE, MENNYBÉLI AN-
GYAL

*ÁM AMIKOR RÁÉBRED, HOGY MINDENKI TUDJA RÓLA, AKKOR MAGA
ELŐTT KEZDI REJTEGETNI VALÓDI ÉNJÉT
ELŐSZÖR ADAGOLNÁ A VILÁGOT.
REALISTÁNAK HAZUDJA MAGÁT, MAJD OKKULT GYAKORLATOKAT
VÉGEZ
ISZONYÚAN MEGRÉMÜL A HIRTELEN RÁTÖRT ÚJABB HOMÁLYTÓL.
ADDIG JÁTSZOTTA A SÖTÉTSÉG FLÁT, MÍG ÚGY MARADT.
DE RÁKACSINTANAK ÉGI TETVÉREI
MOSOLYOG, MEGNYUGSZIK, MERT ÖRÜL, HOGY SOHA NEM LESZ BE-
LŐLE SZÖRNY, ÁM A REJTŐZKÖDÉSTŐL ÖNFÉNYÉNEK TOMPÍTÁSÁ-
TÓL SZÜRKE HÁLYOG BORUL REÁ, EZT CSAK EGYSZER LEHET
ÁTTÖRNI EGY BIZONYOS SZERENCSES BOLYGÓÁLLÁSBAN, AMI VIL-
LANÁSNI IDEIG TART.
HA CSAK EGY MÁSODPERCCSEL ELŐBB, VAGY KÉSŐBB PRÓBÁLKOZIK,
ÖRÖKRE A MAGA TEREMTETTE GŐZGOMOLYBAN REKED.*

AZ ÍGÉRET FÖLDJE

*HÁROM IDILLI, ZÖLDBEBURKOLT, KOBALTKÉKKEL FUTTATOTT,
SZÜRKÉVEL BEFÚJT HEGY ÖLÉBEN ÜL A KICSI ALPESI FALUCSKA.
EGÉSZ ÉVEN ÁT A Z
Ü N N E P S É G R E KÉSZÜLTEK, AMIKOR ELJÓ KÖZÉJÜK AZ ÁLLAM-
ELNÖK MINISZTER (?). A ZÖLDTORNYÚ TEMPLOM, A FAVÁZAS PA-
RASZTBAROKK POLGÁRMESTERI HIVATALHÁZ, A CSŰRFORMA,
TÁGAS KULTÚROTTHON
KARÉJÁBA FONT FŐTÉRRE A FOGAS, FÉLOLDALAS NYEREGTETŐS ÉS
ALPESI HÁZAKBÓL KIALAKULT EGYETLEN UTCÁRA IS VASTAG,
SZÜRKÉSFEKETE KÖDFELHŐ BORULT A NAGY NAPON.
ÁM TŰZSZERÉSZEK ÉRKEZTEK TŰZKERÉK VENTILÁTOROKKAL,
LÉGELTERELŐ KÖPENYES HELIKOPTEREKKEL ÉS ÓRIÁSRPÜLŐK-
KEL, MELYEKNEK ORRÁRA GIGÁSZI NÉGYZETLAPOKAT SZERELTEK
FÖL GYORS KEZEK.
KITAKARÍTOTTÁK A CSÚF GOMOLYT A VÖLGYBŐL, ÍGY A NAGY
EMBER A NAGY NAPON MEGTARTHATTA BAGGADOZÓ NAGY BESZÉ-
DÉT, PERSZE, A MAJORETTEK TÁNCÁT, AZ ALPESI FOLKLÓRPARÁDÉT
ÉS A TŰZIJÁTÉKOT MÁR NEM VÁRTA MEG, DE REMÉNYT HAGYOTT
MAGA MÖGÖTT.
A SZOMSZÉDOS VÁROS FELÉ INDULT A FEKETE AUTÓK KONVOJA ÁM
EGYSZER CSAK LE KELLETT ÁLLNIUK. A RÁJUK BORULT TINTASŰRŰ
SZMOGBAN AZ ORRUKIG SEM LÁTTAK.*

AZ ELTERELT KÖD KATASZTRÓFAHELYZETET IDÉZETT ELŐ A FŐVÁROSBAN.

DÉLI TIZENKETTŐKOR AZ ÉLESRE GYÚJTOTT NEONOK, A FÉNYSZÓRÓK SEM TUDTÁK ÁTSÜTNI AZ APOKALIPTIKUS FÜGGÖNYT.

AZOK A NYAVALYÁS FALUSIAK RÁNK HOZTÁK A VILÁGVÉGÉT, SZITKOZÓDIK A NAGY EMBER. EGY FRÁSZT KAPNAK, NEM HOGY KÖZSÉGFEJLESZTÉSI TÁMOGATÁST.

S AZ ALPESI IDILLI FALUBAN, A KLOROFILSAPKÁS TEMPLOM, A FACSONTVÁZAS FALUHÁZA ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS KUNYHÓJÁNAK ÖLELÉSÉBE BÚJT TÉREN SEM TUDTÁK BEFEJEZNI AZ ÜNNEPI FOLKLÓRMŰSORT, AMIT CSAK AZÉRT IS, DACDÓL LEGALÁBB SAJÁT MAGUKNAK BEMUTATTAK VOLNA.

AZ EGYETMES SZÜRKESEG FÉNY-HLÁTUSÁT, MINT HA BEVARRTÁK VOLNA, ÖSSZEGYÓGYULT FEJÜK FÖLÖTT A KÖD, S ÚJRA EGYFORMA HIGANY BORULT A VILÁGRA.

Egy kamera emlékére II., 1977., Bella Istvánnak

KOMÁROMI GABRIELLA

Éjszaka fáradt rózsaszínben

(KIMONDHATATLAN ÉS ELMONDHATATLAN
TÖRTÉNETEK)

Mintha félnék tőle, úgy érek a csomaghoz. Pedig csak egy fáradt rózsaszín hálóing van benne. Valaha szép volt, hímzett, csipkés, most meg maga a bánat, ahogy meghúzódik a kamra sarkában. Tépett, szakadt, és rajta az édesanyánk vére.

Anyánk tudata egyszer csak meghasadt. Úgy tört ki belőle a betegség, mint a láva. Pedig szelídebb volt mindenkinél, szőke és még hervadásában is szép. Sokat énekelt: „Csupa könny a szobám, mert nem vagy nálam...” – hangzott a konyha, ahogy a linzertésztát gyúrta. Egyetlen hangos szó nélkül nevelte fel a négy gyereket. Imádta az édesapánkat, aki már harminc éve meghalt, de még mindig várta. Elmúlt nyolcvan, amikor sarkaiból kifordult vele a világ. Vajon honnan volt benne az indulat, a gyűlölet? És hol volt eddig?

Hagyni kéne, mindent ráhagyni, mondták mások. Igazuk volt, de eleinte nem ment. „Megint elfelejtetted”, mondtam. „Mit keresel ott? – kiabáltam, amikor egy hipermarket raktárai mögött, rekeszek, ládák között végre megtaláltam. „Nem tudom” – mondta szégyenkezve. „Miért gyűlölsz engem?” Akkor, utoljára voltam türelmetlen. Csak néztük, ahogy tétován áll az utcasarkon, nem ismeri meg a házunkat. Elviseltük, ahogy szaporodtak a rögeszmék, a téveszmék, a viselkedés zavarai, a talányok. Az öcsém infarktusa idején megjelent a kórházban. (Akkor már két éve nem tette ki a lábát egyedül a házból. És neki senki sem árulta el, hogy nagy a baj. A kórház meg több mint egy kilométerre van tőlük.) Ugyanott feküdt a fia, ahol a férje meghalt. „Rohantam, mondta a nővéreknek, mert ha nem sietek, meghal az uram.” (Papucsban, pongyolában volt – fésületlenül.) Harminckét éve történt, hogy elkésett. De mit számított már neki az idő.

Kilenc évig volt beteg, öt évig kórházban. Négy évig nem ismert meg senkit. Évek hosszú során kétszer szólalt meg „Köszönöm, hogy így törődtök velem”, mondta. Aztán esztendőök múlva: „Te vagy az, kisfiam?” (Az agynál semmi sem rejtélyesebb, mondta az orvosa.) Végül évekre magzati tartásba merevedett, a koporsóban is így feküdt. Öt telet, nyarat, tavaszt, őszt töltött kórházban. Öt karácsonyt! Aztán megkönyörült rajta a Jóisten. A sírja körül ott álltunk valamennyien, csak dédunokából kilenc. Íme, az életműve, szerettem volna mondani, de nem tudtam megszólalni.

Anyánk túl sokáig nem tudta elmondani az elmondhatatlant. Ha rágondolok, mondott olyasfélét, hogy ott és akkor csak az öt éves kislány úszta meg. Sose mondta ki, hogy mit. Belekezdett, elhallgatott. Ha elmondhatta volna, hogy mi történt a szentgotthárdi cisztercita apátság pincéjében, ahol háromezer ember élte át a háború utolsó napjait, akkor talán túlléphetett volna azon, ami történt. De hát nem tudták elmondani mások sem.

Polcz Alaine *Asszony a fronton* c. könyve 1991-ben rendített meg bennünket. Radnóti Fannijának megalázó intimitásait az erőszaktételekről csak a halála után olvashattuk a naplóban, hetven év távolából, hiszen 101 évet élt. Skrabski Fruzsina *Elhallgatott gyalázat* (2013) c. filmjét a háborúban megerősakolt asszonyokról úgy néztem, hogy: + egy fő, az édesanyám. Pethő Andrea könyvébe még nem mertem belelapozni (*Elmondani az elmondhatatlant*, 2018).

Az idők során megtanultam, hogy ne a katonákat gyűlöljem, hanem a háborút. A nemi erőszak egyszerűen a hatalom gyakorlásának módja a háborúban. Szabad rablás. A háború végén különösen elvadult minden és mindenki. Márpedig hazánkban a szülőhelyemen volt vége a háborúnak. Április 11-én még kiűritették a németek a Rábafüzes környéki hegyközségeket, falvakat. Rábafüzes olyan közel volt/van hozzánk, hogy odalátszik a gotthárdi templomtorony. A városkánk temetőjétől nem messze, a dombon állt akkor egy kápolna. Égett a város, zengtek, zúgtak, dörögtek a Sztálin-orgonák. Aztán a kápolnánál elfogyott a lőszer, elfogytak a katonák, és kő kövön nem maradt. Ma hatalmas kereszt áll a rom helyén, éjszakánként ki is világítják. Akik ott meghaltak, egy tucat fiatal német, egy időre megállítottak egy egész orosz hadosztályt. Hősök voltak, mondják. Persze, hogy azok voltak, de alapjában véve áldozat volt ott mindenki. A győztes orosz katonáknak is ezer esélyük volt Berlinig meghalni. Szóval nem Nemesmedvesnél ért véget a háború Magyarországon. És nem is április 4-én. (Az ott lakók mindig tudták, hiszen 11-én lőttek még, a történészek többsége is ismerte e tényt.) Jó egy héttel később hallgattak el a fegyverek, április 12-én, szimbolikusan ennél a keresztnél.

Ha rágondolok, anyám nemcsak olyasfélét mondott az idők során, hogy ott, akkor csak az ötéves kislány úszta meg. Mesélt arról is, hogy lányokat fiúnak öltöztették, csúfították, sebaj hogy elvitték őket lövészárkot ásni. Tovább nem tudta, vagy nem akarta mesélni. Bennem meg valami ostoba remény elfojtotta a kérdést. Bizonyára megmentette a kishúgom, aki néhány hónaposan pólyába takarva feküdt mellette. És apám is ott lehetett a közelben. A hátszágban teljesített szolgálatot egy baleset miatt. De hát a remény vak, háború meg háború. Nem számított a pólyás kisgyerek, apámat meg lekötözték. Anyánkból több mint negyven év múlva szakadt ki a kimondhatatlan szégyen és gyűlölet, akkor döböntem rá, miért nem kötött sohasem különbékét.

De a háború valahogy nem akart véget érni a határszélén. Ha jobbra néztünk, Ausztria, ha balra Jugoszlávia. A kapitalista nyugat, meg a „láncos kutya”. Mindent a félelem, az éberség, a gyanakvás igazgatott. Potenciálisan csaknem mindenki ellenségnek számított. Soha, sehol, senkinek nem mesélhettünk erről. Nem is kérdeztek bennünket. Józan volt akkor a kommunikáció. Egyetlen osztálytársam nem kérdezte meg: „Miért költöztetek Kaposvárra?”

1953 februárjának végén kaptunk egy vagon, 24 órát, és világgá mehettünk Szentgotthárdról. Írásos végzés nélkül. Ilyet még a hortobágyiak is kaptak. (Pontosabban mindenhova azért nem mehettünk. Például nem mehettünk a fővárosba, Pécsre, Szegedre, Debrecenbe.) Akkor már államosítottak mindent: a cégünket, a házunkat. Pech, hogy éppen szomszédunkban rendezkedett be az Államvédelmi Ha-

tóság. (Ma ott van a szlovén konzulátus.) Szemet vetettek az otthonunkra, ahonnan éjszakánként átláttunk hozzájuk. A legjobban éppen a gyerekszobából. Jöttek a tereautók, indultak a hortobágyi kényszermunkatáborokba. Az iskolában nem kérdeztük, ki hova lett, hogy miért szomorkodik Kovács Mari, tudtuk, hogy a papáját elvitte a nagy fekete autó. Arról se beszéltünk, hogy a mi albérlőnket is. Elég volt ehhez, hogy Markovics Jánosnak hívták, azaz neve szerint Tito-bérencnek kell lennie. Mi büszkék voltunk rá, hogy részt vett az 1948-as londoni olimpián.

Szerencsére Kaposvárra mehettünk. Itt született apám, tősgyökeres somogyi vagyok. A Fő utcán még mindig áll a dédapánk háza. Megérkeztünk apám hűgához. A szülők, a négy kisgyerek, egy öreg nagynéni – és elfért a vagonban tíz tyúk is, ezek voltunk mi. Apám hűgának volt két gyereke, két szobája, a férje ott maradt a Donnál, és varrásból tartotta el a családját. Kilenc hónapig éltünk nála. – „Hát élsz?” – mondta, amikor megérkeztünk, és csüngött a testvérén. A táviratot csak anyám írta alá. Amikor nemsokára apám nehéz természetű nagynénje „elpályázott”, gazdagabb rokonokhoz, édesanyám szelíden megszólalt: „Azért valami jó a kitelepítésben is volt.” De gyászként éltük meg, hogy azt a szegény tíz tyúkot néhány nap múlva elpusztította a görény. Se tojás, se hús. Hozzátartozóknak számítottak. Akárcsak a cicánk, aki elkísért bennünket az első sarokig, aztán visszament a házhoz. Később hallottuk, hogy a kerítéshez kötötték és kivégezték. Cirstom is a kommunizmus áldozataihoz sorolom.

Apánk sohase volt múltba révedő fajta, otthont kellett teremtenie újra. Mintha most lett volna vége a háborúnak. „Nagyobb baj lenne, ha ott maradtam volna a Donnál,” mondta. 1956 őszén csodálkozva kérdezték tőle: „Te nem mész el?” (És nem akárhogy hangzott az a „te”). „Nem”, mondta, de úgy, hogy nem volt érdemes megegyeszer megkérdezni. Sose pihent, 72 éves korában meghasadt a szíve.

Anyánk, amikor már nagyon beteg volt, világgá akart menni minden szürkületkor. Mindegy, hogy hova, csak el. Az otthonából hozzám, tőlem az öcsémekhez, ahol az otthona volt. Nappal tétován járt, mintha minden lépés veszélyes volna. A lépcsőre félni is nézett. De szürkületkor övé lett a világ.

Szombat este nálam volt. Betakargattam, elaludt. Nem hallottam se szuszogást, se csoszogást, se ajtónyikorgást. Halkan, hogy ne zavarjam, tévét néztem a másik szobában, és tárva-nyitva volt az ajtó. Éjfélkor még egyszer benéztem hozzá. Ki se látszott a paplan alól. A csipkés fáradt rózsaszín hálóing se, amit aznap este ajándékoztam neki. Holdfényes, csillaghullásos augusztusi éjszaka volt. Csend és nyugalom mindenütt. Ginny, a skót juhász a teraszon aludt. Gondosan bezártam a lakásajtót.

Félóra múlva kopogás, dörömbölés az ablakon. „Az édesanyjuk lent a kertben bolyong.” A konyhakert melletti emeletes házból jött át ezermester Lajos. Istennek hála, Zsuzsijával együtt a baglyok közé tartoznak. Kérdegettük tőle, mondta, hogy mit keres, kit keres. „A kicsinyeimet”, mondja kétségbeesve. És jajgat keservesen.

A kertünk valóságos liget, lejtős domboldallal, amit díszkerítés zár, hogy a kutya a virágok között ne tegyen kárt. A kertkapu miatta mindig zárva volt. A kerítés vagy 80 cm magas. Édesanyánk átmászott rajta. Szakadt a hálóing, sebesült a lába. Mezítláb volt.

Sose felejtem el azt az éjszakát, az utat a domboldalon a házig. Akkor már én voltam mezítláb. Vonszoltam, cipeltem, nem is tudom, hogy volt erőm hozzá. Benne meg semmivé lett a szürkületi elevenség. Néha halkan motyogott. „Nem találom őket...”

Illusztráció I., 1980., Zalán Tibornak

A PROFESSZOR HAZAJÖN

A professzor is hazajön!, rohant be lélekszakadva anyám az ajtón, én meg néztem rá elkerekedő szemekkel, mert megszoktam ugyan, hogy anyám az utóbbi időben egyre furcsább, nem csak amióta a húgom fel se tud kelni, valamivel előtte kezdődött talán, igaz, nem a lelegején, amikor megállapították a húgom betegségét, hanem valamikor később, aztán már fel se tűnt, annyira megszoktam. Mindennap kitalált valamit, amivel biztatta magát, apámat meg engem teljesen kikészített. Anyám az ötvenéves osztálytalálkozója készült, és nem lehetett vele bírni. Mindennap előhozakodott valami újabb mesével, amit kitalált magának, hogy mivel tudják megmenteni a húgomat, hol gyógyfüves emberrel vagy javasasszonnyal, hol meg valami újabb felfedezéssel találkozott jártában-keltében, pedig jószerivel ki se mozdult otthonról, többnyire csak a boltig ment, odáig is kerékpárral, hogy minél előbb hazaérjen és a húgom mellett lehessen. Negyedik éve tartott a kemoterápia, mindenki tudta, hogy nem sok lehetőségünk maradt, a végtelenségig nem lehet műteni senkit, a húgomat pedig már negyedszer kellett műteni.

A professzor anyám osztálytársa volt. Mióta megtudta, hogy hazajön az osztálytalálkozóra, mert telefonált a szervezőnek a faluba, hogy számíthatnak rá, ott lesz, a vacsorán is, végig, ő lesz az utolsó, aki hazamegy, és nagyon várja már, mert van olyan osztálytársa, akivel nyolcadik után egyáltalán nem találkozott, a faluban sem járt azóta, mert a szülei beköltöztek a városba, amikor ő gimnáziumba került. Nagy szó volt akkor a gimnázium, alig páran mehettek csak továbbtanulni, mindenkinek kellett a munkaerő a háztáji gazdasághoz. A professzor szülei is parasztemberek voltak, apja ott maradt a Donnál, anyja nevelte a mostohaapjával, a második házasságból született húgával együtt, de megértették, hogy a fiúból soha nem lesz földműves és állattartó gazda, úgyhogy vállalták érte a városi létet, gondolták, majd csak megszokják ott is, a háborút is átvészelték, rosszabb nem lehet annál.

Anyám teljesen odáig volt. Minden reményét a professzorba helyezte, nem volt olyan pillanat, hogy ne ragyogott volna föl a szeme, amikor találkozott a pillantásunk, tőlem várta a biztatást, én meg nem mertem ellentmondani neki. Hogy lehetséges, hogy ennyire vakká tette a remény?, ezen tűnődtem magamban, és nem szégyelltem magam a gondolatért, amiért gondolatban én már régen beletörődtem, hogy a húgom menthetetlen, még van egy-két éve talán, és vége, mert nem bírja tovább a szervezete, az is kész csoda, hogy még él egyáltalán, ebbe, amin ő keresztülment, mások már régen behaltak volna, de szerencsére a húgom nagyon szívós, nem adja egykönnyen magát, sose adta fel a harcot, mindig mindenben a végsőig kész volt küzdeni, emlékszem, még a játékban is, mikor gyerekkoromban kétségbeesett dühömben a végén

ráborítottam a sakktáblát bábustul, mert nem tudtam ellene mit lépni, ő akkor is visszaállította, pontosan emlékezett rá, hogy ki hol állt, és azt mondta, Nem úgy van az, végig kell a partit játszani!, úgyhogy kénytelen-kelletlen visszaültem, de csak azért, mert közben már én is megbántam, hogy ilyen hirtelen feladtam.

Nem tudom, anyám mire számított, mindenesetre a húgom előtt hallgatott, mint általában, mindent csak az utolsó pillanatban harangozott be nála. Én sose tudtam ennyire lelkesedni semmiért, fenntartással fogadtam minden hírt, amivel anyám nap mint nap előállt. Nem tudom, mi tette ezt vele, talán a remény, mert szerintem legbelül maga sem hitte, inkább csak tartotta magában a lelket a hírrel, gyanítom, ez lehetett, mindenesetre a húgom is társa volt ebben, úgy fel tudta lelkesíteni, hogy már mondta is nekem, Hallod, ezt most tényleg elhiszem, mégiscsak egy kutatóorvos, szakember, nem egy közönséges kuruzsló, mint akikkel eddig kezeltetett!, én megbólintottam rá, de nem szóltam, a húgom szemét fürkésztem, mintha a pillantása mögött keresném a választ, hogy vajon tiszta szívvel, meggyőződéssel mondja-e, vagy a lelke mélyén ő is pontosan tudja, hogy menthetetlen, mert gyógyíthatatlan beteg, az ő bajára nincs orvosság, eddig még nem találták meg az ellenszerét.

Nem tudom, mire számítottak. Én apámmal kételkedve ültem a sarokban, mikor anyám még késő este a tévé előtt is duruzsolt a húgom fülébe, hogy holnap, holnap lesz a nagy nap, ő érzi, a professzor osztálytársa olyan egészséges volt, a találkozó előtt itt lesz, első útja ide vezet, szemrehányást tett neki, hogy eddig miért nem kereste, a jövő héten mindenképpen menjenek föl hozzá, megbeszéljük, aztán majd mindent elmagyaráz, hogy szerinte mit hogyan kellene a jövőben. Nem véletlenül híres kutatóorvos az egyetemen. Már itt az általános iskolában is kitűnt az eszével, tudták, hogy ebből a fiúból lesz valaki, mert nagy koponya. Ők ketten mindig jóban voltak. Miért ne lehetne most az egyszercs szerencsénk az életben.

Ilyesmiket mondott a húgomnak anyám, aztán nem hallgatóztam tovább, nem voltam kíváncsi, ha nagyon fülelek, akkor biztos meg is értem, mit beszél, mert nem hagyta abba, súgta, mégis elég hangosan, hogy meghalljuk apámmal, de én inkább a tévére figyeltem, pontosabban úgy tettem, mintha a tévére figyelnék, mert inkább magamban gondolkodtam, azon járt az eszem, hogy majd hogyan lesz, anyám odamegy ehhez az emberhez, akit ötven éve nem látott, és mondja neki, Te, képzeld, a lányom így és így járt, biztos tudsz a betegségére valamilyen gyógymódot, segíts rajtunk, mert nem akarom, hogy meghaljon.

Nem tudom, mire számított anyám. A húgomról már nem is gondolkodom, mert tudom, hogy őt teljesen megszedítette anyám a kuruzslókkal, neki már minden mindegy volt, én úgy láttam, mintha mulattatná is a helyzet, hogy anyám minden követ megmozgat érte, mert őt nem gonosszá, inkább mérhetetlenül cinikussá tette a betegsége. Mindenből viccet csinált. Komoly arccal hallgatta anyámat, aztán elnevette magát, annyira nevetett, hogy a végén fuldoklásban tört ki, nem tudott beszélni, annyira nevetett. Bármin, a legapróbb dolgon, de saját magán is, amiért ilyen szerencsétlen, mert mindig az lett a vége, hogy a betegségénél lyukadtak ki. Anyám könnyezett, a húgom nevetett, aztán a végén együtt könnyeztek, csakhogy anyám

tehetetlenségében, a húgom meg talán elkeseredett dühében, nem tudom, mert ezt sose sikerült megfejtenem.

Ott duruzsolt a fülébe anyám a tévé előtt, mi meg apámmal együtt bámultuk a dokumentumfilmet, amiben hol a szarvasok életéről, hol meg a villámok természetéről beszéltek felváltva, apám időnként tett egy félhangos megjegyzést, hogy túl gyors a váltás, vagy ez nem így van, ez marhaság, így sose támad a pufogó vipera, mert egyszer csak kígyókra váltottak, aztán mivel senki nem válaszolt neki, nem folytatta, nézte tovább a műsort. Én ott ültem mellette, hallottam, amit mond, bólintottam is, de nem nézett rám, nem láthatta, hogy felfogtam, csak éppen nincs kedvem válaszolni, mert máson töröm a fejem. Nem akartam én beszélgetni.

Így a professzor, úgy a professzor, csak ezt hallottam, már vártam, hogy apám odaszóljon anyámnak, hogy hagyja abba a sugdolózást, mert nem lehet rendesen érteni a tévét, aztán végül mégse szólt egy szót se. Mikor vége lett a szarvasok életét bemutató dokumentumfilmnek, apám felállt, kiment a konyhába, én meg kezembe vettem a távirányítót, és váltogatni kezdtem a csatornákat. Nem néztem anyámékra, nem kérdeztem őket, mit szólnak hozzá, eszembe se jutott, úgy vettem, mintha ott se lennének. Mosóporreklámok és híradók villantak fel a képernyőn előttem, de egy hangot se értettem az egészből. A professzor hazajön, csak ez járt a fejemben.

Hazajön a professzor!, Ne félj, megyünk hozzá a jövő héten!, mondta a húgomnak anyám, és én elképzelttem, amint ülnek ott az üres tanteremben, másfél órával az osztálytalálkozó meghirdetett időpontja előtt, és anyám meséli, hogy jártunk, a professzor osztálytársa meg leveszi a szemüvegét, ráncolja erősen a homlokát, nem szól, csak hallgatja figyelmesen anyámat, a végén megnyomkodja az orránál a szemé sarkát, visszateszi a szemüvegét, aztán megint leveszi, mert rájön, hogy így kényelmesebb, nem kell messzire ellátnia, anyám ott ül mellette, sőt, inkább most jobb hatással van rá, hogy távolabb csak a homályban egybemosódó, körvonalak nélküli tájat látja odaát, az ablakon túl, a hatalmas hársfákat, hallja is szinte, ahogy zsong körülöttük a májusi levegő, millió rovar szálldos a virágokra, és az a hársillat, ami körbelengi, még a legjózanabb emberre is mámorítóan hat.

AUX COER ROUGE

Nem féltél?, kérdezte Björn, uppsalai svéd cimborám halálra vált arccal mindjárt ott az asztal alatt, mire én csak annyit válaszoltam, Dehogynem!, És akkor mi van?, közben lefogtam a karját, mert láttam rajta, hogy már bújna elő, pedig még korántsem múlt el fejük fölül a veszély. Aux Croix Rouge, így hívták a helyet, fönt Algírban a Kaszában, minden este együtt mulattunk az arabokkal, de akkor éjjel lövöldözés is volt.

Nem vagyok híve az erőszaknak, sose voltam, különösen most, ahogy öregszem, jószerivel a legyet se ütöm agyon, és ezt szó szerint kell érteni, mert inkább kinyitom neki az ablakot, hadd repüljön ki a szerencsétlen, ha már betévedt, még talán a könny

is elfutja a szememet, ahogy utánaézek. Akkor este kártyával kezdtünk. Björn, Ali és Hekmat, mi négyen ültünk az asztalnál. Először whiskyt ittunk jéggel, aztán jég nélkül, húzóra, hadd menjen a móka, pilótáknál ez nem újdonság. Egyszer egy görög barátom mondta, ki is nevettem érte, hogy ő bizony nem ül repülőre, mert a pilóták is félnek, félnek a magasságtól, a repüléstől, és azért vedelik a whiskyt, hogy ne féljenek. Én nevetve ráztam a fejemet, mondtam neki, Jorgosz, a pilóta se fél jobban, mint amikor az egerészölyv először elhagyja a fészket. Hallottál te már kirepülő egerészölyvet? Hát majd egyszer hallgasd meg, hogy sír, mikor a közelben egy fáról csalogatják a szülők, és még nem tudja rászánni magát.

Björn osztott, a hatodik vagy hetedik körnél jártunk, partiban is, whiskyben is, amikor hirtelen néma csönd lett a kocsmában. Fura volt, szinte most is hallom, hogy fennakad a félbemaradt mondat az arabok torkán, abban a különös, se nem reszelős, se nem öblös hangban, ami nem is a torkuk, hanem inkább gyomruk mélyéből jön elő, mintha oda szívtak volna vissza mindent, amit addig egymás közt beszéltek. Dermedt csönd támadt, de csak egy pillanatig tartott.

Én háttal ültem, sose adtam a babonára, ami talán nem is babona, inkább valami ősi beidegződés, hogy férfiembernek mindig szemmel kell tartania a bejáratot, a lehetséges támadás útját, ezért nem ül háttal az ajtónak sehol, engem viszont nem zavar, mert nekem erre van egy hatodik érzékem, látnom se kell, bárhol vagyok, pillanaton belül azonnal megszimatolom a veszélyt. A hátamban van a negyedik szemem, különben is, elég ránézni az előttem ülő arcára, arról a teljes jelenetet leolvasom, rögtön tudom, hogy mi történik odabent.

Björn osztott, Hekmat szokásához híven egyenként maga elé húzta a lapokat, de nem emelte föl, várta a teljes leosztást, Ali viszont egyenként fölvette őket, ránézésre rezzenéstelennek tűnő arcát figyelve megállapítottam, hogy ez a kör se lesz az ő köre. Hekmat hidegvérrel játszott, Ali viszont mindent elárult az arcával, a tekintetével, akár egy gyerek, mikor komolyságot erőltet magára, de nem bírja sokáig, előbb-utóbb kirobban belőle a hahota. Björn nem szólt, miután osztott, felemelte a lapjait, tűnődve sorba rendezgette őket, aztán jobb kezével a feje búbját vakargatta, már azon tűnődött, hogy mi lesz a válaszlépése a kör végén, amikor nyílt az ajtó.

Nem volt semmi különös jel, nem előzte meg szokatlan nesz, semmi, nyílt az ajtó, ahogy szokott, kicsit se reccsent vagy nyikordult hangosabban az átlagosnál, meg persze időnk se volt rá, hogy különösebben elemezzük a hangokat, mert a pillanatnyi dermedt csönd után már a sorozatot hallottuk, és ösztönösen buktunk az asztal alá mind a négyen, egyszerre, mintha ezerszer begyakorolt mozdulatsort hajtánánk végre, aztán pissenés nélkül, apró, szaggatott levegővétellel vártunk, és közben egymásra se néztünk, mintha a szemünkkel is hallani akarnánk inkább, ha már látni nem láthatjuk, mi történik, legalább a fülünknek segítsen minden érzékszervünk.

Az egész nem tartott sokáig, öt percig talán vagy még addig se, nehéz így utólag mindent pontosan visszaidézni, akkor se tudtam volna megmondani, mennyi idő telt el, még ha azonnal kérdeznék, akkor sem, mert valahogy az egész jelenetre nem az időtényező volt a jellemző, hanem valami teljesen más, az a megnevezhetetlen va-

lami, ami inkább állapot, semmint tulajdonság, éppen ezért nehezen leírható. Olyan volt, mintha egy pillanatra színe, szaga és kiterjedése lenne a lövéssorozat utáni csöndnek. Az tényleg nem tartott sokáig.

Ahogy a svéd cimborám rám nézett az asztal alatt, abból rögtön tudtam, mi történt. Fél szemmel ő végig az ajtóra sandított, még az asztal alól is, nem számított neki, hogy csak lábakat lát. Tudta, kik lőttek, és hogy kire, a félkatonaiak a csendőr ezredesre, aki minden este ott kártyázott, a söntéspult mögötti részen az egy asztalnál, az ivórész L alakjának legbelső sarkában. Egyenesen az ő asztalukhoz mentek, és szó nélkül lőttek, nemcsak a csendőr ezredessel, a másik hárommal is végeztek, pedig azok nem tartoztak a hadsereg kötelékébe, egyszerűen csak minden este ott kártyáztak az csendőr ezredessel.

Nem először jártak a kocsmában, tulajdonképpen úgy is mondhatnám, megszkott látogatók voltak, az ismerőseim közül többen azért is nem jártak oda föl, mondván, hogy nem biztonságos. Egyszer egy olasz hajóskapitány Oranból átjött körülnézni, az első útján összeakadt velem. Miközben a bazárban alkudozott egy eladóval, én mögé léptem, és odasúgtam neki, hogy elég, ha jót akar magának, vegye meg. A kapitány így is tett, és amikor megfordult, hogy megnézzé, ki az, aki beleszólt az üzletébe, és megkérdezte, ugyan mire alapozom, amit mondok, én csak annyit válaszoltam neki, hogy erre felé nem kedvelik az egyenruhát. Úgy általában véve az egyenruhát. Gino, mert így hívták, Gino nézett rám, elkerekedett a szeme, mosolygott, aztán bólintott, *Va bene, amico*. Nem értem, miért mondják az olaszok minden külföldinek, hogy *amico*, de megfigyeltem, tényleg azt mondják, mintha az *amico* nem ugyanaz lenne. Valahogy mégis nemzetközibbnek érzik az *amigót*.

Gino nem hallgatott rám, pontosabban nem is tudott volna mit fölvenni, az egyenruháján kívül ugyanis más ruha nem volt a hajósládájában. Civil ruha minek a fedélzetre, végső soron igaz, arra meg nemigen számít az ember, hogy a hajóskapitányi egyenruha valahol Algírban majd irritálni fogja a félkatonai erőket. Igazság szerint nem is tudom, hogyan nevezzem őket, mert nevezhetném akár fegyveres bandának is azt a csoportosulást, amelyik Ginóval is, meg a csendőr ezredessel is végzett. Ugyanott, a kocsmában.

Björn rám nézett kérdőn, hogy mi legyen, mintha tőlem függne a folytatás, én meg Alira, Ali Hekmatra, és így bezárult a kör. Az volt a legnehezebb, az a csönd utáni pillanat, amikor mindenki lélegzetvisszafojtva várt, hogy a támadók beérik-e az csendőr ezredessel, vagy merő kedvtelésből végigtarolják az egész kocsmát. Félttem, persze, hogy félttem én is, hogyne félttem volna, Björn nem tudom, mire számított, amikor ezt kérdezte, egyáltalán, hogy is juthatott eszébe ilyet kérdezni. Talán az én szememben nem a félelem jelét látta, mint Aliéban vagy Hekmatéban, hanem azt a kifejezéstelen nyugalmat, amit kritikus helyzetben mindig felveszek. Mit változtat a dolgok lényegén, ha pánikba esek? Azzal úgylis csak rontok a helyzetemen. Persze, Björn hozzám képest még túl fiatal volt, én akkor már ötvenkettő múltam, ő meg még alig negyven, nem tudhatta, hogy amikor nem rajtunk múlik, milyen irányt vesznek az események, mi lesz a folytatás, olyankor jobb hidegvérrel várni. Szándé-

kosan nem mondanám, hogy elkészülve a legrosszabbra, az az érzés rögtön kiül az ember arcára, mert az a félelemmel rokon, süt az arcáról, a tekintetéből, egész testtartásából, hogy megadta magát.

Minden azon múlik, hogy kiszolgáltatott helyzetben tétlen szemlélőként megtalálom-e az egyensúlyt a passzivitás és a nem cselekvés között, mert én mindig azt mondom, az aktív nem cselekvés nem ugyanolyan, mint a passzív. A passzív nem cselekvő ugyanis feladta, megadón ül és vár a sorsára, míg az aktív csupán kivár, hogy az alkalmas pillanatban cselekvéshez láthasson. De azt is úgy, mintha nem is lenne neki fontos, hanem mellesleg mintegy, mint akit véletlenül éppen oda sodor az élet. Valamivel eltereli magáról a figyelmet. Nem is arra néz, amerre mozdul keze-lába, minden porcikájával azon van, hogy megtévessze az ellenséget. Őt nem lehet rajtaütésszerűen megtámadni, esetleg hátulról, mert mindig résen van. Erő sugárzik belőle, még szorult helyzetben is, amikor az ember kipárolgása is megváltozik, abból a támadó azonnal tudja, rá se kell nézni, látja az orrával, hogy mire számíthat.

Björn is érezte rajtam, hogy nem vagyok ijedős, ezért hozzám fordult, és nem a két helybelihez, akiben pedig joggal bízhatott volna, mégiscsak jobban ismerik az itteni viszonyokat, mint mi, külföldiek, de nem, Björn mindvégig rajtam csüngött, le se tudtam volna vakarni magamról, a csendőr ezredes-féle eset után meg még inkább. Másnap a francia nyelvű *Aujourd'hui* című újságot lobogtatta az orrom előtt, mikor megjelentem az asztalnál, címlapon hozta a gyilkosságot. A rend ellenségei, valami ilyesmi címen számolt be az esetről. Onnan tudtuk, hogy voltaképpen kik is ültek még az asztalnál. Egy kormányközeli vállalkozó, egy oligarcha, igazából nem is a csendőr ezredes lett volna az áldozat, hanem ő, de mivel a csendőr ezredesen egyenruha volt, róla lehetett tudni, kicsoda-micsoda, nyilván mindenki arra gondolt, hogy ő volt a célpont.

Björn faggatott tovább, hogy én miből tudtam, hogy ránk már nem fognak lőni, én pedig nem szóltam, csak ránéztem, abból megértette, hogy nincs helye további kérdésnek. Honnan tudhattam volna, miért nem lövik halomra a teljes kocsmánépet, mikor azt se tudtam, kire utaznak? Nyilván mondhattam volna neki, hogy nem mi érdekeltük őket, ahhoz meg túlságosan sietniük kellett, hogy ránk pazarolják az idejüket. Az ezredes egyértelmű célpontnak tűnt, mindenki ebben a hitben mászott elő a rejtekhelyéről, és a kocsmáros felszólítására engedelmesen visszaült a helyére, miután a támadók elmentek. Fél szemmel láttam, hogy szinte elegánsan távoztak, nem hanyatt-homlok rohanva, hanem a jól végzett munka, a küldetés sikeres teljesítésének biztos tudatában. Sütött róluk a magabiztosság, csak a vak nem látta, hogy ezek kemény férfiak, nem akármilyen fából faragták őket.

A kocsmában kitört a lárma. Legalább egy teljes perc eltelt, miután becsukták maguk mögött az ajtót, igaz, csak utána, akkor viszont mindenki egyszerre kezdett el beszélni. Egyelőre senki nem jött elő, az asztal alatt kezdték el félhangosan tárgyalni egymás között az eseményeket, és a legfőbb kérdés természetesen az volt, hogy vajon visszajönnek-e még, vagy beérik ennyivel. Én biztos voltam benne, hogy ennyi volt, nem az a céljuk, hogy vaktában nekiálljanak lövöldözni, vagy hogy halomra lőjék a

kocsmánépet, ők konkrét személyekre lőttek, akikre küldték őket, ez napnál világosabb volt előttem. Hogy kik lehettek, és miért, arról nekem fogalmam se volt, de nem is érdekelt.

A kocsmáros igyekezett nyugalmat erőltetni a vendégeire, próbálta elejét venni, hogy utólag kitörjön a pánik, és fejvesztve meneküljön mindenki, ezért inkább az érveket kezdte sorolni, hogy miért maradjon mindenki a helyén. Mosolyogtam magamban, úgy hallgattam. A többiek várták, hogy mire alakul a helyzet, reménykedve lesték, hátha mozdulok végre, mert már zsidbadni kezdtek a tagjaik.

Előbújtam, utánam Ali, majd Hekmat, utolsónak Björn, mintha biztos akarna benne lenni, hogy nem gondoljuk meg magunkat. Én felvettem az asztalról a lapjaimat, Björn rám nézett, és a szemével kérdezte, játsszunk-e tovább, én bólintottam, erre fojtott hangon megkérdezte, Nem kéne értesíteni a csendőrséget?, én ráztam a fejemet, a csendőrség pontosan tudja, mi történt, esküdni mertem volna rá, hogy még le se játsszuk a partit, mire ők már itt lesznek.

Így is történt. Akkora robajjal rontottak be, mintha a kocsmá vendégei között rejtőznének a feltételezett gyilkosok. Kezeket fel, mindenki hasaljon az asztalra, ezt mennydörögte az egyik, ránézésre, amennyire fél szemmel láttam, lehetett volna a támadók egyike is, sőt, majdnem biztos voltam benne akkor, hogy az volt. A csendőrség soraiban is voltak árulók, beépített emberek, fogalmam sincs, kicsodák, de nem is nagyon érdekelt, mire is érdekeljen annyira, nem az én dolgom. Mindenesetre a rend kedvéért végigmotoztak mindenkit, két arabot felállítottak, megbilincseltek, a kocsmárossal váltottak néhány szót, aztán abban a pillanatban meg is érkeztek a hullaszállítók.

Minden olajozottan ment, nem az első ilyen esetük lehetett. Az egész öt percig sem tartott, motozással, helyszíneléssel, mindennel együtt. Visszaültem az asztalhoz, Ali és Hekmat arca a szokásosnál kissé fehérebb volt talán, de rezzenetlen. Egy szót se szóltak. Björn rám nézett megint, kezében volt a pakli, a szemével kérdezte, mi legyen, én bólintottam, erre nekiállt keverni, majd osztott, és játszottunk tovább.

IMÁDLAK, FRANCISKA

Imrének

Három napja részeg volt. Ki se mozdult az ágyból. Tizenegykor mindennap kiordított a feleségének, hangját szándékosan még rekedtebbnek tette, mintha nem volna elég rekedt, pedig aki hallja, elsőre megállapítja, hogy kocsmában rekedt be, ha nem is az énekléstől, de a sok ordítástól, mert egy idő után óhatatlanul ordítania kellett, ha túl akarta harsogni a kocsmazajt a visszhangos garázshelyiségben, ahol a gomolygó füstben a törzsvendégek egyre erősödő lárájára keveredett az időnként elbődülő zenegépnótával, miközben az asztaloknál mindenki fújta a magáét, mindenki védte a maga igazát, mind hevesebben, mind magabiztosabban, ahogy múlt velük az este.

Tizenegy óráig moccanás se hallatszott a szobából, csak a horkolás, melynek egyhangúságát időnként egy-egy rövid horkantás törte meg. Még végére se kellett mennie. Tizenegy óra felé aztán felhangzott az utolsó, az kicsit hosszabban, szaggatottabban szólt, mint a korábbiak, amikor még csak álmában horkantott röviden, aztán még fújtatott, pöfékelt is utána, mielőtt visszaállt volna az egyenletes horkolás. De az utolsónál tudni lehetett, hogy ez lesz az utolsó, mert nem követte azonnal a fújtatás, hanem néhány másodpercre csend lett, majd ágyreccsenés, nyújtózkodás nesze hallatszott, aztán jött az ordítás, egyre rekedtebb hangon, hogy Ké-ééérem a húslevesemet!

A harmadik napon a felesége nevét is hozzátette, Franciskaaa, Franciskaaaaaa!, kétszer, egymás után, mintha abban keresne kapaszkodót, hogy feltápáskodhasson, vagy mintha az asszony nem hallaná, pedig hallotta, hogyne hallotta volna, mikor harmadik napja már tíz órakor nekiállt melegíteni a villanytűzhelyen a húsleveset, lassú fokozaton, nehogy hirtelen felforrjon, de mégis tűzforró legyen a fazék fala, ahogy a férje szereti. Mindig kétszer-háromszor annyit szedett ki a levesesfazékból, mint amennyit a férje általában megevett, nehogy kevés legyen, aztán odatette, leült a konyhaasztalhoz, és már csak arra várt, hogy mikor ordítja el magát, mert akkor rögtön szedi is az első tányérral, viszi be neki tálcan. Legtöbbször két tányérral kért, igen ritkán ugyan, de néha azért hárommal is megevett.

Tudta, hogy nem tart már sokáig, még egy, legfeljebb két nap, aztán vége, egyre kevesebbet bír, ennyit még neki is ki kell bírnia. Úgyhogy zokszó nélkül vitte is be neki a húsleveset, tészta nélkül, minden nélkül, erős paprikával, amit belefőzött a levesbe, persze, szárastul, de időben kivette, nehogy szétfőjön, mert a férje magának szerette szétnyomkodni a tányér falán, éppen csak annyira, hogy ne legyen méregerős, egy picit darabot az eréből, de azért izzadjon is tőle a feje teteje, mert akkor az igazi.

Sose várta meg, amíg bekanalazza a tányér levest, pedig hamar végzett, de nem szerette nézni, úgyhogy odatette elé, aztán otthagya, hiába kiabált utána, hogy menjen vissza, mert el akar mondani neki egy titkot. Tartsd meg magadnak!, vágta vissza mentében, mikor jobb kedve volt, mikor meg nem, akkor csak legyintett, és magában dohogott, hogy miért folyton ezzel az egy mesével jön, most már valami újat is kitalálhatna. Imádlak, Franciska, tudod, mennyire imádlak?

Már túl volt a második tányér levesén, a feleség kivitte tálcan az üres tányért, nem várta meg, amíg foltápáskodik, kiment a konyhába, mint akinek sürgős dolga támadt hirtelen, hiába marasztalta volna, hiába fogta könyörgőre, Franciska, te nem is szeretsz engem!, Hát egy kicsit se szeretsz?, Megundorodtál tőlem, mi, mert részeg vagyok?!, Régen nem így volt, szerettél idebújni hozzám, azt mondtad, olyan jó velem, mikor ilyen vidám másnapos vagyok, Franciskaaaa!, de ő már csukta be az ajtót, nem is figyelt rá, magában se mosolygott rajta, közönyös arccal vitte ki a tálcat a konyhába, és nem gondolt semmire.

A krumplit hámozta éppen, paprikás krumplit akart főzni, hirtelen nem tudott mit kitalálni magának, maradt még az üvegben egy kis kezdett ecetes uborkája, hirtelen végigszaladt benne, hogy mi illene hozzá, ami egyszerű, Ha kovászos lenne,

akkor biztos, hogy krumplisztészát főznék, gondolta, de így, hogy ecetes, jobb lesz a paprikás krumpli. Szombat van, tizenegy óra tíz perc, nézett rá az ajtó fölött az órára, melynek másodpercmutatója halkán zizzenéssel ugrott előre, és mindig egy kicsit vissza is, ezért nem szeretette, Legszívesebben levonném onnan, mondta magában sokszor, mikor reménytelenül lassan múltak a percek, de kidobni sajnálta volna, úgy-hogy a várakozás idejében inkább háttal ült neki a konyhaasztalnál, mint most is, és igyekezett másra gondolni, vagy bekapcsolta a rádiót, a tévét, hogy ne kelljen azt a monoton zizegést hallgatnia.

Már mindent előkészített, a vöröshagyma fel volt kockázva egy tálkában, a fokhagyma a deszkán, a szalonnakockák egy másikon, mert füstölt szalonnát mindig tett bele, az az íz kellett az igazán jó paprikás krumplihoz, ő ezt még így tanulta otthon a nagyanyjától, és ragaszkodott is hozzá. A krumplikockákat bámulta a tálban, az egyformán, szabályosan szelt kockákat, nem voltak túl aprók, azt nem szeretete, hamar szétfő, legyen inkább egy kicsit nagyobb, mindig ezt mondta. Az egyiket túl nagynak találta, keze már indult volna a kés felé, amikor meghallotta az első köhögéssorozatot. Erőltetett harákolás kísérte, Hogy minél undorítóbbnak tettesd magad, disznófülű!, gondolta magában, és elmosolyodott, tétován babrálni kezdte a kést, marokra fogta, letetette aztán megint felvette, maga elé húzta, ujjbegyét végigjártatta a fogórész peremén, aztán ahogy hideget érzett, visszafordult, a fa érintése mégiscsak kellemesebb volt. Eszébe jutott az első nyár, mert nyár volt, nem sokkal az államvizsga után, mikor összeköltöztek. Nem akartak még esküvőt, gondolták, kipróbálják, milyen az együttélés, hátha mégse megy, hiába a szerelem, ha a fogkrémen összevesznek, hogy ki hol nyomja, összevissza, vagy rendszeren, alulról, ahogy ürül, fokozatosan haladva felfelé. Könnyebben összerázódtak, mint gondolták, nem volt nehéz az első időszak, kezdettől fogva úgy éltek, mintha már jó ideje megtanulták volna egymás szokásait, ami részben igaz is volt, hiszen jóformán elsőéves koruktól fogva jártak. Ismerte a részeg korszakait is, tudta, egy-másfél hét, aztán szünet, ennyit ki kell bírnia, Van úgy, hogy hónapokig nem is kerül rá sor, így meg pláne ki lehet bírni, gondolta akkor, valamit valamiért, ennyi áldozatot megér. Gyerekük nem született, hiába szerettek volna, de most már nem is bánta, Annyi talán, hogy unokáim se lesznek, gondolta egyszer, de nem mondta senkinek. Egy-két éve vette észre, hogy öregszik a férje, nem bírja már az italt, hamarabb leáll, nem tart tovább négy-öt napnál a részegség, és a kedve is egyre fogyatkozik a végén.

A várakozás ideje is más lett. Régen, még fiatal házas korukban lázas igyekezettel dolgozott, mikor meghallotta a jól ismert zajokat. Ezt a harákolást, melyről tudta, hogy most következik majd a húsleveskérés, aztán a zuhanyozás. Valahogy megkönnyebbült, hogy vége, de az is benne volt, hogy most kezdődik a legszebb. Hálás volt a sorsnak, akkor ugyan még nem tudta, miért, ezt csak jóval később, már így ötvenen túl fogalmazta meg magának, hogy milyen szerencsés is ő valójában. Elviselte időnként ezt az egy-másfél hetet, az utóbbi időben pedig már csak ezt a négy-öt napot, és ezért cserébe kapott egy férfit. Mert egy férfi élt mellette, aki nem csak a férje, hanem a szeretője is tud lenni ilyenkor, vad, tüzes, gyengéd, érzelmes, mikor milyennek kí-

Anya gyermekével I., 1978.

vánta a helyzet. Mert azt mindig megérezte, hogy éppen mire van szüksége, mit szeretne, gyengédséget, vagy épp ellenkezőleg, szilaj, tüzes szeretőt, mint fiatalkorukban, mikor még új volt a szerelem. És ő odaadta magát neki, testileg-lelkileg, rábízta magát arra a férfira, aki derekán a törölközőjével kilépett a zuhany alól.

Nem emlékezett rá, mikor romlott el a játék. Egyszer csak megkopott a varázsa, nem tudott úgy örülni, mint régen, mikor kijött, és a nevén szólította, inkább elütötte a dolgot valami tréfával, vagy a várható menüt hozta szóba, mert ebben azért nem engedett, tartotta magát a hagyományhoz, szokáshoz, hogy az időszak végére valami jót főz. Nem hálaképpen, de mégis. Mert hozzátartozott a lezáráshoz. A boldog szerelmeseknek jólesik az étel. Gyertyafényes vacsora az estébe nyúló szerettek után, jelentőségteljes pillantások a pezsgőspohár fölött, mint amikor titkos szerelmesek intenek egymásnak az asztalnál, aztán az egyik diszkrétén kimegy, majd némi várakozás után feltűnés nélkül követi a másik, nincsenek sokan, mégsem tűnik föl senkinek, annyira el vannak foglalva a beszélgetéssel, amibe éppen belemerültek. Éppen azt játsszák, ők is most ilyenek. Nem kellett megbeszélni semmit, hozta a pillanatot, hogy éppen mi lesz a szerepük.

Azt szerette legjobban, amikor énekelt. Sose merte volna bevallani senkinek, hogy akkor a legbüszkébb a férjére, amikor a fürdőszobából kihallatszik az éneklése. Nem is tudta volna megfogalmazni, mi ez, de hasonló volt ahhoz, amit minden nő másképp él meg, valaki talán meg se tapasztal egész életében, pedig olyan egyszerű érzés, ott van mellette a férfi, akire fölnézhet, aki mellé odaállhat bármikor, aki ha kell, fe-

dezi a testével, olyan, mint egy erős fa, hol árnyat ad, hol kapaszkodót, jó odasimulni hozzá, mert érzi mellette, hogy ő most nő, és ez a férfi öhozza tartozik, ő meg hozzá, elhatalmasodik rajta ez az ősi érzés, amely talán egyidős az emberrel, hogy az asszony megy a férfi oldalán, aki megvédi, s ha még meg is öleli, akkor neki ennél többre már nincs is szüksége az életben.

Beleborzongott, ahogy érezte bőrén azt a pillanatot, amikor majd kilép a fürdőszobából, derekán a törölközővel, és ő odaáll elé. Mintha kéretné magát, úgy áll majd az asztaltól, mintha ímmel-ámmal tenné, pedig már akkor átjárta az a jól ismert borzongás, amikor elzárta odabent a fürdőszobában a vízcsapot, amióta nem hallotta a herrenésekkel brzzésekkel tarkított egyenletes csobogást, amiből tudta, mindjárt vége. Dobolni kezdett a halántéka, majd kiugrott a szíve, úgy kalapált, szinte csendre kellett inteni.

Hogy elterelje a figyelmét, azon kezdett el gondolkodni, hogy mikor is volt ilyen utoljára, de nem tudta pontosan felidézni, Tél volt, tavaly télen lehetett, inkább, mint az idén, decemberben, még karácsony előtt, esett is kicsit a hó, behozta kabátján a hópihéket, megállt az előszobában a tükör előtt, beleköszönt, hogy jó estét kívánok, aztán ment egyenesen az ágyába, nem is köszönt neki, csak ledobta a ruháit, kibotorkált a vécére, aztán aludt másnap reggelig. Egyre ritkábban fordult elő, hogy berúgott. Élték mindennapos, megszokott életüket, nem bolygatta fel semmi, ment minden a maga ütemében, felkeltek, reggeliztek, ebédeltek, vacsoráztak, lefeküdtek. Egymást nem zavarták, az étkezéseknél megbeszéltek, mi történt, befizették a villany-, a gáz-, a víz- meg a telefonszámlát, szombaton elmentek nagybevásárlásra, rendben zajlott az életük. Esténként megbeszéltek a vacsoránál a napi híreket, aztán diszkréten elvonultak, ki-ki a saját birodalmába, a saját gépéhez. Ő lefekvés után az ágyban olvasott egy kicsit, de legtöbbször elaludt a könyvön, a villanyt is égve hagyta sokszor, arra ébredt, hogy a férje leoltja, aztán behelyezkedik, és már csak az egyenletes szuszogás hallatszik mellette.

És most énekelt. Rendíthetetlenül, teli torokból, régi nótákat, mint az elején, mikor összekerültek, amiket menetgyakorlaton énekeltettek velük katona korában, dúdolván, lalázva, ismétlődő szótagokkal kipontozva a hiányzó részeket, ahol nem emlékezett pontosan a szövegre, egy-egy szóból kölcsönvett szótagokkal, de amire emlékezett, azt harsányan, eltúlzott pátosszal és ordította, mint amikor vonultak rá az alaki kiképzésen, még a lábizmai is jártak rá, ahogy fújta teli tüdőből, hogy *A hárs alatt, vártam rád oly sokat.*

Ült a konyhában, az asztalra könyökölt, úgy hallgatta a harmadik napon, egykedvűen, kifejezéstelen arccal, mint aki nem gondol semmire. Maga elé mered, jobb kezével a viaszosvászon terítő apró mintáját kapirgálta, először morzsának hitte, le akarta söpörni, aztán amikor rájött, hogy hozzátartozik a képhez, a péksüteményről lepottyant szezámag lehet, vagy valami hasonló, egész elhanyagolható, jelentéktelen kis részlet, talán a sablonon elvettett festéknyom, ami ott maradt, aztán rákerült a négyesével ismétlődő minta minden negyedik darabjára, a péksüteményes kosárka mellé. Hallgatta a férjét, ahogy a fürdőszobában ordítja, hogy *Ott voltunk boldogok,*

ahol az öreg Tisza ballagott, arca meg se rezzent, csak keze állt meg egy pillanatra, aztán folytatta a kaparászást.

Lassan felállt, de nem vette le a szemét a viaszosvászon terítő mintájáról, nézte a kenyereskosarat, a mákos, sajtos és szezámagos kifliket, zsömléket, mint akinek odaszegezték a tekintetét ahhoz a festékhibához, amit az imént sokáig piszkált a körmével, mert lepottyant morzsának vagy szezámmagnak vélte. Keze vakon elindult a piros műanyag tálka felé, melyben a kockára vágott vöröshagyma volt, nem nézett oda, csak megfogta, és elindult vele a tűzhely felé, de mintha ott felejtette volna a pillantását valahol, üres tekintettel bámult maga elé, miközben nyúlt az olajos flakonért, öntött is olajat a lábosba, amit már az előbb odakészített. Felcsavarta a gombot, közepes fokozatra, hogy ne legyen hirtelen, túl forró az olaj, és nekiállt a paprikás krumplinak. Keze ösztönös mozdulatokkal járt, nem kapkodott, lassúnak se volt lassú, pontosan olyan ütemben mozgott, ahogy a munkafolyamat megkívánta. Éppen akkor kotorta bele a vöröshagymát az olajba, amikor az még nem volt se túl forró, se túl hideg, amikor sercegni kezdett az első néhány kocka után, aztán a teljes hagymamennyiségtől kellőképpen kihűlt, hogy egyenletesen pirítani lehessen. Nem siette el, tudta, hogy jól meg kell dinsztelni a hagymát, nehogy kemény maradjon. A krumplinak nem kell sok, egykettőre megfő, annyi talán, amíg jól felforr, utána szinte el is zárhatja alatta a lapot, annyi hőt tárol, amennyivel éppen megfő.

Nem gondolkodott közben, hallgatta a férjét, ahogy énekel, de az éneklés sem idézett föl benne emlékeket, nem szagatott föl régi, fájó sebeket, olyan volt, mintha a háttérben rádió szólna, ő meg tudni ugyan tudná, hogy szól, hisz ő kapcsolta be, de nem figyel oda rá, nem tartozik szorosan a tevékenységéhez, amibe éppen belemerült. Csakhogy mostani tevékenységénél nem fenyegetett a veszély, hogy esetleg összekeveri a munkafázisokat, az nem kívánt különösebb figyelmet. Még a fűszerezés sem. Köménymag, babérlevél, bors, ennél többet nem kívánt a paprikás krumpli. Mivel nem volt szezonja, paradicsomot se tett bele. Túl drága ahhoz, és íze sincs, minek télen paradicsomot venni. Mindig szezonételt enni, az a legegészségesebb. Ez volt a jelszava.

Nem figyelt a dalszövegre sem. Nem jutott eszébe az sem, amikor egyszer, évekkal ezelőtt, beordította a fürdőszobába a folytatást, mert a férje nem emlékezett rá. Akkor visszakiabált, hogy Franciskaaa!, gyere be!, és ő bement. Megmosta a hátát, ahogy kérte, aztán be is állt mellé a kádba. Levetkőzött, és beállt mellé a zuhany alá. Aznap nem is ebédeltek. A pörkölt alól elfőtt a lé, mire nagy nehezen késő délután kikecmergett az ágyból, már semmi nem volt alatta, szép lassan szénné égett a lábosban. Le se vette róla a fedőt, úgy, ahogy volt, kivitte az erkélyre, hogy majd valami lesz vele, nem is érdekelte akkor, mit törődött ő a lábossal, a pörkölttel, az az egy izgatta, hogy minél előbb érjen vissza a szobába a férjéhez, és folytassák ott, ahol abbahagyták, ha kell, akár reggelig, mint régen, mikor még egyetemisták voltak, vagy utána, mikor összeköltöztek, és nem tudtak betelni egymással, az új környezettel, meg azzal a mérhetetlen szabadságérzettel, hogy itt most senki nincs, akire tekintettel kell lenniük, maguk vannak, nem zavarnak a világon senkit, tombolhatnak kedvükre.

Most sem bánta volna, ha a férje megint rákezd egy régi nótára, aminek elfelejtette a szövegét, hirtelenjében nem jut eszébe, és akkor ő besegíthet neki, és talán megismétlődik az a régi jelenet, hogy ő megmossa a hátát, aztán be is áll mellé a kádba, együtt zuhanyoznak, majd a végén az ágyban kötnek ki, félig megtörölközve, mintha eleve csapzottan másznának be. A paprikás krumpli se égne oda, hiszen megvárja, amíg felforr, utána elzárja, megfő, amíg a lap tartja a hőt, pontosan annyi kell neki, szép lassan megpuhul, amíg kapja a meleget. Nem kellene kivinni az erkélyre, hogy hűljön ki a lábos, amiben odaégett.

Hallgatta az ütemes katonanótát, kevergette az üvegesedő hagymát, s miközben megeredtek a könnyei, egy pillanatra el is mosolyodott, mintha eszébe jutna, hogy miközben szelte, nem is bántotta a szemét, most kell könnyeznie, mikor már egész üveges ez a hagyma, kicsit megpiríthatja rajta a karikára szelt kolbászt is, mielőtt rádobja a krumplit, fölengedi vízzel, megkavargatja, alaposan összeforrálja, beleteszi a fűszereket, aztán már semmi dolga vele, el is zárhatja, visszaülhet a helyére, babrálnhatja tovább a viaszosvászon terítő hibás mintájának festékcseppjét, mintha szeszámag lenne a kosárka péksüteményről, hallgathatja tovább, de már nem egykedvűen, hanem várakozástelin a férje énekét, magában dúdolhatja is vele, mozoghat a szája is közben, mintha mondaná vele együtt a szöveget, ahogyan régen, és akkor elfelejthetne mindent, az egész hónap gyötrelmet, ezt a semmit, ami van körülötte, hogy felkelünk, reggelizünk, ebédelünk, vacsorázunk, lefekszünk, mindennap ugyanúgy, közben ki-ki a maga munkájával van elfoglalva, nincs semmi más, ami megtörje ezt az örökké egyforma váltakozást.

Nem is illik a húsleveshez a paprikás krumpli!, gondolta, miközben rátette a fedőt a lábosra, és visszaült a helyére a konyhaasztalhoz. Fáradok!, sóhajtott egyet, és eszébe jutott, mikor egyszer a részegség ötödik napján elhatározta, lesz, ami lesz, ő bizony megfőzi azt a vaddisznópörköltet. Vargányával, mégpedig friss vargányával. Már napok óta eszében volt, de nem mert nekiállni, Ki tudja, meddig tart még, gondolta, ezzel le is beszélte magát, minek megfőzni előre, majd kiderül, mi lesz, nem lehet előre tervezni, úgylis mindig csak az utolsó pillanatban döntheti el, hogy mi lesz az estebéd. Aztán mégis fogta magát, felöltözött, kiment a piacra, jó korán, hogy tizenegyre hazaérjen, mire a szokásos húsleves kell bevinnie. Akkor. De az már régen volt.

DOMONKOS LÁSZLÓ

Gúzsbantánc*

2004-ben furcsa dolog történik a magyar könyvkiadásban, elég régen – 1987-ben – fordult elő utoljára ilyesmi. Akkor egy Csokonai Lili nevezetű, több mint rejtélyes szerző borzolta a kedélyeket és izgatta a kíváncsiakat, majd kiderült, hogy maga a Nagy Futtatott Esterházy Péter rejtőzik a *Tizenhét hattýúk* című – amúgy nem éppen nehezen feledhető – leányvallomás-regény szerzősége mögött. Most másképp fordulnak az események: *Rendszerváltó szerelmek* címmel vastkos kötet lát napvilágot (alcím: *Szatirikus mese felnőtteknek*), amit egy bizonyos Halloway János nevű szerző jegyez – a névről Csokonai Lilinél sokszorosan jobban valósággal ordít, hogy álnév, felvett, kreált álca (a regényben, sőt még a fülszövegben is az elnevezés története olvasható) – de a találgatások és az ismeretlenség keltette izgalom most is régi, a jól ismert. Ráadásul egy jónevű költő, Tandori Dezső (1938–2019) nem akármilyen lelkesedéssel, valóságos hallelujával üdvözli a Nagy Ismeretlenből (és -től) érkező kötetet: „Megszületett az a regény, melyet oly sokáig vártunk.” Kevés könyvet köszöntöttek-üdvözöltek így a rendszerváltás előtti és utáni Magyarországon: „abból a katyvaszból, melyet éltünk a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években, sok jó regényt vártunk (...) Kicsoda Halloway János? Ki az író? Lehet, hogy ismert ember tréfál velünk? Lehet, hogy egy elsőkönyves mester? (...) Íme! Itt van e könyv, itt van ez a regény! Egykori önmagunk lenyomata egy letehetetlen könyvben, humorral, öngúnnyal, satírával, ahogyan élni, túlélni lehet, lehetett.”

Nem ismert ember volt az elkövető.. És nem is tréfált velünk.

A fiú, akit a nyolcadik általánosban év elején, 1965 kora őszén megismertem, fura csodabogárnak, ugyanakkor legalábbis figyelemre méltó, még az átlagosan igen értelmes hasonló korúaktól is alaposan különbözőnek látszott. Ő lett az induló iskolai újság főszerkesztője – és igen hamar kiderült, hogy a pedagógusi szem igen jól választott: kivételes képességekkel rendelkezett – elsősorban persze az íráskészség terén, de korához képest – rövid időn belül megtapasztalhattam – elképesztő ismeretanyaggal bírt a fizika, a kémia, a biológia, a csillagászat, a pszichológia, némi (elő) filozófiai stúdiumok, továbbá (a szerkesztőségben persze hogy ez derült ki a leglátványosabban) a történelmi-irodalmi témák terén. (Ez utóbbi ekkoriban elsöprő mértékben kalandregény-, Rejtő Jenő – és hasonló -ismereteket jelentett) Még nyolcadikban *A szőke hajszál* címmel vastkos, vagy hat-nyolcszáz oldalas krimi tett le – a szó szoros értelmében – a szerkesztőségi üléseknek otthont adó fém-műhely asztalára. A mű Agatha Christie, Chandler, Chesterton, Sir Arthur Conan Doyle és más nagy krimiírók legszebb hagyományait tömörítette, ennek tökéletesen megfelelő stílusban és minden egyéb technikai megoldásban. Egészen természetes, hogy hősünk

* Mutatvány a szerző befejezés előtt álló rendhagyó modern magyar irdalomtörténetéből

rövid időn belül óriási tekintély lett, és később a gimnáziumban is a legkiválóbb tanulók közé tartozott, váltig egyformán kiemelkedő lévén matekból és magyarból, történelemből és fizikából, stb. – tudjuk.

És ezután következett a nagy – akár szenzációsnak is nevezhető – fordulat. (Ha úgy tetszik, az igazi nagy prózafordulat.) Harmadikos korában megírta a Kádár-korszakbéli középiskolai diákélet elképesztő szuggesztivitású freskóját, egy tragikus végű szerelmi háromszög-históriába ágyazva (*Őziketestű*) – évtizedek múltán újraolvasva is döbbenetesen nagyhatású, életkorához képest zseniálisan alkalmazott írói eszközökkel, éretten, tisztán, igen-igen magas nívón. (Majdhogynem csodagyereknek nevezhetően.) Az meg az a regény volt, amit titkon mindenki szeretett volna megírni. Azután érettségi után – miután mindenki, felfedező tanára, de minden barátja is – azt várta, hogy (mégiscsak bebizonyosodott) az égiektől néki rendeltetett bölcsész-pálya felé orientálódik, általános meglepetésre az orvosira felvételizett, jónévű pszichiáter lett belőle, nagyszerű lélektani érzékére épülő, kiemelkedő emberábrázolási képességét a házasság- és párterápia alkalmazásával igyekezőn érvényesíteni. Nyugdíjazásáig. És közben szállt az idő és mint Apollinaire-nél, itt is hagyott bennünket... És közben – már túl az ötvenen – ugyanez a férfiú, ekkor a harmadik házasságánál tartva, úgy dönt, hogy sajátos írói górcső alá veszi a rendszereket úgy általában, amint éppen váltódnak – tehát egyáltalán ne csak a politikai-társadalmi rendszerváltás közbeni – netán általa generált – szerelmekre gondoljunk, ne is csupán a privatizáció-elszámoltatás-többpártrendszer szentháromságával kalodába zárt, taxisblokáddal, Marosvásárhellyel, Djindjic-lelövetéssel és hasonlókkal ékes és imígyen bravúrosan „levezényelt” ország-rendszerváltásokra... Halloway iskolai felfedezője – volt tanára – ezt írta a regényről: „ritka írói rutinnal és ritka beleérző vagy azonosuló képességgel személyesíti meg minden szereplőjét (...) mélységben és alaposan tudja ábrázolni a női magatartást és ennek szemléleti mozgatóit (...) ez a satirikus mese, de ritkán olvasható valóságosabb elemzés e kacagtató és könnyeztető könyvnél, embervoltunk édes és fájó emlékeiről, a rendszerek váltásáról és a magunk fájdalmas váltásáról. (...) Mindenesetre teljesebb és valóságosabb lett világunk ezzel a könyvvel. Segít közelebb kerülni ahhoz, ami velünk történt s történik, segít közelebb kerülni önmagunkhoz.”

A könyv sikere láttán egy közvélemény-kutató cég körkérdéssel fordult az olvasókhoz: szerintük ugyan ki az a Halloway János? Ezzel – áttételesen – persze a véleményüket is kikérte a Rendszerváltó szerelmekről. Egy-két jellemző – és fölöttébb elgondolkodtató – válasz: „...gondoltam Esterházyra is, de rögtön ki is zártam, mert ezt csakis olyan valaki írhatta, aki jobboldali és nem liberális érzelmű.” (Telitalálat, még ha a szerzőnk közvetlenül nem is politizált soha – D.L.) „Fantasztikus mű. Szerintem akár Temesi Ferenc is írhatta, rá jellemző fordulatok is vannak benne bőven.” „Szerintem a szerző Tamás Gáspár Miklós.” „Szerintem György Péter.” „Akárki is ez a Halloway, a könyve nagyon jó. Nem az a lényeg, hogy kit rejt a név, hanem, hogy ha a kezredbe veszed, nem tudod letenni, amíg el nem olvastad.”

Rendszerváltás ide vagy oda, úgy van, ahogyan Hornyik Miklós írta: továbbra is itt élnek közöttünk – például – a magyarul beszélő és magyarul író jugoszlávok, durva szójátékkal élve: a szétesett egykori állam klónjai és klaunjai. Illusztrációként az egyik legnagyobb fölfújt egykori „jugoszláviai magyar” író emlegeti (azt, aki például arról is elhíresült, hogy a titói, több mint álságos aranykor kellős közepén kijelentette: a jugoszláviai magyar írókat a különbözteti meg a többi magyar írótól – hogy neki van tengere...) Az illetőről ezt írja Hornyik: „Tolnai Ottó ma is a szívögödrehez szorítja a volt Jugoszlávia autótérképét, mert ez az ő posztmodern bibliája, *Költő disznósírból* című, összevissza csapongó könyvében pedig azt panaszolja egy megbántott napközi szomorúságával, hogy valaki ellopta tőle az egyik Tito-szobrocskáját. A másik még megvan neki, szerencsére!...” A szóban forgó, 2004-ben megjelent Tolnai Ottó-kötet – a szívósan továbbélő, kiirthatatlan avantgard-posztmodern kétségbeejtő rekvizituma – az ezredévi szenvedés sajátságos illusztrációjaként érdemel említést: a Kárpát-medencei egyetemes magyar történelem váltig magán hordozza a korábbi nyomorúságok megannyi ballasztját, a 2002-vel elkezdődött és 2006 őszén tetőző magyarországi borzalmakkal, a makacsul továbbélő ős-romániaiság minden eszelőségével és gyötrelmével – no meg a Zoran Djindjic 2003-as meggyilkolását követő ex-Jugoszlávia, alias Szerbia húsos-hagymás ős-balkániságáig... A kultúra – az irodalom – ezen belül, ha nem is látványosan, de arányosan szintűgy magán viseli mindezt, Esterházy Péterrel és Csoóri Sándorral, Tolnai Ottóval és Tari Istvánnal – meg a többiekkel együtt...

Három évtized esszéinek gyűjteményével lép az olvasóközönség elé ebben az évben Nagy Gáspár. Akiről nem lehet elégszer elmondani: költő létére mennyire figyelemre méltó a prózája. (Emlékszünk: a kilencvenes évek Döbrentei Kornéljáról ugyanez állítható.) *A Szavak a rengetegből* révén, ahogyan Petrik Béla írja, valóban fogalmat alkothatunk Nagy Gáspár eszméiről, érzéseiről-gondolatairól – hitvallásai látszólag alkalmi szösszenetek, keserű kötelességként teljesített végső búcsúztatók, visszaemlékezések, előadások, laudációk és ilyen-amolyan megnyitók tarka kavargásából sorjáznak elénk, meggyőzően és élvezetesen. Petrik Béla úgy fogalmaz: a tartalomjegyzéket végigböngészve mintegy leltárszerűen, hiánytalanul megkapjuk a magyar irodalomnak a hetvenes évektől legjelentősebb alkotóinak névsorát (a lista Albert Gábortól Fekete Gyulán és Illyés Gyulán át Pilinszky Jánosig és Sánta Ferencig terjed), de szerepel Sinkovits Imre és Latinovits Zoltán is. Illyés például így: „Illyést olvasni kijózanító gyógyulás. Tanulás, de egyben vizsga is olyan legfontosabb kezdő tételekkel, mint például az, hogy mit tudsz a korszerű magyarságból?” Külön öröm, ahogyan Hajnóczy Pétert „elhelyezi”: kiemeli „a Péterek irodalmából” és az őt megillető – különálló, emelt – dobogóra kalauzolja, „dacolva a korízlés dömpingjével”, kommentálja Petrik. (Helyállóan.) Voltaképpen rendkívül fontos dokumentumkötet a *Szavak a rengetegből*: az egyes alkotók, életművek és alkotások felmutatásával egyúttal a korabeli Európa, ezen belül a közép-európai térség eseményeit vonultatja fel előttünk (ezért fordít például kiemelt, különös feigyelmet Kiss Gy. Csaba korábban említett, 1998-as Lengyel naplójára is) – az a tiszta, csakis rokonszenves-szere-

tetteljes azonosulásra készítő eszmeiség pedig, amely Nagy Gáspár talán legjellemzőbb sajátja, csakis egyetértőleg fogadhatja Petrik Béla által is megkülönböztetett örömmel idézett felszólítását: „kövessük hát nagy lélekkel!”

Nagy lélekre különösen szükség van, ha 1920 óta magyar ember Erdélybe megy. Ráadásul a Tündéerkert mélységesen mély magyar gyökereit egy olyan specifikum is biztosítja, amelyről különösen jólesik beszélnünk – merthogy a szó szoros értelmében meg is ízlelhetjük a beszélgetés tárgyát. Akárcsak az erdélyi levegőt, amely még a Királyhágó előtt, úgy Élesd és Nagybáród között már mind erőteljesebben átszív a hegyeken... Mióta a rendszerváltó idők egyik ritka pozitív hozadékaként fölfedez(het)tük Hamvas Bélát is: gazdagabbak vagyunk egy olyan művel, amely egyféle különleges nézőpontból a Babits-i, Szekfű Gyula-i, Karácsony Sándor-i mives nemzetkarakterológia továbbszínesített változata, hozzájárulva-hozzásegítve a magyarság lelki alkatának egyféle bővített, még izgalmasabb változatához. Amit vélhetően igencsak nagy – és mind nagyobbá váló – lélekkel lehet és kell befogadni... Hamvas szerint vannak pálinkanépek és vannak bornépek. Utóbbiak a görögök, az olaszok, a spanyolok, a franciák, a dalmátok – és a magyarok. „Ezeknek a népeknek ritkán vannak úgynevezett világtörténeti becsvágyaik; nem vették fejükbe, hogy a többi népeket megváltsák, ha kell, puskatussal. A bor az absztrakciótól megóvja őket. A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek (...) ez a bor egyik leglényegesebb alkotóelemének, az idillolajnak következménye. A borországok és borvidékek mind idillikusak.” Ezzel ellentétben a pálinkanépek – ilyenek a szerbek és románok is – „ha nem is mind ateisták, de legalábbis hajlanak a bálványimádásra.”

Aligha véletlen, ha éppen Erdély, „az ódonabb magyar tükör” (ha nem az egész kortárs magyar glóbusz), legnagyobb borásza mondja ki: „a magyarságnak a bor még a többi népnél is többet jelent”, úgy és annyira nemzeti ital, hogy „lényegesen befolyásolta népünk életvitelét, jólétét és lelkialkatát.” Mondjuk ki: nemzeti identitásunk részévé vált, „a magyar embert elkíséri a keresztelőtől a torig.” És azt is ő tette közkinccsé, mennyire Hamvasnak volt igaza, hogy a bornak tényleg van filozófiája – olyan bölcselete, ami igen-igen sok mindenre megtanít: „arra, hogy becsüld meg azt, ami van (...) a bor mellett részese vagy a nagy mindenségnek, ezerszálú kötés fűz össze mindennel (...) becsüld meg a meglévő barátot, a polcodon nyitva hagyott könyvet, asszonyod cérnát tübe fűző kezét, öregnek szeme harmatát, a káposztalapi-ban sült kenyér ízét, a bazsalikom illatát, az augusztusi esték tűzijátékát, mindent, ami van (...) légy derűlátó, higgy önmagadban (...) nagyobb öröm adni, mint kapni (...)szeretnünk kell egymást (...) mert így elviselhetőbb az élet.”

Csávossy György (1925–2015) „mellékesen” igen jó költő, pompás tollú esszéista – a huszadik század végi és huszonegyedik század eleji Erdély egyik legvarázslatosabb figurája volt, nem csoda, ha azokban a véle töltött csodás 2009 januári nagyenyedi napokban Szentesi Zöldi László tiszteletbeli nagyapjává fogadta. (Alighanem nem is csak a maga nevében). Ő volt az, aki egyszemélyben, a legszorosabban és a legszebben összekötötte a kortárs magyar irodalmat a magyarság nemzeti italával – „a magyar nagyszerűség” italával, Vörösmartytól, Petőfitől Döbrentei Kornél

Háromputtonyos bordalán („borrá ha szentül az Ige;/testet, szellemet átítat,/lelkem Istennel összeforr,/hozzá emel az áhítat”) át a keresztre feszített Erdély és a mártír város Nagyenyed tragikus szépségéig. (*Glossza* című verse 1981-ből: „Egyébként/nézz körül a szellemi szürkületben/egymásra mosolygunk mint a fényképek/az aznapi újságot idézzük/miközben mindeki mást gondol/vagy ugyanazt”. De sűrítmény-jelmezésként megidézhethjük *Erdélyi requiem* című, 1987-es versének befejező sorait is: „itt küszködtek őseink./Nyílt kriptán át járkál a szél,/megfoghatatlan, mint a cél,/mely lefordítja s töri szét/a kihalóknak címerét.”) Megfogalmazta, kifejtette a borleírás irodalmi nyelvét, tőle tudhatjuk meg, hogy a bor tulajdonságainak érzékeltes leírására három- és félszáz kifejezés áll rendelkezésünkre („sem a szókincs gazdagsága, sem sem annak egyezményes értelmezése szempontjából egyetlen borásznemzet sem előz meg minket”), és hogy ha a nőkre gondolunk, „szemük tükre, hajuk aránya, testük ingerlő illata, bőrük bársonyossága, ajkuk édessége, szeszélyeik sava és természetük állhatatlansága nem azonos-e a boréval? Hát nem olyan-e a muskotály, mint a szerető, szép, szőke és illatos, de végül megcsal? És nem barnásan aranyló a szürkebarát, komolyabb meg nagylelkűbb és a hűséget is visszavárja, mint portyázó lovagot az erényes feleség?”

Az a megrendült tisztelt, ahogyan a kiváló dokumentumfilm-rendező Erdélyi János és a prózaíró Ambrus Lajos – mellékesen mindketten elismert borászok a somlai örök-nagy márkája körüli vidéken – a szeretetteljes azonosulás látható gyönyörködésével és „belé-, vagy inkább alámerülő” élvezetével filmet készítettek róla (ugyanazzal a címmel, amely egyben Csávossy 2012-es kötetének címe is: *Jó boroknak szép hazája, Erdély*) – ugyanazt bizonyítja, amit ő maga így fogalmazott meg 80. születésnapjára megjelent, *A bor dicsérete* című válogatott kötetében: „Talán az, hogy az Ikrek jegyében születtem, oltotta belém a kettős hajlamot, vagy csak életpályám alakulása hozta magával, hogy mindkét területen, a borászat tudományán és a szépirodalmán is megkísérletem az alkotás szépséges gyötrelmét megélni (...) itt Erdélyben, ahol minden csepp bor, minden leírt sor e varázslatos táj ízeinek a tolmácsa kell legyen.”

Csávossy egyik „apródja”, hadsegédje-bűvészinasza az az Ambrus Lajos, akinek *A bor dicsérete* megjelenésének évében, 2005-ben lát napvilágot *Az én szőlőhegyem* című kötete, amelyben egy Ambrus Lajos nevű – valóban létezett – neves természetfotós bőrbe-gépbe bújva, a lírai ihletésű próza és esszé megkapó műfaji ötvözeteként érdekes fikciót állít élénk, a Somló, a Vas megyei szőlőtermő vidékek, a felvidéki Bazin vagy éppen Kiskunhalas és Gyula érzékletes, 1932-ből közvetített megjelenítésével. Itt a mozaikszerű töredékesség kifejezetten vonzó, olykor ígésző szépségű közéletismódot takar: kevesen írtak izzóbb szeretettel és odaadással a magyarhoni borvidékek univerzumába kapcsolt magyar glóbusz régi és a mába vetülő látomásairól, a külső tájakkal a belsőket felkeresve – hogy így ezáltal is megeljük régi és igazi magyar önmagunkat – visszatáljunk saját magunkhoz...

„Az ország a helyére zökkent. (...) Magyarország talán soha nem volt ennyire azonos valamivel, mondjuk saját égi valójával, mint akkor” – az 1956-os forradalomról

és szabadságharcról ezek a kristályosan csillogó mondatok olyan embertől származnak, akinek – sokezred magával – élete legmeghatározóbb élménye 56 volt, de úgy és annyira, hogy végül is ő írta meg – az *Ötvenhatos regényt*, amelyet Benedikty Tamás már emlegetett műve mellett a forradalom másik legjelentékenyebb nagyepikai ábrázolásának tartunk.

Karátson műve esszéregény – ez pedig azt is jelenti, hogy a szöveg meglehetősen sokrétű, a mű csak kis része játszódik ténylegesen azokban az őszi napokban, szükségszerűen sok az előre- és visszautaló jellegű, sűrűn váltogatott, egymást váltó, olykor szinte egymásra torlódó idősíki, szapora váltogatással, néha még „egybecsorgatással” is – ám dícséretesen konzekvens és koncentrált fegyelmetséggel minden mindvégig a legújabb kor legnagyobb magyar eseményének alárendelt, azt szolgálja 56 alfa és omega mivolta, abszolút origó-funkciója pillanatig sem kétséges. Ettől mélyen ötvenhatos regény az Ötvenhatos regény – ha nem is igaz, ha erőteljes túlzás is az a kritikusi megállapítás, hogy mostantól ez „az” ötvenhatos magyar regény. Ami Benediktynél időnkénti túlírtás, az Karátsonnál a teremtett világ egyféle túltengő „túlmutatása”, a heroikus küzdelemből, 1956 páratlan nagyszerűségéből kissé „kilógó” volta: az embernek az az érzése, a nagy esemény elsősorban (most már, minden rajongó tiszlelete-csodálata mellett) arra jó a szerzőnek, hogy a maga sérelmeit, publicisztikus eszmefuttatással a rendszerváltozás és az azóta eltelt időszak, a szívének különösen kedves és fontos környezetvédelem (vízlépcső – de inkább, tudjuk, vízlépcsőd és vidéke) – kellőképpen kimondathassanak, megfogalmaztassanak, Ahogy Sturm László írja, „Karátson Gábor csak saját történeteit meséli el. Mit látott a forradalomban, hogyan élt a családja és hogyan halt meg az anyja, mit jelentenek neki az erdélyi utazások, miképpen tartóztatták le és mi történt a börtönökben, hogyan menekült a Kádár-kor akváriumi világából a festészethez és a távol-keleti bölcsességhez, mi volt számára a Duna-mozgalom, kikkel barátkozott, és meddig. Története élőszóbeli anekdotázások, sztorizások során érlelődtek.” Ahogy ő maga mondja: „ki voltak azok a történetek addigra már csiszolódva. A forradalmi történetek is, a börtöntörténetek is (...) meséltem mindig őket, pohár bor vagy csésze tea mellett, esti villanylámpafénynél. Kíérleltségük biztos támasznak tűnt már a regény tervezetése idején.(...)az ötvenhatos regénynek (...) gazdagnak kell majd lennie anekdotikus részletekben.” Az író személyes története így természetesen nagyban őrzik az élőbeszéd jellegzetességeit, ami természetesen nem baj, de mindez – megint Sturmot idézve – „a regény szerkezetét is meghatározza: egyrészt minden esemény és megnyilatkozás konkrét helyzethez, emlékezetes jelenethez kötődik, másrészt a kitérők, közvetések széttördelik az időrendet. Az elbeszélés ezáltal egyszerre mozaikosan töredezett és áramlóan egységes, egyszerre érzékletesen világos és kavargóan ígéretes. Az író úgy használja föl a modern regény technikáit (montázsszerkezet, töredékesség, nézőpont-váltogatás, műfajkeverés), hogy azt alárendeli a magyar próza Mikszáth nevével fémjellezhető, anekdotázó hagyományának: a visszanyert személyességnek.” A visszanyert személyesség egyszerre varázslatos és jelen esetben olykor elidegenítő is: soknak tűnik a kibogozhatatlanul egymásra halmozódó, hol ál-, hol

valódi névvel szerepeltetett hősök sokasága, akik legalább ennyire antihősök is – ami megint nem lenne baj, de a túlburjánzás még akkor is fásasztó, ha a megindítóan tiszta szándék mögül kiviláglik az Ötvenhatos regény talán legnagyobb, korszakos jelentőségű mondandója, amit Sturm úgy összegez, hogy 1956 azért léttörténeti eseménye Karátsonnak, mert „közösségi szinten hozta vissza a valóságot – a forradalom napjaira eszerint kiválasztott nép lett a magyarság.” A regényt idézve: „a forradalomnak az volt a lényege, hogy ezentúl már csak igazat beszélünk”. A kádári ellenforradalom a kiválasztottság megtagadásával a megnyomorítottságot, a zavarodottságot és a kényszerű – védekező jellegű – amnéziát tette teljessé. Míg „a forradalomnak az volt a lényege, hogy ezentúl már csak igazat beszélünk” és az elbeszélő számára még a (teljes mértékben le nem ült) három év börtön is „a forradalom tükrövilága volt” – de „Márianosztráról kilépvé rájöttem, magyarul ezután már csak hazudni lehet.” Az igazság utáni öntudatlan sóvárgás pedig ezután össznépi „voyeurködés”-ben, leskelődésben élte ki magát, ami tudvalevően az igazmondás képességének elvesztésével jár. Ez pedig végzetesen kiszolgáltatja a társadalmat a manipulációnak: „aki nem tudja magát kifejezni, azzal akármit meg lehet csinálni.”

A regény egy másik kritikusa jogosan teszi fel a kérdést: vajon mennyire lehet „megvilágító erejű” ez a mű – és tegyük hozzá: általában az ilyen művek, tehát például Benedikty Szuvenírje is – mindazok számára, akik részint az időtlen, örök-egy manipuláció, részint életkoruk miatt nem ismerik, nem ismerhetik legragyogóbb történelmi eseményeink egyikét? A választ, úgy lehet, (el)fújja szél... Mindenesetre reménykedjünk... mást amúgy sem tehetünk.

2005-ben még úgy tűnik, Döbrentei Kornél is folytatja az alig évtizede méltán nagy feltűnést keltett esszéirői „vonalat”: a 2002-es *Vajúddó feltámadás* után ekkor jelenik meg a *Helybengalopp*, az egyik legjobban szerkesztett – ismét Kövesdy Zsuzsa munkája – Döbrentei-kötet, amely különösen frappáns keresztmetszetét adja a költő nézetrendszerének, egész eszmei felvérteztségének: a címadó verset („egy Schénerhuszár-ra”-ajánlással) és a publicisztikai (vagy annak tűnő) írásokat mintegy marokra fogja az őket szinte kettészelő költemény, a *Szent Margit lázadása*, amely különös fénnel mutatja meg, mennyire „történelmi momentumok szikla-robbantása” Döbrenteinél a vers, ahogyan Szakolczay Lajos éles szemmel észrevételezi – a drámai magunkra-ismerés kínzó zálogát mutatva fel („Ó, mily megnyomorító súlyként szakadt rád,/jámorságod ábrándja: a félelem nélküli szabadság!”) Ugyanezt példázza a nagy záró vers, a Balassi Bálintnak halhatatlan emléket állító, hallatlanul szuggesztív, Istennel némiképp Adyhoz hasonlíthatóan tovább társalkodó *Magyaroknak való* is: „Mindig a vakmerőek mernek s odahalnak,/ S akkor a hitványok maradnak meg magnak,/ Abból majd miféle magyar sarjak hajtnak?/ Elmúlt szép Pünkösdeknek gyönyörű ideje /Elüszkült az ég, mint combomnak rút sebe,/ Szent Lélek-láng emészt, vagy a kárhozat heve?/ Válaszolj, mielőtt felérek, vagy gyere le!” E versek köré olyan prózai írások állítanak ebben a – meggyőződésem szerint az egyik legjobbnak számító – Döbrentei-munkában tartóoszlopokat, mint a 2004-es szomorú esztendő november 4-ére írott *Csapataink nem állnak harcban*, a vészterhes 2002 utáni időket meg-

idéző *A Pannon Rádió végnappjai*, vagy éppen – oldásként akár, de súlyos (ugyanakkor kedves-kedélyes, baráti és szellemes) mondanót is hordozó *Egy éj Velencében – Farsangolás Szakolczayval...* Mellékesen éppen Szakolczay írja Döbrenteiről, hogy „„komor lelkesültségű ábrázatán” a valóság minden szelete, jó és rossz történése látszik. És aki ismeri Döbrenteit, tudja: tényleg afféle végvári katona ő – ám ez a gyakran szigorúnak tűnő, zsigereiben is katonás férfiú tulajdonképpen „csak” folyamatosan és elszántan farkasszemet néz a valóság minden jó és rossz történéseivel. És mert körülöttünk a magyar valóság olyan, amilyen: ezért a néha érthetetlennek látszó szigor és kíméletlen számonkérés, az olykor kifejezetten morózusnak tűnő attitűd és/vagy rosszkedvű ügyeletes tisztet megszégyenítő stílus. Ráadásul: költőről – egészítsük ki: *elsősorban* költőről – lévén szó, a sajátos látás- és közelítésmód, a lírai én megannyi különleges kivételési formája végvári vitézek esetében eleve kíméletlen ítélkezést feltételez. És ez már jó ideje szétfeszíti a verstani kereteket. Régi és jól ismert, mondhatni klasszikus eset: még Petőfinek sem elég csupán a költészet, nevezetes és oly keserű választási kudarcára vagy akár a korabeli magyar vidéki élet anomáliáira prózában – naplóban, úti jegyzetekben kell reflektálnia. A lírától alapvetően eltérő eszközökkel, de azonos szemlélettel, indulattal – és hatásfokkal. Tehát: a publicisztikus, esszéista megszólalás Döbrentei esetében majdhogynem természetes, hangjából, világlátásából, költői-emberi alkatából természetszerűen adódó következmény. A 2012-ben megjelent, *Az igazság merész áhítása* című kötet egyszerre tartalmaz újabb és régibb Döbrentei-publicisztikákat és a költővel készült interjúkat, róla szóló írásokat. A kötet szerkesztőjének előszava szerint költőnk mindig is nagy merésze volt az igazság áhításának, tudván, hogy hatékonyan cselekedni csak nemzetben és értékelvűen gondolkodva lehet, éppen a legeslegfontosabb: magyar megmaradásunk érdekében. *Az igazság merész áhítása* tehát sort folytat és ki is teljesít: nemcsak azt mutatja fel, mi is történt, hogyan is telt-múlt az idő a barikádon az elmúlt tíz esztendő alatt, de azt is élénk tárja, mi mindent is kellett és kell átélnie, éreznie a harcosnak, aki a lelke mélyén jól tudja, hogy az „egy Schéner-huszár” írott, kötetcímet adó vers helybengaloppja az igazán helytálló állapot- és helyzetrajz, és hogy küzdeni akár még bizakodás nélkül is lehet és kell. Ezt az evidenciát mutatják a *Veszélyes üzem Magyarországon*-ciklus többnyire napilapokban megjelent és hétköznapijaink küzdő cikkei és a beszédes című *Bevégzetlen szabadságharcaink*-kollekcióban napvilágot látott írások, a Csoóri Sándor előtti tisztelgéstől a hetvenéves Bakay Kornél köszöntéséig, Szaniszló Ferenc méltatásáig vagy a Raksányi Gellértnek a túlvilágra írott levélig. Hiányérzetet elsősorban az kelt, hogy nem olvashatunk olyan írásokat, mint például az időnként igéző szépségű *Emlék az örökkévalóságról*, amely ugyan 2003-ban íródott és a 2005-ben kiadott Helybengalopp-ban kapott helyet – ám ha a kötet szerkesztési elveibe belefért, hogy a szintén 2005-ös *Röntgenkép egy trójai falóról* vagy pláne az 1992-ben írott *Akiről a bóbér mértéket vett* (vagy az ugyanebből az évből való Kárpáti Kamill-beszélgetés) a legfrissebb gyűjteménybe helyeztessék – legalább néhány, az esszé lírai, legnemesebb hagyományait folytató, a prózában is igazán Szépiró költőt felmutatni képes opusz is helyt kellett volna kapjon. Amelyek a tiszta költészetet költöztetik

egy másik, nem kevésbé megragadó műnembe. Döbrentei képes erre, de úgy tűnik, az önmagára szabott és természetesen levetethetlen harcosi attitűd, a permanens jelenlét a barikádon mintha eleve kizárná az ilyesféle teljesítmények sűrűbb jelenlétét, az esszét, úgy tűnik, ezen írások terhére szorítja vissza, váltja föl az írói jegyzet és a publicisztika. Kár.

Egy különlegesen egyéni hangú, szinte szokatlanul mély és érzékenységében, az emberlét és történelem nagy kérdései irányába rendkívüli kifinomultsággal lépő költő áll elénk még a kilencvenes évek elején: Dobozi Eszter (1956–2019) *Látó* című kötete (1991 után) két, méltatlanul kevésbé méltatott szociográfiával is halhatatlanná teszi nevét: a még ugyanebben az évben megjelent „*Csak a napnyugtát néztük...*” vélhetően a legelső a csak jóval később – 2010 körül, illetve után – szárbá szökött drámai „gulang-irodalom” darabjainak sorában: az 1945 januárjában a Szovjetunióba hurcolt tiszaladányi fiatalok – többnyire gyermeklányok – dokumentum-anyagát nemcsak az úttörőnek kijáró külön köszönet és kitüntető tisztelgés illetheti, de az az elismerés-többlet is, amely a magyarság iszonyatos szenvedéseit drámai, nagyhatású, magyar íróhoz méltó és nőtől különösen megrendítő ábrázolójának is kijár. A másik mű, az 1994-ben napvilágot látott *Tíz körömmel* a homoki boráról híres Duna-Tisza közti falu, Izsák kálváriáit mutatja be a rendszerváltás kapcsán – a földtulajdon-visszaigénylések, a kárpótlás körüli suskusok és hasonlók ige-igen érzékletes feltárásával.

Ez a kiváló író nő 2005-ös, *Másolhatatlan* című verseskötetével alighanem végleg beírta magát a magyar líra legújabbkori fejezetébe (is). Joggal summázhatta művészetét egyik kritikusa úgy, hogy „ebben az érett költészetben a természetélmény egy elementárisan vágyott harmóniaképzetet és -érzetet fejez ki – a történelemélmény viszont rendre diszsonanciával telített.” Hát igen, ilyen – váltig ilyen – ez a magyar világ itt körülöttünk. És az igazi, a tiszta költészet nem tesz egyebet, csak rezonál...

A szociográfia makacsul fel-feltámadó, a rendszerváltás körüli és azt követő időkben a nem éppen kedvező körülmények ellenére magát megadni nemigen akaró mivoltát tükrözi-bizonyítja Sarusi Mihály gigantikus, hosszú évek munkáját számos kötetben átfogó „Iratos Sagája” is, amely az Alföld széli (Csanád, Arad és Zaránd határvidékén található), Romániához csatolt Kis- (és Nagy-) Iratost dolgozza fel, számos változatban, a hely- és ragadványnevektől a tájszótáron át a tízkötetes falurajzig és a Kisiratos 200 évét izgalmas képekben bemutató albumig. Sarusi a valóságirodalom, a magyar dokumentumpróza egyik legkitartóbb, legkövetkezetesebb és legszívesebben meg nem alkuvó szabadságharcosa: különlegesen „kopogós”, roppant egyéni stílusával és kíméletlen szókimondásával, olykor sajtóságosan asszociatív „bakugrásaival” nemcsak különleges szint és hangulatot jelent irodalmunkban, de az éppen soros, Aradon megjelent Iratos-darab (*Szalbek-Iratos*) mellett például a szintén 2005-ben kiadott *Alföldi képek* című esszékötetében a trianoni határ két oldalán található nyelvjárások vizsgálatával a tökéletes összetartozást éppúgy felmutatja, mint amikor a délvidéki Tótfalu katolikus szigetét tárja elénk.

2005-ben, teljesen váratlanul, megjelenik egy Csurka István-próza-kötet is, *Fesztiválkandúr* a címe. (Az emberek ekkorra már elszoknak a Csurka-szépirodalomtól

– ami meg darabjaival történik 1990 óta, az az általa nemigen kedvelt abszurd, de meglehetősen inkább a horror világába tartozik...) A címadó novella, nagy örömmel írni, elolvasás után azonnal a legkedvesebb, szívünkhöz különösen közel álló prózai írások előkelő körébe lép be – egészen rendkívüli hangulatú, igézően szuggesztív mű a Kádár-korszak egyik sajtósági értelmiségi életszeletének, a vidéki kulturális fesztiválkörének és figuráinak megidézésével, feltámasztva benne a régi hőst, Nehézfiút. És benne olyan megragadó vallomással, ami a „macsónak”, „nőfalónak” hitt és mondott férfiaké lehet: „Hány embert bánthat meg, akik áldozatul estek mohóságának és azokat, akiknek hűséggel tartozott volna, s akik most azt kapják, hogy miattuk volt kielégületlen. De hát nem miattuk! – kiáltott fel magában, hanem az egész élet volt kielégületlen, rabélet. S ezen túl is, mennyire dönti le a saját szobrát, ha bevallja, hogy ennyire éhes volt az alkalomra, s milyen ember az, aki ennyire ki van szolgáltatva önmagának, és ennyire vágyik kirepülni valamilyen kalitkából? Az alkalom? Vajon nem vagyunk-e mindannyian kiszolgáltatottjai életünk alkalmainak? Nem csapunk-e le mindannyian mint a vércse minden megszerezhetőre?” A kötetben olvasható a fontos életrajzi adalékokat tartalmazó, igen szép *Búcsú Nagyváradtól* című írás éppúgy, mint újra összegyűjtve a megjelent, *Kint az életben* című kötet „színművészetis” novelláit, valamint a kor sajtóviszonyait a régi iróniával ábrázoló *Egy vezércikk születése* vagy az egészen paradés *Rákosi (Rosenfeld) Mátyás újratemetése...* És ez a novelláskötet mintha egyben be- vagy felvezetése lenne a következő évben, 2006-ban kiadott, nyugodtan „extrán-kiemelőnek” minősíthető Csurka-műnek, amelyről mindenképpen külön kell szólni. Ha igaz – márpedig igaz – Illyés meghatározása, hogy *Az apostol* Petőfi eszméinek szótára: *Az esztéta* Csurka „csurkaságának” talán legpontosabb, legkoncentráltabb foglalatja. A hallatlanul gazdag Csurka-életmű egyik legkivételesebb darabja. Amelynek alighanem a teljes írói oeuvre-ben is kitüntetett, megkülönböztetett helye van. Míg a Fesztiválkandúr újra – még egyszer, teljes pompájában – a prózaíró nagy alkotót mutatja föl, *Az esztéta* a háromkötetes Püski-gyűjtemény címével egyenlő: Minden, ami van.

Az 1956 utáni magyar memoár-irodalomnak – mind művészi-irodalmi, mind eszmei-erkölcsi szempontok és megítélések alapján – három mesterdarabja van: Déry Tibor Ítélet nincs-e és Csurka István *Az esztéta* című műve birtokolja a két vezető helyet, őket követi harmadikként Faludy György a Pokolbeli víg napjaim-mal. És ha persze – természetesen – nagy művek között nem lehet az olimpiai helyezésekhez hasonló rangsort állítani (legalábbis úgy és azon módon nem, mint a teljesítményt közvetlen eszközökkel mérhető sportban), annyi azért mindenképpen megállapítható: *Az esztéta* a kíméletlen és magasrendű írói eszközökkel végzett önvizsgálat okán állítható a feledhetetlenül bölcs és – gondoljunk a József Attila- megidőzésre vagy a Füst Milán-kalandokra – emlékezetesen szuggesztív Ítélet nincs mellé. A kötet szerkesztő Szócs Zoltán azt írja, ezek az emlékezesek 1956-tól körülbelül 1998-ig tekintik át „az írói pálya, az egyéni boldogulás ívét” – az időbeli „ide-oda ugrabugrálások” páratlan egységben tükrözik a Kádár-rendszer és a rendszerváltozás körüli időszak ilyen-amolyan kényszerlétezéseinek csurkai anatómiáját.

Az esztéta jóval több annál, mint amit az ajánló mond: „a Kádár-korszak mentalitásának dokumentuma.” Erősen le- és beszűkített minősítés ez, korlátozó és leegyszerűsítő egyszerre: Csurka István személyiségének, világképének összegzése is lehetne, de ha azt mondjuk, még ennél is több: nem éreztetjük eléggé azt a sajtóságot, csak nagyon kevés könyv olvasásakor érezhető hangulatot, ha az ember úgy érzi, az író a haverja, akit akkor hív fel, amikor akar..., ez a borzongató bensőségesség, ez a simogató-melengető meghitt emberség az, ami naggyá tesz írásokat, Istennek hála, szép számmal a magyar irodalomban (is): Az esztéta esetében a tényszerű-elemző – a líraiságot szemérmes-férfias komolyság-álarc mögé rejtő – elbeszélésmód az, ami alighanem leghatékonyabban győz le bennünket. Két vállra fektet – az azonosulás, a hatás egyik legfőbb bizonyítékának, egyben biztosítékának tekinthető elem boszorkánymesteri kikényszerítésével. Az igazán nagy írók igen jól értenek ahhoz, hogy ezt a feltétlen „odasimulást” elérjék – Csurka ezt a maga speciális módján viszi véghez, de persze itt is, most is a végeredmény számít: nagyon is meg lehet érteni a szerkesztő által idézett korrektor-hölgy több mint árulkodó megjegyzését, hatás és ellenhatás, akció és reakció kölcsönös feltételrendszerében: „Csurka olyan, mint a görög sorsdrámák hősei, egész életében kínlódva viaskodik a végzettel, de az nem engedi el.” Hát igen: erről van szó...nagyjából. Egyszer maga az író is megfogalmazta (úgy lehet, kegyelemből súgtak neki): „...el kell végeznünk azt, amire kiválasztattunk.”

A család, 1972.

Amikor az emlékek...

Álmomban szerettem rózsakertben járni. A szirmok lágy tapintása, a látvány sejtelmesen puha közelsége izgatott. Meg az illatuk. Ágyam mellett az éjjeli szekrényben hosszú évekgig ott lapult egy Bulgáriából hozott viola, színültig töltve rózsaoalajjal. Néha kicuppantottam az aprócska dugót és a parányi üveget az orromhoz emelve beleszagoltam. Később Tunéziában, amikor a forrón gőzölgő parányi kávécsészébe csöppentett rózsaoalaj a fekete lével egyesült, egy kortyintás után megismerkedhettem a kávé-rózsaoalaj furcsa íz egyvelegével. Ilyenkor valami örömezület fájdult a szívemnek, mert a várt pillanat eljövetele és azonnali elmúlása szomorkás érzés. A megéltet szerettem volna konzerválni. Lesben álltam. Nyitott voltam az újra.

Amióta csak eszemet tudom, figyeltem... az embereket. Anyagot gyűjtöttem. Magamnak. Ami érdekelt, azt nem kellett az agyamba gyúrni, magától benne maradt. Raktározódott. Mindig készen a szereplésre. Ha kellett, varázsütésre a porondra pattant. Néha emlék formájában megelevenedett.

Réges-rég – valamelyik vasárnap délelőtt – egy kis bajor falucskában vagyok. A helység Sillertshausen, Münchentől északkeletre fekszik és a Hallertau nagykörzetben található. Ha jól emlékszem, csak a legrésztesebb térképen (Gemeinde-féle) tudtam nyomát találni. A lankás dombok között, komlóföldekkel körülvett település ugyan pár házból áll, de történelme a régmúlt időkbe nyúlik vissza. A nyolcadik században, amikor a Frank Birodalom a Karoling dinasztia által meghódított, akkor alapították a környéken az ehhez hasonló kis falvakat. Errefelé már abban az időben foglalkoztak komlótermesztéssel, s az első feljegyzés erről 763-ban említi a közeli Geiselfeld község nevét! (Állítólag megelőzve a Párizs melletti St. Denis kolostor szerzeteseit, akiknek hasonló tevékenysége „csak” 768-tól datált.) Valószínűleg, már akkor is valamilyen szeszes nedűhöz használhatták a komlót, amelynek igazi „karrierje” majd csak 1000 körül kezdi diadalútját, amikor elindul a bajorhoni sörfőzés...

Ma is, ha erre a – bajorosan Holedau – környékre gondolok, valamiféle különös hangulat kerít hatalmába. Amikor Münchenből autóval látogatóba jöttünk, mindig lassítottam a tempón. A magasba futó, zöld növények levelekkel teli indáit – előbb távolról, majd egyre közelebről – csodáltam. A táj lankásain, ameddig csak a szem ellát, a már rég világhírré szert tett komlóföldek láthatók. Maradandó hatásuként, a szépre és a különlegesre hangolt gondolatok, később is velünk tartottak. Baráti társaságban, hosszú beszélgetéseink során, a problémák megoldhatóságában – a különös „kép” látványa – segítségünkre volt.

Egy emeletes parasztházban bérelt műteremlakást Werner, akiről addig csak azt tudtam, hogy a müncheni Akadémián végzett festő szakon, majd professzora közbenjárásával még mesterképzésen is részt vett. Most is – negyven év távlatából – pontosan látom magam előtt a fehérre meszelt házat. A hosszan hátrahajló udvarban, fedél alatt, több sorban gépek zakatolnak. A fűrésztrácsák összehangolt kánonba fel, le, mozognak. Már messziről hallani a sziszegő, éles fogaknak fába hatoló, mélyen zengő hangját. Többnyire nem áll mellettük senki. Vigyázva végzik dolgukat. Ha a csúszó hatalmas fatönk szét van fűrészelve, a gép

automatikusan leáll. Egyszer megnézhettem a ház, vagy ötven méter hosszú, magasra húzott, felső emeletének fagerendákkal rendre alátámasztott – szellőző ablakokkal teli – részét. Csodálkozom magamon, mert a padlástérben száradó komló fanyar illatát ma is érzem, orromat facsarja.

Közeli harangzó csendül, amikor most a házhoz érek. Az első lépcsőfokok szüette deszkái recsennek, amikor a lépcsőházban elindulok felfelé. Ahhoz, hogy az ember feljusson az első emeletre, tizenkét lépcsőfok után – ahol fele úton megpihelve, kis ablakon a beáramló reggeli nap melegét érzem arcomon – meg kellett fordulni. Így van ez most is. Egy pillantásra még kinézek a szabadba, aztán újra felfelé kezdek lépkedni. Az utolsó három lépcsőfoknál már innen lentről látni az ajtó mellett álló, számomra furcsa figurát. Az első beszélgetés során, később megtudom a kollázsszerű, szokatlan jelentésű tárgy szoborrá nemesítéséből assemblage lett. Werner – akit mi Futyinak szólítunk –, afrikai fűből készült teát kínál. Ölemben lapul fényképezőgépem, mert egy müncheni kulturális havi lap megbízásából (Münchner Mosaik) képeket fogok a művészről készíteni. Először arra kérem, beszéljen saját magáról. Művészetről, sikerekről, elérhető vagy elérhetetlen célok megfogalmazásáról. Figyelmesen hallgatom. Ma is fülemben cseng egy számomra meglepő mondata:

– Először el kell döntened, hogy közelebb akarsz-e kerülni ahhoz, amit éppen láatsz. Ha igen, engedd át magadon. Ha távol tartod magadtól, idegen marad. Akárhogy döntesz, tolerancia nélkül nem mész semmire

Próbálok megérteni, mit akar ezzel. Meglepődik, amikor mondom, a tolerancia szót most hallom először. Sietve hozzászem, de érdekel a dolog. Azóta már persze sokat foglalkoztam a jelenséggel és sejtem – talán sajnálom is –, a szó sosem fog bennem igazán a „helyére” kerülni.

Ma már tudom, hogy a tolerancia jelenség. Akkor még nem tudtam, milyen jelentősége lesz az életemet végigkísérő átmenetekben, az önbizalom kialakításában. Általa nyílt lettem a sokszínű világ felé. A nyitás lehetősége felkeltette igényemet a megszokottól eltérő vélemények, kifejezési formák, stílusok, jelenségek megismerésére, elfogadására. A tolerancia legfőbb szerepe számomra abban nyilvánult meg, hogy „a másikhöz” fűződő viszonyt magyarázva, annak érzékeny megközelítésével eljussak a felismerés igazabb, a mély meggyőződés állapotáig. Érdekes volt megfigyelnem a személyiségemre irányuló, attitűdformáló hatását. Segített abban a folyamatban, hogy magamat – rendezve elképzeléseimet – a jelenbe helyezzem. Magamat, és kortársaimat, mint a *jelenkori* történelem részét helyre *tegyem*. A toleranciában felismert lehetőségben felcsillant előttem a világhoz való intellektuális és érzelmi közeledés lehetősége. A toleranciában megjelenő önfogadás szinte feltétele lett a kreativitásom fejlesztésének. Zenei tanulmányaim során, már fiatalabb éveimben is arra törekedtem, hogy egyes elemeket, témaköröket, gyakorlati tevékenységet nagyobb összefüggésekben vizsgáljak. Hogy ez már a toleranciának valami korai, öntudatlan formája lehetett? Ha igen, talán csak az, hogy a vizsgálandó dolgokat nem különböztettem meg egymástól.

Állítólag a tolerancia tanítható. A tolerancia megközelíthető. Még ha közvetlenül nem is megfigyelhető, de sok példa kapcsán – láthatjuk –, számos megnyilvánulási formájában érzékelhető. Érzékeny, de megfogható készség. Sőt, képesség-együttes.

Az évek múlásával nemcsak én, de a tolerancia fogalma is változott. Nemcsak a fogalom, de az azt gyakorló ember is gyanús lett. Sokak szerint a rugalmas megközelítés gyermeki, kialakulatlan szemléletre emlékeztet. A főszer bizonyítalan megalkuvónak tűnhet föl, hiszen, nem ítél, nem használ rekeszeket. Ezt amiatt teszi – mintegy védekezésül –, mert nincs kialakult véleménye, tehát befolyásolható, karakter nélküli figura? Sokan feltételezik, hogy az egyenrangúság magában foglalja azt is, hogy mindenki éppen olyan, mint a másik, vagyis, hogy az egyenrangúság, azonosság. Pedig az egyenlőség és az egyenrangúság követelése, valójában éppen ennek az ellenkezőjét tartalmazza. Az *elfogadás* nem egyenlő az egyetértéssel. Könnyű elfogadóan viselkedni? Az elfogadást a megbecsülésen (érzelmi komponens) keresztül lehet a leginkább elsajátítani.

Az ember általában, ha elfogadja, hogy amit lát furcsa, tehát más, akkor sietve olyan magyarázatot keres, hogy a „milyenség” számára elfogadható, saját sémáiba illeszthető legyen. Ezzel szemben a toleráns attitűd nem keres rögtön elfogadható, valami sablonba illő magyarázatot. Nem az a kérdés, hogy miért tesz valaki így vagy úgy, nem feltételez a külső megjelenés vagy gondolkodás mögé ilyen vagy olyan, számára elfogadhatóként definiált okokat, érveket. Ma már biztos vagyok benne, a tolerancia, az előítéletekkel teli, sematikus érzés, az egysíkú életforma ellentéte.

A tolerancia gyakorlásánál fontos szerepet kap a belső kontroll. A saját megítélés foka nem (feltétlenül) függ a külvilág, vagyis a mások megítélésétől. A gyanakvó, bizalmatlan ember, aki fél a számára újtól, a változásoktól, főképp a mástól, ritkán toleráns. Abban, hogy az arány helyes legyen, a belső kontroll segít. Amikor engedek, sőt magamévá teszem a másik álláspontját, hitem nem változik. Azt hiszem, hogy velem együtt én sem. Hogyan zavarhatná a szokatlan, az új, vagy akár a *más* nézőpont felbukkanása, kialakult véleményemet. Belső harmóniám nincs veszélyben. Másoknak az általános elveik attól lennének érvénytelenek, mert az a sajátjuk. Az enyémhez képest más milyenek? A toleráns embernek döntései, véleménye (ezért) nem függ erőteljesen a másokétól, mert belső kontrollal teli attitűdjük erős. Az ilyen ember nem hasonlítja magát folyton a többiekhez. A mások iránti bizalom, azonban az önbizalom fontos jele és talán még forrása is.

De miért is beszélek erről? Eredetileg a hatvanas évekről, a „hullámokról” akartam valamit mondani. Elkalandoztam. Emlékezem, és az bonyolult dolog Megfogni a régit, amikor még új volt. Igen, azok a hatvanas évek! Az újdonság ereje.

Mindjárt, hatvanegyben Alain Resnais filmje a Tavalý Marienbádban, ahol a hatalmas színpadszerű belső terekben tárgyak és alakok – az emlékezés csatornáinak labirintusában – mozognak. Mintha jelen lenne a figurák és terek között láthatatlan emlékidő, amit a megelevenedő asszociációk szabad folyásában áramló tudatunk érzékel. Resnais szerint a múlt elmesélése csak annak meghamisításával lehetséges. Filmjében a feltételezhető valamikori történet, különböző – kronológiai kényszer nélküli –, egymással felcserélhető változatait tárja eléink. Hát igen, az emlék, az emlékezés... meg az új iránti érdeklődésem.

Már gyerekként, rajzolás közben nem a klasszikus példák után igazodtam. Otthon, a zongoralecke kívülről való megtanulása – kortárs darabok esetén – sokkal gyorsabban, könnyebben ment. Tehát – gondolom én – a „kályha” iránya, ahonnan elindultam, adva volt. A jelen, de inkább a jövő érdekelt. Ez lett az érdeklődésem tárgya.

Elsőnek itt volt például a lengyel zeneszerző Pederecki. 1961-ben először – mint jazzzenész – voltam Varsóban. Érdeklődésemre kiderült, modern-zenei körökben csak két név

volt ismert. Az övé, és Łutoslawskié. Szinte egyszerre léptek porondra. Łutoslawski már megírta a Temetési zenét Bartók Béla emlékére. (Habár Arnold Schönberg már az 1920-as évektől kifejlesztette a szabad atonalitás után a dodekafóniát, én az egészlől itt hallottam először.) Anélkül, hogy az itthoni bezártság érzésére hivatkoznék, ezen a lengyel turnén kinyílt előttem a világ. Gyerekkoromban – zongorázás közben – igen izgalmasnak, újnak éreztem, ha Bartók Mikrokozmoszait játszottam. De számomra már Kabalevszkij is modern hangzást jelentett. Később, az akkoriban 35 éves Pierre Boulez-hez „jutás” lett az abszolút modern mértékegysége. Ehhez képest – lehet, hogy meglepő – viszont Krzysztof Pęderecki „zenéje” forradalmi robbanásként hatott rám. A zeneszerző képzeletbeli mestere, példaképe – gondolom én ma –, az itthon teljesen ismeretlen nagy öreg, (1960-ban hetvenhét éves!) Edgar Varese volt, akinek hangszeres műveiben, zenei írásaiban sikerült megteremtenie az elektroakusztikus zene esztétikai alapjait. Érdemei közé sorolható, hogy új fogalmakat vezet be a zenei kompozícióba. Meglepő hangzásokkal operál. Sűrítésekkel (!), vagy az eredeti hangforrásokat felismerhetetlenné változtató *szervezett* hanggal. Egyfajta elektronikus hanghatásról van tehát szó, amit Varese mellett, a fiatal Steve Reich úgy ért el, hogy műveinek komponálásakor hangrögzítőket (magnetofon) használt. A technikát később a számítógép segítségével fejlesztette tovább ahhoz, hogy az általa elképzelt új hangminőséget megteremtse. Az *elidegenített* hanghatás tehát már létezik, mégis Pęderecki más utat választ az általa kívánt hangeffektus elérésére. A mű lengyel címe: *tren pamięci ofiar Hiroszimy*. (Siratóéneke Hirosima áldozatainak emlékére.) Az ötvenkét vonós hangszerre íródott, különleges hangzásokban bővelkedő, konkrétzeneszerű darab lemezfelvételt rögtön megjelenése után Varsóban megvettem. (A feltűnő, sárga borítóban megbújó fekete sellak-lemezt ma is – ötven évvel később – őrzöm.) A zene úgy látszik nemcsak énrám hatott elementáris erővel, mert a kompozíció hihetetlen gyorsasággal bejárta a világot, és az avantgárd zenének egyik emblematikus darabjává vált. Külön öröm volt számomra, hogy a következő turné alkalmával Krakkóban – nagyméretű fűzetformában – még a partitúrát is megvehettem. (Ma, érdekes lenne összehasonlítani Varese /partitúra/vázlataival a Poème Electronique-hez.) Később, a fűzetbe gyakran belelapoztam, hogy a grafikának ható jelek hanggá válásának útját, értelmét megfejtsem.

Visszatérve Futyihoz és a nála látott különféle tárgyak egymáshoz illesztéséből, összerakásából létrehozott műalkotáshoz. Amikor megpillantottam a szellemesnek tűnő, különböző anyagokból (vasvilla, varrógép) összeállított térplasztikát, valami olyasmi jutott eszembe: Egy újszülöttnak minden vicc új. Futyi látva érdeklődésem elmondta, már egyetemén évei alatt gyűjteni kezdte a leendő assemblage összeállításához szükségesnek vélt, valóságból átemelt dolgokat – szaknyelven szólva –, „talált” tárgyakat. Szokatlan volt számomra, milyen természetességgel beszél a művészete megvalósításához szükséges lehetőségeiről. Arra gondoltam, hogy otthon, Magyarországon „hivatalos” és „nem hivatalos” művészet volt. „Szocialista realizmus” és „modernizmus” között lehetett válogatni. Ezekben a pillanatokban egyszerre minden olyan távolinak tűnt.

Persze, Marcel Duchamp ready-made-jeiről már korábban is hallottam, de akkor még nem volt világos számomra miként avanzsálódhat egy teljesen triviális tárgy, értéket hordozó műalkotássá. Amit korábban magyar művészekről láthattam, azok legfeljebb csak a hagyományos értelemben vett művészetből való kilépés kísérletei voltak. Minden kritikai megjegyzést mellőzve – ha most visszagondolok –, legjobban Schaár Erzsébet szobor-

kompozíciói (lehet, hogy álomképszerűségük miatt?), voltak rám hatással. Ebben az időben én még a zenével, illetve a számomra újdonság erejével ható jazz-el foglalkoztam. Közben festettem, rajzoltam és nem gondoltam volna, hogy tíz évvel később Németországban miféle „új látás” érzésének berobbanása lesz számomra olyan fontos. És éppen az assemblage kapcsán merült fel a kérdés: Miért van az, hogy az általános nézőközönség, az ilyen és ehhez hasonló műveket, már azok megpillantásakor – a tolerancia legkisebb jelét sem mutatva – provokatívnak, értéktelennek, ítéli meg. Korábban egy műalkotás a nézőben rokon lelkiállapotot, vagy annak hasonló érzését idézte elő. Most a meglátás folyamata néhány szélsőséges esetben ezzel éppen ellentétes. Korábbi adatgyűjtő ténykedésem – már említettem – a látottaknak inkább befogadó, vagy megfigyelő „tárolására” szorított. Mostantól többet akartam. Addig nem tapasztalt kíváncsiság hajtott. Valami ki nem mondott, sejtelmes felismerésből kiindulva – előbb magamban – kezdtem rákérdezni a látottak milyenségére. A megjelenésüket igazoló érvekre. Ugyanakkor valami azt súgta, hogy az első pillanatban is – az addig ismeretlennel – lehet kapcsolatot teremteni, ami később annak megismeréséhez vezethet. Próbáltam megérteni, miféle az az információt kialakító folyamat, aminek útján megszületik az ítélet. Feltettem magamnak a kérdést: amiről nincs megfelelő információnk, tudásunk, arról hogyan tudnánk ítéletet mondani. Valószínűleg gondolkodás segítségével ugyan képesek lennénk bizonyos következtetések levonására, és véleményünk megindokolására, de ehhez egyáltalán közelebb kellene jutnunk magához a szándékhoz, elhatározáshoz: közelebb akarunk kerülni az alkotáshoz. Magunkban kell eldönteni, hogy amiről ítélni akarunk – vagy hirtelen haragunkban megtettük –, egyáltalán ismerjük-e. Ide kapcsolódik, mert rögtön felmerül a mentális jellemzők kérdése. Az értelmi képesség, és azon belül is a gondolkodás mibenléte.

Hová akarok kilukadni? Igazából nem tudom, milyen képesség is a gondolkodás. Meghatározásaként, valami olyasmit lehet olvasni: az objektív valóság közvetett vagy általánosított megismerésére törekvő értelmi működés. Ebben a meghatározásban van valami, ami nekem nem tetszik. „Az objektív valóság általánosított megismerése”. Az alkotások, amiről beszélek, éppen hogy nem általánosíthatók. Ezért nem lehet őket megérteni? Még csak elgondolkodni sem tudunk róluk? Sokszor megdöbbenve tapasztaltam, ha a közönség, egy ilyen műre tekint, akkor abban olyan alkalmazást lát, mintha az, a császár új ruhája-mesének modern változata lenne. Erre a jelenségre nem csak a képzőművészettel kapcsolatban van példa. Annak idején – még amikor zenét tanultam – titokban terjengett a hír, egy bizonyos John Cage-ről, és „Négy perc harminchárom másodperc” című darabjáról, amelyben a zongorista „csendben” egy zongora előtt ül, és a darab kijelölte idő alatt bizonyos időközökben mindössze kinyitja, és becsukja a zongorafedelelet. Ebben az esetben – érthető okokból – ráhangoltság nélkül nem lehet a nézőben, „hallgatóban”, valamilyen, a régihez hasonló, rokon lelkiállapotot előidézni. Persze a műnek nem is ez a célja. Erről egy kicsit most részletesebben. Mi ez, a számomra újszerű, háromdimenziós formában készült kollázs, amit assemblage-nak neveznek?

A műfaj jellegzetessége, hogy különféle – váratlan jelentésű – tárgyak egymáshoz illesztéséből, összerakásából, létrehoz a művész egy műalkotást. (Most jut eszembe, hogy éppen a Münchner Mosaik megrendelése kapcsán ismerkedtem meg Anna Thorwest szobrász nővel, aki munka közben érdekes előadást tartott francia barátjáról – az akkoriban híressé vált – Cézár-ról, aki műtermében autóröcskét présel kockává hatalmas mechanikai

nyomással, aztán ezeket, mint assemblage-t kiállítja.) Lehet, hogy itt a szobrászat területét érintjük, de a folyamat, az azzal kapcsolatos munka minden gyakorlati értelemben „haszontalan”.

A maradandóság kontra mulandóság kérdése előtérbe került. Igaz, tulajdonképpen mindig is folyamatosan jelen volt, amióta az impresszionizmus megkérdőjelezte az állandó iránti mély hitet. Persze az impresszionista festmények filozofikusan közvetítették az elmúlt és változókat. Maga a festmény meghatározatlan ideig fenn kellett, hogy maradjon. A talált tárgyak felhasználása világos döntés felé mutat: fel kell hagyni a művészettel és az állandósággal, amelyet korábban a Művészettel hoztak kapcsolatba. A „dobj el mindent társadalom” ekkoriban kialakult gyakorlata mutatta az utat a művészeknek. Ez a „dobd el kultúra” mélyen áthatotta a kortárs képzőművészet módszereit és lényegét. Rögtön meg kell jegyezni, hogy az eldobásra gyártott, standardizált termékekkel szemben a műalkotások egyediek és személyesek. (Kár lenne eldobni őket?) A hatvanas évektől egyre nő az olyan alkotások száma, amelyeket alkotóik csak rövid életűnek szánnak. Sőt, sokszor a kiállítás végeztével azonnal megsemmisítenek. Megjelennek az olyan nyilvánvalóan romlandó médiumok, anyagok, mint az újság, a ragasztószalag, a fű vagy a valódi étel.

A műfaj megismerésekor, érdekesnek találtam, hogy a művészek nagyon sokféle tárgyat és anyagot használnak fel munkáikhoz. Ezek, nem (csak úgy), közömbösen vannak kiválasztva. Köztük emlékeket felidéző, mindennapi használati tárgyakat, ipari hulladékot és hasonlókat találunk. De gyárakból, az utcáról, a háztartásból, a vasboltból, a roncstelepről is származhatnak. Sok esetben ezen anyagok maguk a témák. Szemben a festék – semlegesebb anyagával – közvetlenül hatnak, utalnak életünk egyes területeire. Mindez a művészeti témakörök további kiszélesítését jelentették. Izgalmas volt számomra a felismerés, hogy ezek az anyagok ténylegesen sok olyan új formát garantálnak, amelyek konvencionális eszközökkel elérhetetlenek. Most, ha visszagondolok erre az időre – akkori magamat vizsgálva – nem kis érdeklődéssel, sőt néha csodálattal voltam e számomra új művészeti forma felé. Magam sosem próbálkoztam vele. Később is maradtam a „régiformák” felhasználásánál. Mint mondtam, ez nem akadályozott meg abban – mondjuk Beuys kapcsán –, hogy az újszerűt, szokatlant, elfogadjam. Értékeljem. Ilyen volt, amikor a George Pompidou Centerben éppen egy Beuys-féle environment elé léptem. A földön vastag ólomlemez. Rajta, maró sóssav okozta nyomok. Hátrébb, az akkumulátort tartalmazó doboz oldalára települt só. Ezekből, a különböző, meghatározott anyagokból, látás (szaglás) útján, olyan váratlan váltások következtek be, amelyekhez foghatót még az ellentétekkel leginkább teletűzdelt festmények esetében sem tapasztaltam.

Lehet, hogy az „irracionális” ellentétek bevezetése, a klasszikus harmóniák felbomlásához vezetett? A kubista kollázsok, mint a jövő előhírnökei? Mindenesetre hallgatólagosan ösvényt nyitottak a végtelenre. Azzal, hogy a papír formájában „idegen” anyagot vittek a képre – csak idő kérdése volt – minden olyan anyagot beengedni a képzőművészetbe, amely idegen a festéktől és a vászontól. A romlás meg lett tervezve. Az emberek azt kérdezik, ha ez művészet, akkor miért nem marad fenn. A romlás, szétesés következtében értéke csökken. Miért kéne „ezért” fizetni valakinek? Most látom, előre szaladtam. Most csak azokról az évekről akartam beszélni, amikor feldolgozni igyekeztem az első lépéseimet. Ezen belül is hatására, étellel teli benyomására, amit közben a kortárs művészet felé tettem.

Amikor 1963-ban zenetörténeti tanári szakdolgozatomat írtam Bartók Béláról, nem sejtettem, hogy tíz év múlva Németországban egy számomra „új” Bartókot fogok megismerni. A több tízoldalas tanulmányom, nem tartalmazott közvéleménytől (közönségkapcsolati értelmében) eltérőt, vagy újat. Zenei elemzések mellett szövegem, – életének különböző állomásait csak úgy mellékesen érintette. Miért is választottam Bartók Bélát? A válasz csak az lehetett, modernsége miatt. Gyerekként, amikor könnyű darabjait zongoráztam, maga a zene egyszerűen csak tetszett. Az igazi vonzalom, majd értékelés, három színpadi művének előadásain alakult ki bennem. Láttam őket külön, de a két táncjátékot együtt is. Olyan estét is megéltem, amikor a Kékszakállú, a Mandarin és a Fából faragott királyfi egymás után lett bemutatva.

A mába ugorva a bartóki életmű recepciójának hazai feltárása, akár tudományos vagy a közönség felé irányuló elfogadtatása igen gyenge és egyenetlen. Véleményem szerint ennek nincs sok köze az oly gyakran emlegetett „külső” okokhoz. Persze nehéz kérdés: miért van az, hogy máig az életmű itthoni megtétele meglehetősen hiányos. Az okok feltárásának hiánya, a ténynek, hogy a Bartóki zenének és annak a mai közönséghez közelítő, szükséges kapcsolata (enyhén szólva) ellentmondásos. A probléma megoldásának ambíciója sajnos külföldön nagyobb, mint itthon.

A hatvanas évek elején tehát bennem Bartók zenéjének hatása „tisztá forrás” érzésként jelentkezett. Szomjam, oltottam vele zongorázás közben. A zeneszerző személye, a vele kapcsolatos régebbi események számomra nem voltak olyan fontosak. Érdeklődésem vitortlája az ember iránt, kint Németországban erős szelet kapott. Különösen az a sivár és nyomasztó (utolsó) öt év történetének megismerése hatott rám sokkolóan. Talán, mint „idegenbe szakadt”, jobban meg tudtam érteni az ő, de a vele együtt küzdők, sodródók életét. Miért is ment ő ki Amerikába egyáltalán? A nagyközönségnek zenéjéhez való viszonya, értetlensége, talán szerepet játszott, de azt hiszem döntően, mégis valami más segítette elhatározásában, hogy elszakadjon Magyarországtól. Olyan – nem zenei – hagyományokkal szakított, amit már a nietzsche-i radikalizmus felismert: csordaerkölcs nem kötelez. Magatartásával Bartók, nem csak a zenében jelentkezett új időknek, új dalival. Már 1931-ben felemeli tiltakozó szavát, nyilatkozatot fogalmaz az olasz fasiszták bántalmazása miatt Arturo Toscanini mellett. Az akkor hatvannégy éves híres karmester nem volt hajlandó dirigálni indulójukat, a Giovinezát, erre tettelesen bántalmazták. Évekkel később zenéjében is megjelenik, egy közeledő katasztrófa vészjelzései. (Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára, 1936) Zenei nyelvében kiérződik a rettegés, a pőre félelem, a leplezetlen gyász szava: Európa vigyázz!

„Ez az utazás voltaképp ugrás a bizonytalanságba, a biztos elviselhetetlenből.” írta Bartók utolsó levelében, svájci bizalmasának, Müller-Widmann asszonynak. A háború 1939 augusztusában kitört. Bartók, 1940. október 8-án hangversennyel búcsúzik budapesti híveitől. A házaspár négy nap múlva elhagyja Magyarországot, hogy tengerre szálljon Amerika felé. „De nem tehetünk semmit; egyáltalán nem kérdés: így kell-e lennie, mert így kell lennie.”

Amerikát előzőnlötték az európai menekültek. Európában Bartók „Valaki” volt. Itt – eltekintve néhány jó barától és hű tisztelőtől – észre se vették. Az első két évben volt egy gyengén fizető állása. Közben a sikertelen, az ottani közönség számára is szokatlan két-zongorás Bartók-estek befulladtak. Csökkentek, majd teljesen elapadtak. 1942 áprilisától

Bartók egészsége gyorsan romlani kezdett. Magas láz kínozza, de az orvosok egyelőre nem ismerték fel a leukémiát. Ebben az időben sem régi, sem új Bartók-műveket sehol nem játszanak. „Zeneszerzői pályám úgyszólván befejeződött” – írta 1942 szilveszterén.

Bartókot segíteni azonban nem könnyű. Az amerikai képvisellel is rendelkező londoni kiadója, Boosey & Hawkes kedvében járva, kis koncertügnökséget nyit New Yorkban. Bár sem lemezadás, sem kottakiadás ez időben nincs, az ügnökség rendszeresen folyósít számára zeneszerzői előleget. Nyilvánvaló, hogy az elszámolási adatok, javára „szépitve” lettek. Bartók kínos korrektsége látja ugyan saját helyzetét, de még emberi tartása sem elegendő ahhoz, hogy a – a jó szándékú –, de érdemtelenül kapott honoráriumot visszautasítsa. Kilátástalan helyzetében tudja, hogy egyre kevesebb lehetősége lesz a vizonzásra. 1943 elején, a látszat szerint, mindennek vége. Szegényes lakásukban az 57-ik utcában nem maradhatnak. Különben is a várost, a hideg télben és a nyári kánikulában már rég ellenségének tekinti. Ha valaki látta, amint rövid, sietős szapora léptekkel – kizárólag akkor, ha a lámpa szabadot mutat – miként igyekszik az utca másik oldalára, megérthette, a nagyváros szörnyű forgalma elviselhetetlen számára. A mélyponton (a házaspár még lakbért sem tud fizetni) mégis jelentkezik elfogadható segítség. Balogh Ernő – aki már 1927-ben szervezett neki amerikai turnét –, elintézi, hogy az ASCAP, az amerikai zeneszerzők, szövegírók és kiadók szövetsége (annak ellenére, hogy Bartók nem is tag) magára vállalja a zeneszerző kórházi kezelésének költségeit. Sőt, mivel a házaspárt kilakoltatás fenyegeti, és lehetőség nyílik egy olcsóbb nyaraló-lakásra a New York állambeli Saranac Lake-ben, a szövetség ennek a lakbérnek a kifizetésével is segíti. (Megemlítendő, hogy az épületet, ahol a házaspár lakott, a zeneszerző hagyományait ápoló helytörténeti társaság helyreállította és látogathatóvá tette. Itt, 2004 novemberében ünnepélyesen felavatták a Mádl Ferenc köztársasági elnök ajándékozta Bartók Béla emléktáblát)

Saranac Lake-ben a betegség, mely egy darabig engedte, hogy legalább lélegzethez jusson, újra rátámadt. 1943 nyarán már a New York-i „Doktors Hospital” kórházi ágyán fekszik, amikor a hegedűművész, Szigeti József közbenjárásával, Szergej Kuszevickij meglátogatja. Most tehát itt van az arisztokratikusnak tűnő karmester, egy már teljesen kétségbeesett embernek, elfelejtett zeneóriásnak betegágyánál, és segíteni akar. Az orosz származású (1941-ben kapta meg az amerikai állampolgárságot) karmesterről tudnunk kell, hogy a modern zene nagy támogatója volt. 35 éves korában zenekiadót alapít, „Editions Russes de Musique” néven, hogy az avantgárd felé induló fiatal zeneszerzőket kiadványokkal segítse.

Hosszabb beszélgetésük azzal végződik, hogy Bartók – aki a még Budapesten befejezett VI. vonósnygyes óta egyetlen új kottafejet sem írt le – megbízatást kap egy zenekari mű megírására. Úgy látszik, a zeneszerzőt felvillanyozza a megbízás. Mivel állapota – meglepetésszerűen – rohamosan javul, még ez év nyarán, 55 nap alatt elkészül az öttételes nagyzenekari mű, a Concerto. Az 1944 decemberében megtartott bostoni bemutatót a New York-i követi. Ettől kezdve egymást érik a neki szóló zeneszerzői megbízatások. Yehudi Menuhin-nak, a hegedűszóló-sonátát még be tudja fejezni. William Primrosenak szánt brácsaversenynek csak vázlata marad fenn, kiadójának, Ralph Hawkesnek rendelése egy VII. vonósnygyesre, csak témaötletként kerül papírra. Életének utolsó napjaiban megfogalmazódik benne – a már Mozarttól is ismert mondat: „Csak azt sajnálom, hogy tele poggyással kell elmennem.”

Akik ismerték, azt mondták róla, hogy a körütekintő, tiszta és nyitott szelleme segítette abban, hogy saját igazát megtalálja. Sokunknak ez milyen nehéz lenne. Bizony, nehéz az erkölcsi helytállás. Érdekes lenne még megvizsgálni, miért érdekelte őt különböző népek zenéje? Nem volt elég neki a „sajátja”? Micsoda erő kellett küzdelméhez, a zenei pályáját befolyásoló eseményekkel kapcsolatban. Már említést tettem a közönség felé irányuló elfogadtatásról. Ki tudja mennyire tudta tolerálni Coriolan Petranu (kolozvári művészet-történész professzor) 1936-ban írt „véleményét”: „A régi formák széttorése, atonalitás és fülsértő disszonancia nem a „jövő zenéje”, ez maga a megsemmisülés. Paul Hindemithet és Bartók Bélát, Schönberget és a többieket sohasem fogják suszterinasok fütyülni az utcasarkokon, sohasem kerülnek majd a nép ajkára. Ez mindig „exkluzív zene” marad, amit megért néhány „újért” rajongó polgári smokk, néhány agyon-szublimálódott vénkisasszony és zenével, zeneelméletekkel jóllakott muzsikus. Biztosak vagyunk benne, hogy egykét évtized alatt elfelejtik őket, akárcsak Kandinszkij képeit, Kassák Lajos képverseit vagy Kurt Schwitters sületlen számversét. A zene, mint absztrakt művészet, lassan fejlődik, ennél fogva a hóbortok is lassabban múlnak el. Számítunk tehát e lassú fejlődésre, amikor a „Bartókék” elfelejtési spáciumát kb. 20 évre, becsüljük.”

Nem sikeredett személytelenre az emlékezőm. A vége felé kanyarogva még megjegyzem, hogy Bartók unitárius volt. A szabad gondolat elve alapján, az unitáriusoknál, a ma aktuális kérdéseiben megoszlanak a vélemények. Tudjuk, hitük alapját képezi a különbözőségek elismerése. Közülük sokan konzervatív nézeteket vallanak. Mások, viszont igyekeznek védeni például az abortusztvörvényt, a nemek, és a homoszexualitás egyenlőségének elismerését. Ilyen időket élünk. Lassan megtanulunk – a lényegre figyelve – tolerálni? Éppen a zene kapcsán jut eszembe: tudjuk, hogy Csajkovszkij homoszexuális volt. A „szerecséltlen” ember, emiatt rejtőzködő életet élt. Persze, mert akkoriban dagadt botránnyá Oscar Wilde pere Angliában. A bíróság bűnösnek találta az íróat a fajtalankodás büntetében és két év fegyházra, valamint kényszermunkára ítélték. 1895–97-ig raboskodott a börtönben. Csajkovszkij 1893-ban bekövetkezett halálát, homoszexuális kapcsolatának „kiderülése” okozta. A történet legkínosabb része 17 éves unokaöccsével folytatott viszonya volt. Egy orosz nemes (szintén) unokaöccsével tartott fenn intim kapcsolatot. Ezt a szégyent egy „becsületbíróság” csak Csajkovszkij öngyilkosságával tudta megbocsátani. Elgondolkodtató. A megismert történet kapcsán a zeneszerző „mássága” miatt, másképpen kellene hallgatnunk zenéjét? Mint eddig?

Már említettem, sokat foglalkoztam a tolerancia szóval, mint jelenséggel. Azt mondtam, a szó sosem fog bennem igazán a „helyére” kerülni. Hogy miért van ez így, ennek megnyugtató magyarázata talán ma távolabb van tőlem, mint valaha. A tolerancia szót a firenzei humanisták használták először a XV. században. Abban az értelmezésben ma bizonyosan nem lehet használni. Ki után igazodjak? A toleráns ember módjára viselkedő Erasmus után, akinek elképzelése megbukott? 1520-at írunk, de (már akkor) a két szemben álló oldal egyike sem volt hajlandó „lenyelni” a másik változtatásait. „Erasmus sok mindent szeretett, amit mi is szeretünk – a költészetet, a filozófiát, a könyveket és műalkotásokat, nyelveket és népeket; *megkülönböztetés nélkül* szerette a magasabb erkölcsi fejlődésre vágyó egész emberiséget. És csak egyetlen dolog volt, amit mint az értelem eredendő ellentétét mindenk felett gyűlölt: a fanatizmust.”